ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΤΣΑΟΥΣΗΣ

Ένα Ταξίδι στην Αταραξία και τον Κόσμο

Αθήνα 2025

Ε

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΤΣΑΟΥΣΗΣ

Ένα Ταξίδι στην Αταραξία και τον Κόσμο

Αθήνα 2025

Τίτλος : **ΕΝΑ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗΝ ΑΤΑΡΑΞΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ**

Συγγραφέας : ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΤΣΑΟΥΣΗΣ

ISBN : 0000000000000000

Έτος έκδοσης : 2025

Σχεδιασμός Εξωφύλλου : b2b Solutions
Εκτύπωση : b2b Solutions
www.b2bsolutions.gr

Στην Αθηνά και στον Ιάσωνα

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Στις παιδικές μου αναμνήσεις από το σχολείο, στην πρώτη κατεύθυνση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά μού φαίνονταν μάλλον ξένα και βαρετά. Διάβαζα στίχους και τίτλους έργων σαν να ήταν άγνωστα σύμβολα, χωρίς πραγματική επιθυμία να διεισδύσω στον πυρήνα τους, να κατανοήσω το βάθος και τη σημασία που έκρυβαν. Μονάχα οι τίτλοι τους έμεναν στη μνήμη μου, σαν ψίθυρος μακριά από το βίωμά μου, αντί να φωλιάσουν μέσα στην καρδιά και το πνεύμα μου. Πέρασαν χρόνια μέχρι να αντιληφθώ ότι κάθε μεγάλο γραπτό δημιουργήθηκε με έναν σκοπό, ότι από πίσω του παλλόταν ένας μυστικός σπόρος λογικής, αισθητικής και φιλοσοφίας που, παρά τον αδυσώπητο χρόνο, εξακολουθούσε να ανθίζει και να μελετάται.

Η πραγματική επαφή μου με αυτά τα έργα επανήλθε όταν γράφτηκα στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Εκεί, σ’ ένα περιβάλλον που μου επέτρεπε να σταθώ μελωδικά και ώριμα μπροστά

στις Μεταμορφώσεις του Οβίδιου, στον Βασιλιά Ληρ του Σαίξπηρ, και σε αποσπάσματα από το ποίημα του Λουκρήτιου, «Περί Φύσεως», ένιωσα για πρώτη φορά την ανάγκη να εμβαθύνω μεθοδικά. Βρισκόμουν πια σε μια στιγμή της ζωής μου όπου η γνώση είχε άλλη βαρύτητα – δεν ήταν πια απλή σχολική υποχρέωση, αλλά προσωπική αναζήτηση και κάλεσμα ώριμου στοχασμού. Μέσα στους φοιτητικούς αγχωτικούς ρυθμούς, κατάφερα να διαβάσω αποσπάσματα μόνο, όμως αυτά αρκούσαν για να μου γεννήσουν την περιέργεια: σ' έναν επικούρειο ποιητή κρυβόταν κάτι μεγάλο, κάτι που μου διέφευγε και ζητούσε ερμηνεία.

Στην πορεία, ένα βιβλίο με τίτλο «Παρέγκλισις» βρέθηκε στα χέρια μου. Ο Stephen Greenblatt, με λόγια γεμάτα ζωντάνια, αφηγούνταν πώς έφτασε μέχρι εμάς το ποίημα του Λουκρήτιου και πόση σημασία είχε για τον κόσμο του. Μέσα από τις σελίδες του κατάλαβα ότι δεν είναι οι βασιλιάδες ούτε οι στρατηγοί που κινούν αποκλειστικά τα νήματα της Ιστορίας, αλλά οι απλοί, οι ανήσυχοι άνθρωποι – οι έμποροι, οι τεχνίτες, οι γνώστες και οι άγνωστοι που σπρώχνουν τη ζωή προς νέες κατευθύνσεις, χωρίς να το περιμένουν. Αυτοί οι άνθρωποι, που υπήρξαν φάροι στο σκοτάδι του Μεσαίωνα, οργάνωσαν ξανά την αστική ζωή της

Ευρώπης, θέτοντας τις βάσεις για μια νέα κοινωνική πραγματικότητα, πάνω στην οποία άνθισε η ιδέα του ατόμου.

Ήταν οι λόγιοι – και πάλι παρεισφρύουν «γνωστοί και άγνωστοι» – που μέσα σε μονοπάτια δύσβατα και συνθήκες τραγικές, μελετούσαν, μετέγραφαν και χάριζαν στη γνώση ευκαιρία επιβίωσης. Από τα σκοτεινά, υγρά μοναστηριακά ράφια αναδύθηκε ξανά το φως της αρχαίας σοφίας, χάρη στην αμφιβολία, στην περιέργεια, στο αντιρρητικό πνεύμα που οι μοναχοί κρατούσαν ζωντανό ξεφυλλίζοντας περγαμηνές γραμμένες με ευλαβική υπομονή. Αυτοί οι ουμανιστές του 15ου και 16ου αιώνα, διψασμένοι για τον νεκρό πλέον κλασικό κόσμο, επιχείρησαν να αναβιβάσουν τις ιδέες του στην εποχή τους – μια περίοδο που ήταν η αυγή της φαντασίας και της πρωτοτυπίας. Άφησαν πίσω τους έναν κόσμο τυφλωμένο από μεσαιωνικές προκαταλήψεις, εισάγοντας μια νέα οπτική, όπου ο άνθρωπος και η αξία του προσλαμβάνονταν ως κέντρο του σύμπαντος.

Όλες οι τέχνες – η εκπαίδευση, η ζωγραφική, η μουσική, η αρχιτεκτονική – συνέβαλαν σ’ αυτήν τη στροφή προς έναν κόσμο ανθρωποκεντρικό. Ήταν η προσπάθεια ν’ ανακαλύψει ο άνθρωπος το κάλλος της ζωής, να ξαναβρεί την αρμονία στην

καθημερινότητα, να συναντήσει το ωραίο ως ζωντανή εμπειρία, όχι ως ιδεοληψία μακριά από το βίο. Ακόμη και μέσα στην εποχή που λανθασμένα αποκαλούμε Μεσαίωνα, δημιούργησαν σιγά-σιγά τις συνθήκες που επέτρεψαν στη γνώση ν' ανασάνει: σε μια πραγματικότητα όπου η περιέργεια καταδικάζονταν ως αμαρτία και η αντίρρηση ως στασιασμός, εκεί επέζησε η σιωπηλή επανάσταση των γραμμάτων.

Μέσα από τον Stephen Greenblatt γνώρισα τον Πότζο Μπρατσολίνι, έναν ουμανιστή βιβλιοθη-κάριο. Έναν επίλεκτο γραφέα, υπηρέτη του Πάπα, που το 1417 σε ένα απομακρυσμένο μοναστήρι της νότιας Γερμανίας ανακάλυψε το ποίημα του Λουκρήτιου «Περί Φύσεως». Όπως σημειώνει ο Greenblatt, αυτή η ανακάλυψη συνέτριψε τον κοσμικό μικρόκοσμο του Πότζο και έθεσε τα θεμέλια για να δούμε τον κόσμο με μια νέα ματιά. Το ίδιο έγινε και σε εμένα: το ποίημα του Λουκρήτιου μού άνοιξε έναν τρόπο σκέψης που αμφισβητούσε τα υπερβατικά, που υποστήριζε έναν φυσικό κόσμο, όπου η ύλη κινείται τυχαία, χωρίς να υποτάσσεται σε θεϊκές βουλές. Αυτό το αρχαίο γραπτό, ανανεωμένο μέσα από το χρόνο, επηρέασε φιλοσόφους όπως ο Τζον Λοκ, ο Ρενέ Ντεκάρτ, ο Βολταίρος, ο Ντέιβιντ Χιούμ, ο Σπινόζα, ο Εμμανουέλ Καντ και ο Μπρούνο˙ και έφτασε ως τον

πρόεδρο των ΗΠΑ, Τόμας Τζέφερσον και τον Άλμπερτ Αϊνστάιν, χαράσσοντας την πορεία της νεωτερικότητας. Μέσα σε 7.415 στίχους, το ποίημα αυτό περιέγραφε με μεστό και ποιητικό τρόπο τις αρχές της επικούρειας φιλοσοφίας: έναν κόσμο ερμηνευμένο μέσα από τη φύση, απαλλαγμένο από κάθε θεϊκό στοιχείο, όπου η ευδαιμονία και η ειρήνη της ψυχής επιτυγχάνονται με έλεγχο του φόβου και της δεισιδαιμονίας.

Ο Greenblatt αποκάλεσε όλη αυτή την πορεία «παρέγκλισις», χρησιμοποιώντας έναν όρο του Λουκρήτιου για την απρόβλεπτη κίνηση της ύλης. Ήταν μια παρέγκλιση η τυχαία απόδραση αυτού του βιβλίου από τα σκοτεινά μοναστηριακά ράφια, ένα γεγονός από το οποίο γεννήθηκε μια αναγέννηση ιδεών, που γκρέμισε τείχη και εμπόδια. Σαν το παλιό κρασί που φυλασσόταν σε ένα κελάρι, όταν ξεκλείδωσε ξανά, διέδωσε άρωμα και γεύση που άλλαξαν τον κόσμο, ανοίγοντας ένα παράθυρο προς ένα απίθανο μέλλον, μέσα από τις ιδέες του παρελθόντος. Το είδωλο των ανθρώπων ενός κόσμου που είχε πεθάνει, αλλά τους οποίους το γραπτό τους καθρέφτισε τόσο ζωντανά, ώστε να διαμορφώσουν τη νεωτερική σκέψη.

Αυτό το δοκίμιο, που κρατάς τώρα στα χέρια σου, φιλοδοξεί να καταθέσει αυτές τις ιδέες όπως με

επηρέασαν, όπως ανέβλυσαν μέσα μου και εξακολουθούν να με διαμορφώνουν. Είναι η προσπάθειά μου να δω, μέσα από τη δική μου ματιά, τι μπορεί να αξίζει σήμερα – σε έναν κόσμο που τρέχει με ασύλληπτες ταχύτητες – ένας στοχασμός δυόμισι χιλιάδων χρόνων. Ενώ συσχετίζω τον εαυτό μου περισσότερο με τη στωική παράδοση, δεν μπορώ παρά να εκτιμήσω την επικούρεια σκέψη ως ένα παράθυρο που ανοίγει σε έναν νέο τρόπο κατανόησης της ζωής, των όμορφων ή άσχημων καταστάσεων, των καλών ή κακών στιγμών που βιώνουμε. Με οδηγό αυτή τη διττή αντίληψη, επιθυμώ να φανερώσω την πρακτική αξία μιας αρχαίας σοφίας σε έναν σύγχρονο κόσμο όπου η αμφιβολία, η περιέργεια και η καθημερινή μνήμη διασταυρώνονται διαρκώς, διαμορφώ-νοντας τη δική μας πορεία.

Ό,τι ακολουθεί είναι μια προσπάθεια συλλογής, επεξεργασίας και αποδελτίωσης της γνώσης, της αξίας, της πρότασης σκέψης, της στάσης ζωής και της σοφίας που κρύβουν οι αρχές και οι ιδέες του Κήπου και της Στοάς, του Επικουρισμού και του Στωικισμού στο σημερινό μας κόσμο. Όλα αυτά περνάνε από το προσωπικό φίλτρο κατανόησης και αφομοίωσης. Είναι η προσωπική μου απόπειρα στοχασμού πάνω στα ζητήματα της ζωής, του φόβου του θανάτου, της ευδαιμονίας και της ευτυχίας. Είναι καλό από καιρό

σε καιρό, όσο χρόνο έχουμε πάνω σε αυτή την γη και οι συνθήκες μάς το επιτρέπουν, να αναστοχαζόμαστε το τι γνωρίζουμε, και το τί πιστεύουμε και να κάνουμε κάποιες εμπλουτίσεις, κάποιες προσθήκες ή ακόμα αφαιρέσεις και διορθώσεις σε αυτά που θεωρούμε δεδομένα. Μάλλον θα έλεγα ότι δεν χρειάζεται και δεν πρέπει να θεωρούμε τίποτα ως δεδομένο και βέβαιο. Δεν ταιριάζει πια στον άνθρωπο να πατάει πάνω σε βεβαιότητες την στιγμή που όλος ο κόσμος γύρω του είναι αβέβαιος και ρευστός. Η σιγουριά, η ασφάλεια και η βεβαιότητα ίσως δεν έχουν χώρο σε έναν κόσμο που αλλάζει με ταχύτητα που δεν μπορούμε να ακολουθήσουμε. Ίσως πάντα να έτρεχε και να άλλαζε έτσι αλλά οι συνθήκες να μην μας επέτρεπαν να το δούμε και να το καταλάβουμε.

Όπως προανέφερα, αφετηρία για αυτή την προσπάθεια ήταν το βιβλίο του Stephen Greenblatt *Παρέγκλισις* και το ποίημα του Λουκρήτιου *Περί Φύσεως.* Παραθέτω στοιχεία από το βιβλίο των Νέστλε- Τσέλλερ *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας* και μου δίνεται η ευκαιρία να χρησιμοποιήσω σημειώσεις και εργασίες που έκανα στο ΕΑΠ πάνω στο εν λόγω θέμα. Τονίζω και πάλι ότι δεν είμαι φιλόσοφος, ούτε φιλόλογος, αλλά ένας ιστορικός του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού ο οποίος ενθουσιάστηκα όταν κατάλαβα ότι το ποίημα του Λουκρήτιου, όταν ανακαλύφθηκε, ήταν η απαρχή της Νεωτερικότητας στην Ευρώπη ανοίγοντας τις πύλες σε κάτι ορμητικά

όμορφο το οποίο κοιμόταν για αρκετούς αιώνες. Στο δοκίμιο αυτό χρησιμοποιώ λέξεις απλές ως υποκεφάλαια. Άνθρωπος, πίστη, λέξεις, λόγος, θρησκεία, φιλοσοφία και μέσα από αυτές προσπαθώ να ξετυλίξω τις σκέψεις μου όπως αυτές διαπλέκονται με τις σκέψεις άλλων αναζητώντας εναγωνίως να βρουν νόημα και προορισμό.

Ο Άνθρωπος

Από όταν ο άνθρωπος οργανώθηκε σε κοινωνίες και κατάφερε, όσο μπορούσε με τα μέσα που διέθετε, να ελέγξει το περιβάλλον του και να καλύψει τις διατροφικές και στεγαστικές του ανάγκες διαμορφώνοντας έναν ασφαλή χώρο, μέλημα του ήταν να βελτιώσει περαιτέρω την ποιότητα της ζωής του. Τι χαρακτηρίζουμε όμως ποιότητα ζωής; Η κάθε εποχή είχε τις δικές της ανάγκες και απαιτήσεις. Όπως είπαμε πιο πάνω οι κύριες ανάγκες ήταν η τροφή, η στέγαση και η ασφάλεια. Σε σημείο που αυτές οι ανάγκες καλύφθηκαν ο άνθρωπος ασχολήθηκε πιο πολύ με τον εαυτό του και τις προσωπικές του πλέον ανάγκες και ανησυχίες. Ο άνθρωπος είχε πάντα την περιέργεια και την αγωνία σχετικά με το πώς δουλεύει αυτός ο πολύπλοκος μηχανισμός που ονομάζεται φύση και ποια είναι η θέση του σε αυτόν. Έβλεπε πράγματα να συμβαίνουν γύρω του τα οποία δεν μπορούσε να εξηγήσει αλλά υπήρχαν και ζητήματα που ανέκυπταν μέσα στις ίδιες τις κοινωνίες που δομούσε. Υπήρχαν λοιπόν τα λειτουργικά ζητήματα της φύσης και τα λειτουργικά ζητήματα της ανθρώπινης κοινωνίας. Σε όλο το διάβα των αιώνων προσπαθούσε να τα αναλύσει, να τα εξηγήσει, να τα καταλάβει και να τα αφομοιώσει. Και όλα αυτά γιατί; Μα για να λύνει προβλήματα και για

να ικανοποιεί το βασικό και ζωτικό στοιχείο που έχει μέσα του και το οποίο τον υποκινεί, τον οδηγεί και τελικά τον καθοδηγεί, την περιέργεια.

Υπήρχε όμως και ένας άλλος πολύ ισχυρός παράγοντας ή μάλλον μια δύναμη την οποία ο άνθρωπος δεν μπορούσε να καταλάβει, να εξηγήσει και να διαχειριστεί. Ήταν ο φόβος. Ο φόβος, το δέος, ο θαυμασμός του πώς δουλεύουν οι δυνάμεις της φύσης ήταν πέρα από την κατανόηση του ανθρώπου. Καθώς και του πιο σημαντικού προβλήματος και ανησυχίας, της περατότητας, ο φόβος του τέλους, το επέκεινα, ο θάνατος. Έβλεπε γύρω του τα ζώα, τα λουλούδια, τα δέντρα, την ίδια την γη να κάνουν κύκλους ζωής και θανάτου. Έβλεπε γύρω του τους συνανθρώπους του και στο τέλος και ο ίδιος να φτάνει στο τέλος του. Ο κύκλος της γέννησης, της ζωής και του θανάτου ήταν και είναι ακόμα και σήμερα παρών και θα αποτελεί πάντα αντικείμενο συζήτησης, αγωνίας και προβλήματος που αναζητά λύση, τουλάχιστον σε νοητικό επίπεδο διότι σε φυσικό λύση δεν υπάρχει, υπάρχει μόνο το τέλος. Αυτό που ίσως πλήγωνε περισσότερο τον άνθρωπο ήταν η συναισθηματική οδύνη που βίωνε όταν ένα δικό του πρόσωπο πέθαινε αλλά και η μελλοντική αγωνία της δικής του κατάληξης. Οι πρώιμες κοινωνίες ή μάλλον οι νομαδικές κοινότητες δεν ήταν τόσο συναισθηματικές. Όποιος δεν μπορούσε να ακολουθήσει την πορεία της ομάδας έμενε πίσω.

Αυτό ήταν κανόνας της φύσης και το έβλεπε αυτό ο άνθρωπος ως αποτέλεσμα μιας φυσικής διαδικασίας της οποίας αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος. Έβλεπε όμως και τον θρήνο που έκαναν και τα ζώα όταν πέθαινε ένα μέλος της ομάδας τους. Αυτό το συναίσθημα, της συντριβής και του θρήνου έγινε πιο έντονο και επίμονο όταν οι ανθρώπινες κοινωνίες έμειναν στατικές σε μέρη όπου καλλιεργούσαν την γη και κατοικούσαν. Εκεί ο πόνος από την απώλεια του πατέρα, της μητέρας, του παιδιού, του φίλου ήταν πιο έντονη και όχι γιατί χάθηκε ο άνθρωπός τους, που ήταν φυσικά η αιτία, αλλά υποσυνείδητα έβλεπαν την σειρά τους να έρχεται. Ήταν μέρη ενός κύκλου που δεν μπορούσαν να ξεφύγουν με τίποτα. Ήταν ένας τελικός προορισμός, το τέλος ενός ταξιδιού.

Ο φόβος αυτός του τέλους, του θανάτου, έκανε τους ανθρώπους να στραφούν σε πολλές κατευθύνσεις προκειμένου να βρουν μια ανακούφιση από τον πόνο που προκαλείται από την απώλεια ενός μέλους της κοινότητας ή της οικογένειας. Οι πρώιμες κοινωνίες κατέφυγαν σε συστήματα λατρείας, όπως ονομάστηκαν, σε υπερφυσικές οντότητες οι οποίες μπορούν να διαχειριστούν την κατάσταση του θανάτου και να δώσουν ανακούφιση. Αυτά τα συστήματα εξελίχθηκαν τόσο άρτια και οργανωμένα μέσα στα χιλιάδες χρόνια ανθρώπινης ιστορίας όπου έγινε ένα απόλυτα καλά δομημένο, ελισσόμενο και

εξελισσόμενο σύστημα το οποίο κατάφερε να δώσει απαντήσεις και να πείσει, εν μέρη τουλάχιστον, δισεκατομμύρια ανθρώπους. Ακόμα και σήμερα τα θρησκευτικά συστήματα λατρείας αποτελούν βασικό και δομικό μέρος σε πολλές κοινωνίες. Είτε είναι πολυθεϊστικά, είτε μονοθεϊστικά τα συστήματα λατρείας αποτελούν μια πολύ μεγάλη βάση ανακούφισης, προορισμού, ταυτότητας και αίσθησης του ανήκειν σε ανθρώπινες κοινωνίες μαζί με το όλο λατρευτικό σύστημα που αποτελείται από δόγματα, δοξασίες, πεποιθήσεις κλπ., τα οποία διαμόρφωσαν την ζωή και τον χαρακτήρα των ανθρώπων δίνοντας κατεύθυνση στην δύσκολη ζωή τους, μέχρι το τέλος.

Δεν άργησε λοιπόν μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία, όπως αυτή εξελισσόταν και προόδευε (εξέλιξη και πρόοδο θεωρώ πάντα την κίνηση προς τα εμπρός, την γραμμική πορεία που κάνει ο άνθρωπος μέσα στο πέρασμα του χρόνου), να βρεθούν άνθρωποι με ιδιαίτερη ευφυΐα και περιέργεια. Ασχολήθηκαν με την προσπάθεια κατανόησης της φύσης και αυτό τους οδήγησε σε προτάσεις βελτίωσης και οργάνωσης της ανθρώπινης κοινωνίας. Αρχαίοι πολιτισμοί όπως της Αιγύπτου, της Βαβυλωνίας και των λαών της Μεσογειακής λεκάνης οργανώθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να ζουν με έναν εύτακτο και όσο γινόταν αποδεκτά, ανεκτό τρόπο. Στην περιοχή των παράλιων της Μικράς Ασίας και της Ελλάδας όμως αναπτύχθηκε

κάτι νέο το οποίο ήταν προχωρημένο, εκλεπτυσμένο και δυνατό. Αναπτύχθηκε αυτό που όλοι μας σήμερα γνωρίζουμε ως Φιλοσοφία. Η αγάπη για την ανακάλυψη και ανάπτυξη της γνώσης, όχι μόνο στο θεωρητικό πεδίο αλλά και στο πρακτικό. Η ελληνική φιλοσοφία έμελλε να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του ανθρώπου, στην εδραίωση και εξέλιξη του πολιτισμού σε όλες του τις εκφάνσεις, στην ρητορική, στην πολιτική, στις τέχνες, στην αρχιτεκτονική και φυσικά στην θεωρία του ευ ζην. Για να είμαστε δίκαιοι όμως δεν πρέπει να μην συμπεριλάβουμε και τα πολλά θρησκευτικά και φιλοσοφικά συστήματα που ανέπτυξαν και οι άλλοι πολιτισμοί της Αφρικής, της Ασίας και της ευρύτερης Ανατολής. Σε αυτό το κείμενο δεν θα παρουσιάσω όλα τα ρεύματα της ανθρώπινης προσπάθειας να φιλοσοφήσουν και να προτείνουν τις λύσεις που όλοι λίγο πολύ τις γνωρίζουμε. Θα εστιάσω περισσότερο στον τρόπο σκέψης και φιλοσοφίας που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα της ελληνιστικής και της μετέπειτα ρωμαϊκής περιόδου. Και αυτό το κάνω πρώτον για την οικονομία του χρόνου και του χώρου και κατά δεύτερον διότι έχει να κάνει με μια συγκυρία πραγμάτων….

Θα μείνω και θα επιμείνω στην αξία των ανθρώπινων ιδανικών όπως αυτά διαμορφώθηκαν στο πέρασμα των αιώνων. Ο άνθρωπος είναι ένα πολύ όμορφο και θαυμαστό πλάσμα. Κατάφερε και

ακόμα καταφέρνει να ποιεί ομορφιά εκεί που υπάρχουν στάχτες και αποκαΐδια. Δημιουργεί προϋποθέσεις και συνθήκες για να ανθήσει ακόμα και όταν όλα φαινομενικά έχουν καταρρεύσει και διαλυθεί. Η ζωή είναι μια τόσο μεγάλη δύναμη που θα τον σπρώχνει πάντα μπροστά και πέρα από όλες τις άσχημες καταστάσεις και καταστροφές, όσο και δραματικές και αν είναι, όσο συγκλονιστικές και αν είναι θα υπάρχει πάντα αυτό το σπρώξιμο και θα είναι πάντα προς τα εμπρός. Ο άνθρωπος μαθαίνει από τα λάθη του, αργά πολύ αργά αλλά μαθαίνει. Για αυτό έχει κάνει πρόοδο μέσα από την διαδρομή του στον χρόνο. Ξανακυλάει και ξανά πέφτει πάλι, ξανασηκώνεται και συνεχίζει πιο συνειδητοποιημένος, αλλά συνεχίζει. Μπορεί κάποιος να αντιπροτείνει ότι όλη η ιστορία του ανθρώπου είναι αδικία και ανισότητα άρα δεν είναι όμορφη για τους περισσοτέρους ανθρώπους ή για αυτούς που δεν τους δόθηκε η ευκαιρία να κάνουν κάτι διότι έφυγαν νωρίς. Ναι ίσως να ισχύει κάτι τέτοιο. Μα δυστυχώς όσο και να ήθελε ο άνθρωπος να αναδείξει την αξία και την πολυτιμότητα του ατόμου ξεχωριστά, από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη μέχρι τις διακηρύξεις της Γαλλικής Επανάστασης και του ΟΗΕ μετά τις δύο μεγάλες σφαγές που έγιναν, ο άνθρωπος σαν μονάδα, σαν άτομο μοναδικό θα συνεχίσει να θυσιάζεται στο πεδίο για να προχωρήσει συλλογικά. Είναι αναπόφευκτες αυτές οι απώλειες οι οποίες στην

τραγικότερη μορφή τους καταρρακώνουν τον άμεσο περίγυρο και έχουν την συμπάθεια του ευρύτερου κοινού. Ζούμε σε έναν δύσκολο κόσμο, τίποτα γύρω μας δεν είναι υπέρ μας. Η φύση με θεομηνίες, σεισμούς, λοιμούς και αρρώστιες ήταν πάντα εναντίον του ανθρώπου, ήταν και είναι ανελέητη. Αυτός ο δύσκολος αγώνας για επιβίωση είχε και έχει ανάγκη από βοήθεια. Ας μην γελιόμαστε, όλοι όπου και να ζούμε είμαστε ευάλωτοι και ανυπεράσπιστοι από τον κόσμο γύρω μας.

Ό,τι ακολουθεί είναι ο αγώνας των σκέψεων μου, των προβληματισμών μου, της αγωνίας μου, παράλληλα με τα λόγια του Λουκρήτιου στο μεγάλο ποίημα του αλλά και της προσπάθειας να δω τον αγώνα του ανθρώπου να ζήσει με έναν τρόπο άξιο της ύπαρξης του, που δίνει νόημα και αξία στην ανθρώπινη ζωή. Μέσα από αυτό το πέρασμα του χρόνου και της γνώσης άλλων στοχαστών θέλω να δω τον άνθρωπο να προσπαθεί να αναλύσει, να καταλάβει, να εξηγήσει και να ξεπεράσει τελικά το μεγαλύτερο εμπόδιο όλων που είναι ο θάνατος ή τουλάχιστον να το διαχειριστεί. Όλα τελικά είναι ζήτημα διαχείρισης του φόβου του θανάτου. Σε αυτή την προσπάθεια, σε αυτόν τον αγώνα ο άνθρωπος ανέδειξε ένα μεγαλείο που προηγουμένως δεν είχε αναδείξει. Αυτή η επίπονη και πολλές φορές αδιέξοδη προσπάθεια φτάνει μέχρι τις ημέρες μας εξελίσσοντας την φιλοσοφία σε κεντρικό παράγοντα

της ζωής μας. Πολλές φορές είναι οι περιπτώσεις που ακούμε ότι «η φιλοσοφία μου είναι αυτή» ή «να το φιλοσοφήσουμε» όσον αφορά ένα πρόβλημα ή ένα γεγονός στην ζωή μας. Πολλές φορές βέβαια αυτά φθάνουν σε μια πολύ απλοϊκή, εκλαϊκευμένη ίσως και αστεία πολλές φορές προσπάθεια να πούμε πράγματα δύσκολα ή μη κατανοήσιμα ακόμα και σε εμάς τους ίδιους.

Η Φιλοσοφία

Για την ιστορία οφείλω να αναφέρω πολύ συνοπτικά τις χρονικές φάσεις εξέλιξης της ελληνικής φιλοσοφίας. Αφετηρία στην χρονική κατάταξη τέθηκε αυτός που έφερε τον άνθρωπο στο κέντρο της φιλοσοφικής σκέψης, προβληματισμού και της αναζήτησης. Ο Σωκράτης (470-399 π.Χ.). Οι φιλόσοφοι του 6^{ου} αιώνα π. Χ., ο Θαλής, ο Ηράκλειτος, ο Αναξίμανδρος, ο Παρμενίδης κ.α., αποκαλέστηκαν προ-σωκρατικοί και η φιλοσοφία τους προσωκρατική, η οποία εστίαζε κυρίως στην φύση, στην πλάση και στον κόσμο που περιέβαλε τον άνθρωπο. Η Σωκρατική περίοδος εισαγάγει τον ανθρωποκεντρισμό, την αντικειμενική γνώση και τα ηθικά προβλήματα. Τα κυρίαρχα συστήματα της εποχής του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη έμελλε να

βάλουν ανεξίτηλα την σφραγίδα τους και να είναι ακόμα σημαντικά στην ηθική τους διάσταση. Η ακμή τους πέφτει τον 4^{ο} αιώνα, στην ελληνιστική πλέον περίοδο όταν δύο άλλα φιλοσοφικά συστήματα έρχονται να αναδειχθούν, αυτά της Στοάς και του Κήπου. Τόσο ο Στωικισμός όσο και ο Επικουρισμός με την «φυσική» τους ξαναβρίσκουν την προσωκρατική φιλοσοφία και με την «ηθική» τους υπερβαίνουν τα όρια της «πόλης» η οποία είχε παρακμάσει με την έλευση του Μ. Αλεξάνδρου. Κοντά σε αυτές τις σχολές υπάρχουν και άλλες σχολές μικρότερες αλλά αρκετά ενδιαφέρουσες, όπως η Σκεπτική, η Κυνική κ.α. Τέλος με την έλευση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας οι δύο μεγάλες σχολές της Στοάς και του Κήπου αναπτύσσονται περαιτέρω και αρχίζει να κερδίζει έδαφος ο νεοπλατωνισμός, ο νεοπυθαγορισμός και το ανατολικό μυστικιστικό στοιχείο το οποίο αργότερα οδήγησε στην ανάδειξη του Χριστιανισμού.[1]

Εδώ όμως θα κάνω ένα χρονικό άλμα και θα ασχοληθώ με τον Στωικισμό και με τον Επικουρισμό. Τα δύο αυτά συστήματα τα οποία γνώρισαν άνθηση στην Ρωμαϊκή εποχή, άφησαν ένα μοναδικό αποτύπωμα στον χρόνο και μια δυναμική την οποία μόλις πρόσφατα ανακάλυψα και η οποία μου έκανε τεράστια εντύπωση. Οφείλω εδώ να κάνω μια μικρή

[1] Τσέλλερ, Νέστλε, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας,* σ. 25,26.

ιστορική αναδρομή και περιγραφή αυτών των δύο φιλοσοφικών ρευμάτων τα οποία πέραν της ιστορικής και φιλοσοφικής συνέχειας στον χρόνο, έδωσαν το πάτημα και το βήμα στην εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης και τρόπου του ευ ζην.

Η φιλοσοφία για μένα ήταν πάντα ένα δύσκολο θέμα. Πολύ αναλυτικό, πολύ εξιδανικευμένο. Ένα έντονο και δύσκολο παιχνίδι του μυαλού, της σκέψης και της φύσης. Αυτή η έντονη και επίπονη πολλές φορές διαδικασία ανάλυσης, διύλισης και αφομοίωσης εννοιών, ιδεών και τρόπων σκέψης μου φαινόταν πιο πολύ μια επώδυνη και χρονοβόρα διαδικασία χωρίς ουσιαστικό και πρακτικό όφελος. Έκανα λάθος. Όσο μεγάλωνα καταλάβαινα ότι η όλη διαχείριση των ανθρώπινων ζητημάτων απαιτούσαν μια συγκεκριμένη οπτική και χειρισμό. Τα προβλήματα και οι καταστάσεις απαιτούσαν μια συγκεκριμένη στάση και τρόπο για να τα αντιμετωπίσεις. Από την ανάλυση και την αυτογνωσία μέχρι την γνώση του κόσμου μας και την πολιτική ζωή, από την αποτυχία στη επιτυχία και το ανάποδο, από την δυστυχία στην ευτυχία και το ανάποδο, από το τίποτα, την απάθεια και την αδράνεια σε μια κατάσταση δράσης και διαχείρισης του πόνου και της απώλειας, όλα είχαν έναν ή περισσοτέρους τρόπους σκέψης δράσης και αντιμετώπισης. Ο κάθε άνθρωπος είχε τον τρόπο του, την φιλοσοφία του για να διαχειριστεί αυτά τα

πράγματα. Δεν με ευνόησε ιδιαίτερα ότι το περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσα και έμαθα να σκέφτομαι και να δρω με έναν τελολογικό, κατά μία έννοια τρόπο. Τα μεγάλα ζητήματα της ζωής και του θανάτου ήταν τοποθετημένα έτσι ώστε δεν θα ήταν ιδιαίτερα επίπονο ή επώδυνο να τα διαχειριστώ. Η εναπόθεση των ζητημάτων αυτών σε μια ανώτερη δύναμη όπως είναι ο Θεός ή ο Ιησούς ή κάποιοι άγιοι, και η μη έγνοια και ανησυχία για το μέλλον ήταν μια πρόταση η οποία δεν με βοηθούσε να μπω στην διαδικασία να σκεφτώ εναλλακτικά. Βέβαια, εκατομμύρια άνθρωποι είναι έτσι. Έχουν το νοητικό σύστημα με το οποίο μεγάλωσαν ή έμαθαν στην πορεία της ζωής τους και βρήκαν ή νομίζουν ότι βρήκαν αυτό που τελικά τους ταιριάζει ή ικανοποιεί το θυμικό τους. Αποδεκτό. Είναι μεγάλο αυτό το κεφάλαιο και για να το συνοψίσω πολύ απλά, εναπόκειται στην ελευθερία και την βούληση του κάθε ανθρώπου να αποφασίσει το πώς θα σκέπτεται, το τι θα ακολουθήσει, το τι θεωρεί κατάλληλο για τον ίδιο, το πώς θα ενεργεί και τελικά το πώς θα βλέπει το φαινόμενο ζωή μέσα στο οποίο θέλουμε ή όχι είμαστε μέσα.

Η έκθεση μου, δειλά στην αρχή με την εντρύφηση στην ιστορία και αργότερα οι σπουδές μου με πιο αναλυτικό τρόπο, με έφεραν σε επαφή με την ανάλυση, την μέθοδο και την διάδραση και άλλων απόψεων και θεωρήσεων για την ζωή, την

γνώση, τον θάνατο και γενικά για όλο το φάσμα της ανθρώπινης ύπαρξης. Πέρα από τις θέσεις και τις απόψεις για το ποιο είναι το καλύτερο σύστημα για να ζει κάποιος, πέρα από τα στερεότυπα που καταδίκαζαν άλλους τρόπους ζωής, σκέψης και θέασης των πραγμάτων αλλά και άλλων προτάσεων για την ζωή ως σύστημα, κατάφερα να δω σφαιρικά, στην αρχή αλλά και να εντρυφήσω και σε άλλες ιδέες και σε άλλες απόψεις και αυτό με έκανε να δω το κόσμο ακόμα πιο ομοιόμορφο στην ανάγκη μου για απαντήσεις, πολυποίκιλο στις ιδέες που γέννησε, χρωματιστό στα συναισθήματα και στην ερμηνεία της γνώσης και τελικά όμορφο. Είναι συγκινητικό, όμορφο αλλά και μελαγχολικό να βλέπεις τον άνθρωπο σε όλη την πορεία ύπαρξης του να παλεύει να δώσει απαντήσεις και λύσεις σε προβλήματα τα οποία δεν μπορεί να καταλάβει και να αντιμετωπίσει. Και όμως επιμένει και συνεχίζει, προχωράει, πέφτει, ξανασηκώνεται και συνεχίζει. Θα τολμούσα να πω ότι οι αρχαίοι φιλόσοφοι στην Ελλάδα, στην Μικρά Ασία, στην Ανατολή και σε όλα τα μέρη που ευτύχησαν να υπάρχει ένας ανθρώπινος πολιτισμός είχαν πει τα πάντα. Στον Δυτικό κόσμο τουλάχιστον, η φιλοσοφική συνέχεια είναι μια συνέχεια στα ήδη υπάρχοντα νοητικά και φιλοσοφικά συστήματα. Όλοι οι φιλόσοφοι και οι επιστήμονες από τον Ακινάτη, για να κάνω μια αρχή, μέχρι τον Λοκ, τον Χομπς, τον Ντεκάρτ, τον Γαλιλαίο, τον Βάκων, τον Καντ, τον Ράσελ και τόσους άλλους, συνέχισαν αυτό που είχαν

αρχίσει ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης, ο Ζήνων, ο Επίκουρος και ακόμη πιο πίσω οι προ σωκρατικοί φιλόσοφοι. Είδα την ίδια λογική, τον ίδιο σκεπτικισμό, τον ίδιο εμπειρισμό, την ίδια ανησυχία, αμφιβολία και αγωνία να βελτιώσουν την ανθρώπινη σκέψη και φύση με απώτερο σκοπό να βελτιώσουν την ζωή και να δώσουν σκοπό και νόημα στο Είναι και στο Τέλος. Ο άνθρωπος είναι τελικά ένα υπέροχα όμορφο και δυστυχισμένο πλάσμα. Είμαστε όλοι μας τέτοια πλάσματα.

Στωικισμός, η Στοά

Η ιστορία του φιλοσοφικού ρεύματος της Στοάς πηγαίνει πίσω στον 4^{ο} αιώνα π.Χ. με ιδρυτή τον Ζήνων από το Κίτιο της Κύπρου. Ο Ζήνων ήρθε στην Αθήνα όπου σπούδασε και έγινε δάσκαλος και συγγραφέας. Ο τόπος όπου μαζευόταν με τους μαθητές του ήταν η Στοά Ποικίλη, για αυτό και ονομάστηκαν Στωικοί. Στην πορεία του ο Στωικισμός είχε αρκετά δυνατές προσωπικότητες, όπως ο Κλεάνθης από την Ασσό, ο Χρύσιππος από τους Σολούς, ο Διογένης από την Σελεύκεια, ο Αντίπατρος από την Ταρσό κ.α. Όλοι τους κατάγονταν από τις ελληνιστικές πόλεις της Μικράς Ασίας και κατέληγαν στην καρδιά της φιλοσοφικής ζωής και πράξης που

ήταν η Αθήνα. Η στωική φιλοσοφία γεννήθηκε από την ανάγκη να βρεθεί κάποιο σταθερό στήριγμα για την ηθική ζωή.[2] Κεντρικό σημείο αναφοράς για την ηθική ζωή ήταν η αρετή. Όμως τι ορίζουμε Ηθική και τι Αρετή;

Η Ηθική έχει να κάνει με το σύνολο των κανόνων στην ζωή κάποιου και σίγουρα στην εφαρμογή τους στην καθημερινή ζωή του. Σε κάθε χρονική περίοδο και κοινωνική εξέλιξη αυτός ο όρος αλλάζει σχέσεις και νόημα και διαπλέκεται πολλές φορές και με άλλους παράγοντες όπως ο σχετικισμός ή το ποιο είναι το νόημα των ηθικών όρων αλλά και με την επιστήμη (βιοηθική). Στον ορισμό της Αρετής τα πράγματα είναι λίγο πιο σύνθετα διότι εδώ έχουμε δύο διαφορετικές προσεγγίσεις που μας έρχονται από τον Σωκράτη και τον Αριστοτέλη. Στον μεν πρώτο η Αρετή συνδέεται με την αριστεία και το ηθικός καλό και ανάγεται στο περισσότερο και μακροχρόνια καλό (Πρωταγόρας). Τα αγαθά που θεωρούνται ενάρετα άρα και ωφέλημα είναι μακροπρόθεσμες επενδύσεις για μελλοντική ευχαρίστηση και όχι κάτι το εφήμερο. Στον δεύτερο δε ο ορισμός της Αρετής έχει σχέση με τον τελικό σκοπό της ζωής που είναι η ευδαιμονία. Δεν υπάρχουν κανόνες ή συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς αλλα υπάρχει ένα σύνολο ιδιοτήτων ενάρετων όπως το θάρρος, η τιμιότητα, η

[2] Ό.π, σ. 269.

σωφροσύνη, η γενναιοδωρία κλπ. τα οποία όταν τα εφαρμόζει κάποιος στο μέτρο και κατά συνήθεια φτάνει σε αυτό που ο Αριστοτέλης ονομάζει ηθική αρετή.

Με αυτά υπόψιν μπορούμε να καταλάβουμε το πνεύμα και το νόημα τόσο της στωικής όσο και της επικούρειας φιλοσοφίας. Φυσικά τα φιλοσοφικά αυτά ρεύματα δεν έμειναν μόνο στην ηθική αλλά περιέλαβαν και την φυσική, δηλαδή το πώς δουλεύει ο κόσμος μας και την λογική. Οι στωικοί ήταν εμπειρικοί φιλόσοφοι και υποστήριζαν ότι η ζωή έπρεπε να είναι *σύμφωνα με την φύση.* Βασικό στοιχείο και σκοπός της ζωής είναι η αυτοσυντήρηση της, είναι φυσική ορμή, όπως την έχουν χαρακτηρίσει. Έτσι για τα λογικά όντα, τον άνθρωπο δηλαδή, το μόνο που έχει αξία είναι ότι είναι σύμφωνο με το λογικό, με αυτό που θα δώσει στον λογικό άνθρωπο την ευδαιμονία του και αυτό είναι η Αρετή. Αυτή η διαδικασία είναι κατ’ εξοχήν φιλοσοφική διαδικασία, δεν είναι επίκτητη. Η εναρμόνιση με τον Καθολικό Λόγο όπως έχει ονομαστεί η διαδικασία αυτή, κατά την οποία ο άνθρωπος ως λογικό όν μπορεί να καταλάβει και να ιεραρχήσει τις φυσικές του παρορμήσεις, να ελέγξει τα πάθη του, τα πάθη είναι οι παρορμήσεις που έχουν ξεφύγει από το μέτρο τους είναι πλεονάζουσα στοιχεία, και να επιλέξει τελικά αυτές που θα τον βοηθήσουν να ζήσει όπως ακριβώς θα έπρεπε να

ζήσει, έχει ως στόχο και τελικό αποτέλεσμα την ευδαιμονία. Η Αρετή εδώ έχει σημαίνων ρόλο. Αρετή για τους στωικούς σημαίνει απουσία παθών, η απάθεια η απουσία των στοιχείων αυτών που ξεγελούν και παρεκκλίνουν τον άνθρωπο από τον ορθό τρόπο ζωής ήταν στοιχεία που έπρεπε να ελεγχθούν. Στον κόσμο των στωικών δεν υπήρχε τίποτα στην τύχη. Ο στωικός κόσμος ήταν ένας κόσμος όπου όλα γίνονται για έναν σκοπό. Όπως αναφέρει ο Θ. Παπαγγελής, ο Στωικός δεν θα κλονιζόταν αν έβλεπε το τσουνάμι της Ινδονησίας ή την πανδημία Covid 19 να αφανίζει εκατομμύρια ανθρώπους διότι, όπως θα έλεγε, ο άνθρωπος έχει περιορισμένη οπτική σε σχέση με την οικονομία του συνόλου.[3] Η φύση στον κόσμο των στωικών προνοεί έχοντας κατά νου το συμπαντικό καλό. Έτσι το κακό και το καλό συνυπάρχουν ως αναγκαιότητες. Εξάλλου πως θα μπορούσε κάποιος να αξιολογήσει και να αποφανθεί αν κάτι είναι καλό ή κακό αν δεν είχε γνώση και επίγνωση του τι είναι καλό ή κακό. Το στωικό σύμπαν είναι λογικό, είναι Πανάγαθο και είναι Προνειακό κατευθυνόμενο από το υπέρτατο Όν που είναι η Φύση, η οποία όμως μπορεί να έχει ισοδύναμα όπως Θεός, Λόγος, Νους, Πνεύμα κλπ. Οι άνθρωποι είναι φτιαγμένοι κατ’ εικόνα και ομοίωσή Του και είναι αναπόσπαστο οργανικό μέρος Του. Αυτά αποτέλεσαν βασικά στοιχεία τα οποία

[3] Παπαγγελής. *Περί φύσεως* σ. 44.

αργότερα χρησιμοποίησαν οι χριστιανοί στην οικοδόμηση της θεολογίας τους.

Οι Σκεπτικοί

Τους Σκεπτικούς θα τους χαρακτήριζα ως ένα όχημα μεγάλων ταχυτήτων το οποίο τρέχει χωρίς να σταματά πουθενά. Από το ένα σημείο πάει στο άλλο με μόνο ζητούμενο, την γνώση. Μια γνώση η οποία ποτέ δεν είναι βέβαιη και σίγουρη γιατί όπως κινείται το όχημα έτσι κινείται και η σκέψη προς αναζήτηση τής. Το ζητούμενο ήταν μόνο η συνεχής έρευνα για την απόκτηση γνώσης. Ήταν ένα φιλοσοφικό ρεύμα από την αρχή της ιστορίας της φιλοσοφίας και του τρόπου του σκέπτεσθε και συνεχίζεται με την ίδια ένταση μεχρι και σήμερα. Το μάταιο αλλά και ουσιαστικά αναγκαίο κυνήγι της γνώσης. Μάταιο διότι πάντα δεν θα φτάνει, δεν θα είναι αρκετή και πάντα θα αμφισβητείται, πάντα θα ανανεώνεται, αλλά ουσιαστικά αναγκαία διότι είναι μια κίνηση πάντα προς τα εμπρός, μην κοιτώντας δεξιά ή αριστερά. Με κάθε κόστος η γνώση είναι το ζητούμενο άσχετα με το πού θα οδηγήσει. Είναι γνωστό το ρητό του Ντεκάρτ *de omnibus*

dubitandum,[4] όχι για να φτάσουμε στην αβεβαιότητα αλλά ως μέσο για να φτάσουμε σε βέβαιη, όσο γίνεται, γνώση. Από την αρχή τους οι Σκεπτικοί γκρέμισαν τον δογματισμό, κάτι που εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι και σήμερα. Και όχι μόνο υπάρχει αλλά είναι αξιωματικά θεμελιωμένο στον σύγχρονο τρόπο σκέψης και έρευνας. Θα τολμούσα να πω ότι όλα τα άλλα φιλοσοφικά ρεύματα είναι λιμάνια ασφαλή και καταφύγια για τον άνθρωπο και την πορεία του σε σχέση με τους Σκεπτικιστές. Το σημάδι του Σωκράτη είναι ανεξίτηλο στις μεθόδους που ακολουθούν. Ρωτάς, ξαναρωτάς, ανασκευάζεις, ξαναρωτάς, αμφισβητείς και πάλι από την αρχή. Ο Σκεπτικιστής είναι καταδικασμένος να περιφέρεται, να αμφισβητεί και να αναζητά πάντα κάτι νέο. Πολλές είναι οι φορές που θα απελπίζεται και θα βασανίζεται, αυτό όμως είναι το τίμημα του συγκεκριμένου τρόπου σκέψης παράλληλα όμως με όλα τα οφέλη που έχουμε σήμερα και με αυτά που θα κατακτήσουμε στο μέλλον.

Μπορεί ο σκεπτικιστής να βρει την ευτυχία ή την γαλήνη; Με μια απλή απάντηση, όχι. Αν και όπως το λέει ο Σέξτος *η αρχική αιτία του σκεπτικισμού λέμε ότι είναι η ελπίδα να κατακτήσουμε την αταραξία.*[5] Ο σκεπτικιστής αν και ζει με την ελπίδα ότι θα βρει την *εποχή του,* ξέρει ότι δεν θα είναι ποτέ σίγουρος,

---

[4] Αμφισβήτησε τα πάντα.

[5] R.W. Sharples, *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί*, σ. 190,191.

πόσο μάλλον δογματικός. Ζει λοιπόν την ζωή σύμφωνα με την ροή των πραγμάτων γύρω του. Με την κοινωνία που είναι συνταυτισμένος, με τα ήθη και έθιμα που υπάρχουν, με τις τέχνες και με την ροή των συναισθημάτων του.

Επικουρισμός, ο Κήπος

Ο Επικουρισμός θεωρείται ο άσπονδος αδελφός του Στωικισμού. Διαφορετικές αντιλήψεις, θέσεις και θεωρήσεις αλλά και ύπαρξη κοινού τόπου. Ο Επίκουρος γεννήθηκε το 341 π.Χ. στην Σάμο από Αθηναίους γονείς και ίδρυσε την Σχολή του στην Αθηνα το 306 π.Χ. Αρχή της φιλοσοφικής του αναζήτησης από την μικρή του ηλικία ήταν η αναζήτηση της αρχής του Χάους κάτι το οποίο δεν μπορούσαν οι δάσκαλοί του να ικανοποιήσουν.[6] Αυτό όμως που ο Επίκουρος κατάφερε με το σύστημα σκέψης και φιλοσοφίας του, ήταν να δώσει την ευκαιρία σε απλούς ανθρώπους να σκεφτούν και να δουν καθαρά και απλά την ζωή και τον θάνατο. Μα πάνω από όλα να μπορέσουν να διαχειριστούν την ζωή και να ζήσουν όμορφα, ατάραχα και ευτυχισμένα. Η πρόταση ζωής του Επίκουρου ήταν

---

[6] Ό.π. σ. 24.

μια συμφωνία με την Φύση αλλά και με την φύση του ανθρώπου με αποτέλεσμα μια ζωή ευτυχισμένη.

Τόσο ο Στωικισμός όσο και ο Επικουρισμός θα προσέγγιζαν τον άνθρωπο με μια οπτική διαφορετική από τα άλλα προγενέστερα κινήματα ή για το θέσω λίγο διαφορετικά, θα έβαζαν τον άνθρωπο σε έναν άλλο ρόλο. Η σχέση του ανθρώπου με την Φύση πρέπει να είναι καθοριστική. Ο άνθρωπος θα έπρεπε να αγκαλιάσει και να καταλάβει τον χώρο της Φύσης μέρος του οποίου είναι και ανήκει. Παράλληλα η επίτευξη ευδαιμονίας επαφίεται πλέον στις εσωτερικές δυνάμεις του ανθρώπου. Η κυριαρχία του Λογικού και της εμπειρίας θα έπρεπε να έχουν κύριο λόγο στην ζωή του ανθρώπου. Θα τον βοηθούσαν να αλλάξει την θέαση του για τον περιβάλλον που ζει και θα τον έκαναν ικανό να δει τον κόσμο όπως πραγματικά είναι, να τον δεχθεί και να τον αποδεχθεί και έτσι να μπορέσει να ζήσει με αταραξία. Όλα αυτά είναι μέρος ενός ολόκληρου γνωσιακού συστήματος για την φυσική, την ηθική, την μεταφυσική και την κοσμολογία.

Ο Επίκουρος απογύμνωσε τον άνθρωπο από κάθε προστατευτικό μανδύα που ο ίδιος εφηύρε και διαμόρφωσε έτσι ώστε να διαχειριστεί την δύσκολη ζωή του. Ξεβόλεψε ησυχίες και έβαλε πάλι μέσα στην εξίσωση προβλήματα που βασανίζουν τον άνθρωπο και παράλληλα του έδωσαν την δύναμη να αφυπνιστεί, να καταλάβει και να εμπεδώσει ότι

κανένας δεν θα προσέτρεχε προς βοήθεια του. Έπρεπε ο ίδιος να κινητοποιηθεί και να πάρει τα πράγματα στα χέρια του αν δεν ήθελε να είναι έρμαιο στις φυσικές συνθήκες και στις ορέξεις άλλων ανθρώπων που είχαν συμφέρον από την υπνωτικά βολική θέση του. Ο Επίκουρος και η σχολή του αφύπνισαν το κομμάτι αυτό του ανθρώπου για να μπορέσει να καταλάβει ότι το μύθευμα που ο άνθρωπος είχε πλάσει για τον εαυτό του δεν ίσχυε. Δεν ήταν ο άνθρωπος το κέντρο του κόσμου, ούτε η Γη το κέντρο του σύμπαντος, ούτε οι θεοί οι πυλώνες και τα καταφύγια για τα δεινά των ανθρώπων, όχι. Το ζητούμενο ήταν να μπορέσει ο άνθρωπος να διαχειριστεί έτσι τα πράγματα ώστε να φτάσει στην αταραξία των θεών, την ύπαρξη των οποίων αποδέχεται με την έννοια της οριστικής απουσίας από την ζωή του ανθρώπου, μόνο και μόνο για να επιβεβαιώσει την αισθητηριακό μέρος της γνωσιοθεωρίας του. Η υποβόσκουσα ή μη αθεΐα του Επίκουρου σίγουρα είχε να κάνει με το κομμάτι αυτό που βασανίζει μέχρι και σήμερα τον άνθρωπο. Την μεταθανάτιο κρίση, την τιμωρία από τον ή τους, Θεό-ους, την αγωνία ότι κάνω ή δεν κάνω πράγματα που δεν πρέπει, την ζωή που δεν ζω ή που θα έπρεπε να ζω. Μια μεταφυσική αγωνία που διαπερνάει όλους τους ανθρώπους και σε πολλές περιπτώσεις καθορίζει και την ίδια τους την ζωή. Είναι ένα άγχος, μια αγωνία που συντρίβει τον άνθρωπο και σίγουρα οδηγεί τον ανήσυχο, ούτως ή άλλως νου, σε επιλογές

αμφίβολες. Εδώ λοιπόν ο Επίκουρος ήρθε να προτείνει κάτι άλλο, κάτι διαφορετικό. Πρότεινε έναν τρόπο ζωής ή για να είμαι ακριβοδίκαιος πρότεινε έναν τρόπο σκέψης, έναν τρόπο θέασης του κόσμου και της ζωής ο οποίος θα απάλυνε και γιατί όχι θα απομάκρυνε τις περιττές αγωνίες από την ζωή κάποιου, δίνοντάς του το τελικό δώρο της ευτυχίας και της αταραξίας. Αυτό δεν είναι τόσο απλό. Είναι ένα ολόκληρο σύστημα σκέψης, ένας τρόπος ζωής και λειτουργίας μέσα στον κόσμο και την κοινωνία το οποίο αν του έδινε κάποιος την ευκαιρία και τον χώρο θα μπορούσε να του αποφέρει οφέλη.

Δεν θα μπω στην διαδικασία να αναλύσω την κοσμολογία, την ηθική και την γνωσιολογία του Επίκουρου. Υπάρχει πληθώρα βιβλίων από γνώστες του έργου του και της θεωρίας του οι οποίοι μπορούν πολύ καλύτερα από εμένα να αναλύσουν το επικούρειο φιλοσοφικό σύστημα. Θα πω μόνο λίγα πολύ βασικά πράγματα έτσι ώστε να υπάρχει μια ιδέα, μια βάση για αυτά που θέλω να εκθέσω παρακάτω. Όπως άφησα να νοηθεί και πιο πάνω η σχέση του Επίκουρου με τον Θεό είναι λίγο αμφίσημη. Ο Θεός ή οι θεοί είναι ατάραχοι στην αιώνια κατοικία τους και δεν εμπλέκονται στις υποθέσεις των ανθρώπων. Ζουν στην *καταστατική αδιαφορία τους.* Αυτό ήταν κίνητρο μίμησης για τον Επίκουρο να μιμηθεί την αιώνια ηρεμία τους, την αταραξία τους, τον *ησυχαστικό οργασμό* τους όπως

αναφέρει χαρακτηριστικά ο Παπαγγελής. Είναι ένα ιδανικό, άξιο επιδίωξης. *Γνώσεσθε τούς θεούς και ως θεοί έσεσθε.*[7] Η ηδονή και η ευχαρίστηση ήταν σοβαρές επιδιώξεις για τον Επίκουρο, αν και νομίζω ότι θα ήταν καλύτερο να τις βάλουμε μαζί ως έννοια. Θα ήταν χρήσιμο επίσης εδώ να ξεχάσουμε την σημερινή, ίσως αρνητική έννοια της ηδονής ως ορισμό και επιδίωξη.

Για τον Επίκουρο η ευχαρίστηση-ηδονή είναι η απουσία του πόνου. Όταν ο άνθρωπος έχει έλλειψη σε κάτι πονάει και αναζητάει τρόπους προκειμένου να καλύψει αυτό που του δημιουργεί τον πόνο, να καλύψει το έλλειμα, την ανάγκη η οποία θα πληρώσει αυτό το κενό και θα του δώσει και πάλι την ηδονή, την ευχαρίστηση. Αυτή η κατάσταση ηδονής που ονομάστηκε καταστατική ηδονή, είναι η κατάσταση της γαλήνιας, ήρεμης θάλασσας όπως την παρομοίαζαν οι αρχαίοι Έλληνες. Αυτός ο επικούρειος ηδονισμός δεν είναι ένα κυνήγι εμπειριών, απολαύσεων, πραγμάτων υλικών ή αισθησιακών τα οποία έρχονται να καλύψουν κενά και να δώσουν νόημα. Όχι, αυτός ο ηδονισμός είναι ένας αυτάρκης και ολιγαρκής ηδονισμός που σκοπός του είναι η α-πονία και η α-ταραξία. Είναι η διανοητική κατάσταση τού να νιώθει το άτομο πλήρες και αυτάρκες είτε έχοντας πολλά είτε έχοντας

---

[7] Παπαγγελής, *Περί φύσεως* σ. 78,79.

λίγα. Το άτομο μπορεί να είναι ευτυχισμένο και πλήρες είτε έχοντας ανέσεις και την δυνατότητα απολαύσεων, είτε έχοντας λίγα ή πολύ λίγα αλλά ικανά για να διατηρήσει την αταραξία του. Έτσι όπως το καταλαβαίνω είναι το να έχει κάποιος την διανοητική αυτή κατάσταση του να μπορεί να είναι ευτυχισμένος, γεμάτος ψυχικά και συναισθηματικά κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Είναι μια διανοητική στάση όσο και μια ψυχική, συναισθηματική τάση και όχι ένας άκρατος κυνικός υλισμός όπως έχει κατηγορηθεί ο επικουρισμός σε αυτό το επίπεδο.

Ο Επίκουρος ζητούσε την ησυχία. Ήθελε μια ζωή μακριά από την δημοσιότητα και την προβολή. Το περίφημο ρητό του *λάθε βιώσας* είναι χαρακτηριστικό της προσέγγισης του «ιδιωτικού χώρου» αλλά μου δίνει και την αίσθηση ότι δεν χρειάζεται η ζωή κάποιου να είναι έντονη, γεμάτη επιδίωξη προβολής. Το «ζήσε την ζωή σου απαρατήρητος» σίγουρα δεν έχει την έννοια του μοναχικού ή ασκητικού βίου, ούτε έχει την έννοια της αντικοινωνικότητας. Ζήσε απαρατήρητος σημαίνει ζήσε ήρεμα αφού είναι επιλογή σου, πιστεύοντας ότι αυτό κάνει καλό σε σένα, ότι το έχεις ανάγκη. Δεν είναι μια προσωπική ήττα ή απομόνωση από τους γύρω σου επειδή σε έχουν περιθωριοποιήσει ή το έχεις επιλέξει. Όχι, είναι η επιλογή σου το να ζήσεις όπως θέλεις στον ιδιωτικό σου χώρο μόνος σου, ίσως

στο καλύτερο μέρος που μπορείς να δημιουργήσεις και να ανθίσεις. Η απομόνωση είναι δώρο, είναι χάρισμα που λίγοι μπορούν να εκτιμήσουν και να εκμεταλλευτούν. Εξάλλου είναι η σιωπή και η ησυχία που βγάζουν τις μεγαλύτερες κραυγές και εντάσεις.

Και ερχόμαστε στο πιο δύσκολο κομμάτι όλων των φιλοσοφικών προσεγγίσεων και της ανθρώπινης έννοιας και προβληματισμού, *στον θάνατο*. Με ένα πολύ όμορφο και γλαφυρό τρόπο ο Παπαγγελής στο βιβλίο «Περί Φύσεως» περιγράφει τον θάνατο ως το σιωπητήριο για όλα τα σχέδια, τους πόθους, και τις ελπίδες του ανθρώπου. Αυτός είναι ο πραγματικός φόβος που κρύβεται μέσα στον καθένα ειδικά όταν από μια ηλικία και μετά είναι σε θέση να συνειδητοποιήσει τι γίνεται γύρω του, όταν αυτός ο απρόσκλητος επισκέπτης έρχεται και απλά επιβάλει την παρουσία του. Γκρεμίζει και σκορπά σαν στάχτη ζωές και όνειρα αφήνοντας πίσω του αναμνήσεις που θα πονάνε για το υπόλοιπο της ζωής αυτούς που θα έχουν μείνει πίσω, μόνο και μόνο για να ξαναέρθει και να τους πάρει και αυτούς μαζί του αργότερα. Στο ενδιάμεσο όλοι προσπαθούν να διαχειριστούν μια κατάσταση από πριν προ εξοφλημένη παραμυθιάζοντας τον εαυτό τους ότι θα γλυτώσουν το επικείμενο αργά ή γρήγορα.

Φυσικά δεν είναι τόσο απλά τα πράγματα. Οι νέοι σπάνια, αν όχι καθόλου, σκέφτονται τον θάνατο και αν στο δρόμο τους θα τον συναντήσουν μέσω της

απώλειας κάποιου γνωστού ή συγγενή γρήγορα το ξεπερνάνε, όλοι μας το ξεπερνάμε. Η ζωή είναι αρκετά δυνατή για να μας σπρώξει προς τα εμπρός και αυτό είναι μέρος μιας διαχείρισης. Η ζωή αποτελείται από πολλές φάσεις μέσα στις οποίες ο άνθρωπος πορεύεται προς το τέλος, την ολοκλήρωση της πορείας του. Οι προσπάθειες των ανθρώπων να διαχειριστούν αυτό το κομμάτι της ζωής τους το οποίο παραδόξως είναι και το τελευταίο διατρέχει όλη την ύπαρξη του ανθρώπου αλλά και την αγωνία στο τι γίνεται στο ενδιάμεσο. Από την επίκληση των νεκρών προγόνων για συμβουλές και βοήθεια, αρνούμενοι έτσι το γεγονός ότι τους έχουμε χάσει για πάντα και είμαστε αποκομμένοι από αυτούς που αγαπήσαμε, από τις γιορτές που τιμούμε τους νεκρούς δηλώνοντας έτσι ότι κατά μία έννοια υπάρχουν ακόμα στην ζωή μας μέχρι και στις Ιερές γραφές μας προσπαθούμε να νικήσουμε τον θάνατο. «Έσχατος εχθρός καταργείται ο θάνατος» αναφέρει ο απόστολος Παύλος δίνοντας μια υπερβατική νίκη της ζωής έναντι του θανάτου. Και οι φιλόσοφοι όπως ο Επίκουρος «υπόσχονται» ότι η θεραπευτική τους αγωγή μπορεί να έχει αποτελέσματα θετικά στον άνθρωπο. Αν ο Θάνατος μπορούσε να είναι μια οντότητα ίσως καθόταν ήσυχα σε μια γωνιά και θα παρατηρούσε με μια μελαγχολία όλη αυτή την προσπάθεια του ανθρώπου να ξεγελάσει τον εαυτό του. Στο τέλος θα ήξερε ότι αυτός θα είχε τον τελευταίο λόγο. Θα μπορούσαμε όμως εμείς να

δώσουμε τον δικό μας τόνο, το δικό μας χρώμα στον επίλογο αυτό; Μάλλον θα μας το επέτρεπε, δεν θα είχε κάτι να χάσει, για αυτό θα ήταν σημαντικό να δούμε την ζωή με διαφορετικό μάτι, με άλλη οπτική. Πιστεύω ότι αυτή ήταν η προσπάθεια που έκανε ο Επίκουρος και όλοι οι φιλόσοφοι, οι διανοούμενοι, οι θρησκευτικοί ηγέτες και δάσκαλοι. Όλοι τους προσπαθούσαν να διαχειριστούν αυτή την δύσκολη, επίπονη και αναπόφευκτη κατάσταση, το τέλος. Ας το δούμε σαν την προσπάθεια του ανθρώπου να κλείσει τον κύκλο με τους δικούς του όρους, με το δικό του χρώμα, με τον δικό του επίλογο. Ούτως ή άλλως η κατάληξη είναι ίδια.

Επιχειρώντας μια σύγκριση μεταξύ των δύο κύριων φιλοσοφικών κινημάτων έχω την εντύπωση ότι ο Στωικισμός έμεινε στα προστατευτικά πλαίσια του Σχεδίου, της Αιτίας και του Σκοπού μιας Ανώτερης δύναμης η οποία είχε ένα σκοπό και όλα γινόντουσαν για να εξυπηρετούν κάποιο ανώτερο σχέδιο. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κινήθηκαν και όλες οι μονοθεϊστικές αλλά και οι πολυθεϊστικές θρησκείες. Η αναγωγή σε κάποιο ανώτερο Ον το οποίο κατέχει την δύναμη και γνωρίζει απόλυτα πιο είναι το σωστό και ποιο το λάθος κρίνοντας και κατακρίνοντας, επιβραβεύοντας ή τιμωρώντας τα ανθρώπινα πλάσματα διαπερνά την ανθρώπινη ιστορία. Είναι η εποχή ή οι εποχές, οι περίοδοι αυτές που οι άνθρωποι δεν μπορούσαν, δεν ήθελαν, δεν

άντεχαν να δουν κάτι πέρα από τα πιθανά όρια τους. Είναι η οπτική αυτή που δισεκατομμύρια άνθρωποι επιλέγουν να μοιράζονται και να αποδέχονται μαζί με τα πρότυπα ζωής που αυτά ακολουθούν.

Ο Επίκουρος όμως το είδε και το προσπέρασε αυτό. Τόλμησε να πει ότι υπάρχει Τυχαιότητα και Παρέγκλισις. Τόλμησε να πει ότι δεν χρειάζεται να φοβόμαστε τον Θεό. Τόλμησε να κάνει ένα άλμα στο κενό και να φύγει από την ασφάλεια της φύσης και των κανόνων. Το έργο του, το οποίο προσπαθώ μέρος τουλάχιστον, να σχολιάσω και να στοχαστώ είναι το έναυσμα που έδωσε στον διανοούμενο του δυτικού κόσμου να δει τα πράγματα αλλιώς, να τα δει πιο τολμηρά, ποιο φυσικά και πιο απλά, με πιο αυθάδεια ας μου επιτραπεί η έκφραση και γιατί όχι, πιο καθαρά. Είναι μια άλλη οπτική, μια άλλη θέαση του κόσμου στον οποίο ζούμε και ως εκ τούτου και μια άλλη πρόταση να δούμε και να ζήσουμε την ζωή στον χρόνο που μας αναλογεί. Ο Επίκουρος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί με σημερινούς όρους ως ένας Ντειστής. Ο θεός ή οι θεοί μπορεί να υπάρχουν αλλά δεν ασχολούνται με τις ανθρώπινες υποθέσεις. Ζουν στην αταραξία τους και στην αθανασία τους. Και μάλιστα ο Επίκουρος είπε ότι ασεβής δεν είναι αυτός που αρνείται τους θεούς των πολλών αλλά αυτός που τους αποδίδει ό,τι οι πολλοί πιστεύουν για αυτούς.[i]

Η Φιλοσοφία και η Γνώση

Ο άνθρωπος βρίσκεται σε μια αέναη κίνηση από την αρχή της ύπαρξής του. Όσο και να θέλει να σταματήσει να ξεκουραστεί δεν μπορεί. Και να θέλει να φτιάξει την ζωή του σε ήρεμα λιβάδια ή πολύβουες πόλεις δεν μπορεί να μείνει στάσιμος. Πάντα θα κινείται διότι έτσι είναι η φύση του, έτσι είναι και η φύση των πραγμάτων γύρω του. Όλα μπλέκονται στον κύκλο της αρχής και του τέλους, της γέννησης και του θανάτου. Μέσα σε αυτή την κατάσταση ο άνθρωπος έπρεπε να βρει τρόπους να διαχειριστεί την ύπαρξη του, την συμβίωση του με άλλους αλλά και να προσπαθήσει να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα και ανησυχίες. Στην ιστορία της ανθρώπινης διανόησης, υπήρξαν διαδοχικές φάσεις εξέλιξης σηματοδοτώντας και οριοθετώντας, κατά ένα μέρος τουλάχιστον μια ερμηνεία για την πορεία[ii]και το ταξίδι του ανθρώπου. Υπήρξε η εποχή της μυθολογίας, την οποία διαδέχθηκε η εποχή της φιλοσοφίας και σήμερα είμαστε στην εποχή της επιστήμης. Ο Ορθολογισμός είναι πλέον ο μόνος αποδεκτός τρόπος λειτουργίας του κόσμου. Σε όλο αυτό δεν θα αφήσουμε έξω το θρησκευτικό στοιχείο. Στον δυτικό κόσμο ο χριστιανισμός σε όλες του τις εκφάνσεις έπαιξε καθολικό και καθοριστικό ρόλο και το Ισλάμ

λιγότερο. Η ηχώ του παρελθόντος συνεχίζει να ακούγεται και να συζητιέται ακόμα και σήμερα. Όλα αλληλοεπιδρούν το ένα μέσα στο άλλο και προχωρούν, όπως ο δρομέας της σκυταλοδρομίας δίνει την σκυτάλη του στον μπροστινό δρομέα και για λίγο ακόμα τον ακολουθεί μέχρι να σταματήσει για να συνεχίσει ο επόμενος και ούτω καθεξής. Και όλοι τους, ακόμα και ο δρομέας που τρέχει και φέρνει πάνω του όλο το βάρος της προσπάθειας, έχει μαζί του ως κληρονομιά τις προσπάθειες των προηγούμενων. Έτσι είναι και η πορεία του ανθρώπου. Όλοι φέρνουμε πάνω μας τις μνήμες, την κληρονομιά και τις προσπάθειες των προγόνων μας. Ακόμα και αν γνωρίζουμε ότι ήταν λάθος σε πολλά πράγματα ακόμα και αν αλλάζουμε ριζικά και πολλές φορές επαναστατικά τον κόσμο των ιδεών και της ζωής μας, πάντα θα υπάρχει μια ιστορία παρελθοντική, μια κληρονομιά η οποία θα μας ακολουθεί για να μας υπενθυμίζει ότι όλα κάπως ξεκίνησαν.

Πως όμως έγιναν οι αλλαγές που έχουμε δει στην ιστορία και οι αλλαγές που βλέπουμε να γίνονται και σήμερα καθώς και αυτές που θα γίνουν στο μέλλον; Μα φυσικά από την αύξηση της γνώσης. Οι νέες γνώσεις σπρώχνουν στο περιθώριο τα προηγούμενα συστήματα γνώσης και τρόπου λειτουργίας, οδηγώντας σε νέα πράγματα τα οποία θέλουν νέους τρόπους αντιμετώπισης και διαχείρισης. Κάτι τέτοιο

έγινε και στον αρχαίο ελληνικό κόσμο του 4ου-5ου αιώνα π.Χ. Οι ανάγκες των κοινωνιών απαιτούσαν νέους κανόνες λόγου και γνώσης και έτσι αναδύθηκε ένας νέος τρόπος, ο φιλοσοφικός λόγος ο οποίος ζητούμενο είχε να προτείνει έναν διάλογο ανοικτό, με επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα. Έτσι ο άνθρωπος άρχισε να μην κοιτά πλέον στους μύθους για απαντήσεις ούτε στις μούσες για εμπνευσμένα λόγια. Στράφηκε στον εαυτό του, έθεσε κανόνες διαλόγου και αντιπαράθεσης μέσω επιχειρημάτων και αποδείξεων που να αντέχουν στην κριτική, όπως το ανέφερε και ο Μάριο Βεγκέτι, αποδείξεις με καθολική ισχύ.[8] Αυτή η προσπάθεια είχε δύο δρόμους. Πρώτον να ανακαλυφθούν τα κριτήρια αυτά που θα μας έδιναν αληθινή γνώση και η οποία θα μας βοηθούσε να την διακρίνουμε από την ψευδή και δεύτερον τα κριτήρια αυτά που θα μας βοηθούσαν να βρούμε τις σωστές ανθρώπινες συμπεριφορές και να τις διακρίνουμε από τις εσφαλμένες. Αυτό όμως προϋποθέτει έρευνα και σπουδή. Και για αυτό δεν κατέληξε ποτέ στον απόλυτο ορισμό τού να είναι κάποιος σοφός ή να έχει σοφία. Όχι, η πρόταση ήταν να είναι *φίλος* της σοφίας, φιλόσοφος δηλαδή, κάποιος που να αγαπάει την γνώση και να κινείται προς αυτήν για να βρει νέους τρόπους διάδρασης. Ήταν η εποχή που λέξεις όπως Αλήθεια, Λόγος, Είναι, Νους, Ιδέα, πήραν τέτοια

[8] Τσέλλερ Νέστλε, *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, σ. 29.

μορφή που διαμόρφωσαν τον τρόπο σκέψης, συζήτησης και διαλεκτικής, οδηγώντας σε συστήματα σκέψης και ορισμού της πραγματικότητας τα οποία μέχρι και σήμερα είναι παρόντα στην καθημερινότητα μας. Φυσικά κάπου στην πορεία μπήκαν και οι αισθήσεις, ο αδιαμφησβήτητος αν και πολλές φορές υποκειμενικά αποδεικτικός μάρτυρας. Δεν θα μπω στην διαδικασία ανάλυσης των φιλοσοφικών ρευμάτων και τάσεων, αυτό αποτελεί μια άλλη εργασία, αλλά θέλω να τονίσω ότι τόσο ο Πλάτωνας όσο και ο Αριστοτέλης επέκτειναν και εμπλούτισαν αυτό που ξεκίνησε ο Παρμενίδης και άλλοι φίλοι της γνώσης πριν από αυτούς. Με έναν τρόπο απλό αν τον δει κάποιος από μακριά, το ανθρώπινο μυαλό ξεκλείδωσε τόσες πολλές σκέψεις και απόψεις που σύντομα υπήρχαν πια πολλά φιλοσοφικά συστήματα σκέψης.

Πέραν του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, οι Σοφιστές, οι Σκεπτικοί, οι Κυνικοί, οι Στωικοί και οι Επικούρειοι, ήταν συστήματα φιλοσοφικής σκέψης τα οποία πρότειναν τις ιδέες τους και τις θέσεις τους για το πώς δουλεύει ο κόσμος (η κοσμολογία) και ποιος θα μπορούσε να είναι ο σωστός τρόπος σκέψης (ο λογισμός) και βίου (η ηθική). Περιδιαβαίνοντας τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους η φιλοσοφική σκέψη συνεχίζει να εξελίσσεται και είναι τότε που ο Λουκρήτιος περίπου το 57 π.Χ., παρουσίασε το ποίημά του *Περί Φύσεως των*

Πραγμάτων υποστηρίζοντας και εξυμνώντας την επικούρεια φιλοσοφία. Ήταν ένας καιρός, μια εποχή και ένας κόσμος που μπορούσες να διαλέξεις αυτό που σου ταίριαζε και ήθελες, όχι αυτό που αργότερα καλέστηκε ως έπρεπε. Υποστήριζες αυτό που θεωρούσες κατάλληλο και σωστό με λογικά επιχειρήματα και διαλεκτικό τρόπο, δείχνοντας έτσι ότι ο καθένας μπορούσε να ζήσει την ζωή που ήθελε και που μπορούσε να υποστηρίξει φυσικά και όχι το επιβεβλημένο μοντέλο ζωής που επιβλήθηκε μετά λόγω του φόβου και της νέας αντίληψης για την ζωή και τον Θεό, ακρωτηριάζοντας έναν τρόπο ζωής και σκέψης που ούτως ή άλλως είχαν αρχίσει να παρακμάζουν. Τα φιλοσοφικά αυτά συστήματα ήταν ανταγωνιστικά μεταξύ τους και κάθε τι νέο που ερχόταν το έβλεπαν με σκεπτικιστικό αν όχι αρνητικό βλέμμα. Γνωστή είναι η περίπτωση της πρώτης επαφής του χριστιανισμού με την ελληνική φιλοσοφία στην Αθήνα, με τον απόστολο Παύλο να προσπαθεί να μιλήσει στους Αθηναίους φιλοσόφους μόνο και μόνο για να χαρακτηριστεί ως ένας «σπερμολόγος».

Αυτά τα φιλοσοφικά συστήματα κατά την εποχή που αναπτύσσονταν αποτελούσαν καθρέφτη της κοινωνίας των. Από την μία αποτύπωναν έναν κόσμο ανοιχτό, δεκτικό και όπως ήταν η φύση και η ζωή, διαρκώς ανεπτυγμένο και εξελίξιμο, αποδεσμευμένο από μύθους και παραδόσεις αν και σε πολλές

περιπτώσεις οι παραδόσεις πέρασαν με τρόπο που εκλογικεύτηκαν. Από την άλλη, η απουσία μιας καθολικής ομοφωνίας για το τι ήταν τελικά το προφανές οδήγησε τον κόσμο να γυρίσει πίσω στις προγονικές του λατρείες και συνήθειες. Ο κόσμος όπως ήταν αυτός του 4ου αιώνα μ.Χ., κινδύνευε να παραπέσει στην δεισιδαιμονία και ήταν ο χριστιανισμός που ανέλαβε το ρόλο του ρυθμιστή.[9]

Παράλληλα στην αρχαία Ελλάδα και σε όλη την διάρκεια μέχρι και την Ύστερη αρχαιότητα αναπτύχθηκε το είδος της επιστήμης σε πολλούς τομείς όπως η ιατρική, η αστρονομία, η μηχανική, η φυσική, τα μαθηματικά κ.α., η οποία έμελλε να θέσει τις βάσεις αυτού που σήμερα βλέπουμε και απολαμβάνουμε στον 21ο αιώνα. Αυτή η περίοδος η οποία έκλεισε με το τέλος της Ύστερης αρχαιότητας όπως την ξέρουμε, έδωσε την θέση της στην μεσαιωνική φιλοσοφία, ένα διαφορετικό σύστημα σκέψης βασισμένο στην χριστιανική παράδοση και θεολογία αφού είχε ήδη ανοίξει η πόρτα με την φιλοσοφική σκέψη, ιδιαίτερα του νεοπλατωνισμού, της ιδέας της προβολής του θείου.[10] Ο Θεός, ο Λόγος, ο Ένας, η Ψυχή ήταν πλέον ζητήματα που συζητιούνταν σε νέες βάσεις δημιουργώντας νέες νοητικές πραγματικότητες στηριζόμενες όμως στις προηγούμενες ιδέες της ελληνικής φιλοσοφίας και

[9] Anthony Kenny, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, σ. 77-83.
[10] Mario Vegetti, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, σ.35.

ιδιαίτερα στις πλατωνικές και νεοπλατωνικές ιδέες και αργότερα στον Αριστοτέλη. Στον ιεραρχικό κόσμο του Αυγουστίνου δεν υπήρχε χώρος για δεύτερες σκέψεις, για άτομα, για τυχαιότητα, για απουσία του θείου και της μεταθανάτιο ζωής, για επιστροφή στα φυσικά μας συστατικά και ολοκληρωτική απουσία μας, πόσο μάλλον για ανάσταση νεκρών και όλο το μεταφυσικό φάσμα που γέμισε τον κόσμο της εποχής. Δεν υπήρχε χώρος για τον Επίκουρο και για τις ιδέες του.

Ο Επίκουρος βάσισε την φιλοσοφία του πάνω στην κατανόηση της φύσης και στην ενεργητική άρνηση του υπερφυσικού και του υπερβατικού. Για αυτόν οι θεοί ή ο θεός υπήρχαν αλλά δεν είχαν σχέση με τις ανθρώπινες υποθέσεις. Είναι σαν να ακούμε τις φωνές των Ντειστών να έρχονται από την αρχαία Αθήνα μέχρι σήμερα. Η ατομική θεωρία του Δημόκριτου βρήκε στον Επίκουρο την συνέχεια της, αμφισβητώντας και ανατρέποντας παραδόσεις και αυθεντίες για τις οποίες κυνηγήθηκε κυρίως από τους χριστιανούς. Η υλιστική και αισθησιοκρατική εικόνα του κόσμου ήταν ανατρεπτική και κλόνιζε τον κόσμο των θεών και των επίγειων αντιπροσώπων τους δημιουργώντας άλλης φύσης προβλήματα.[11] Ο Επίκουρος και οι ιδέες του ήταν η ενοχλητική βελόνα

[11] https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/hellenistic/page_015.html

στα πλευρά, το αγκάθι στα μάτια και η σφίγγα στα αυτιά της καθυστικίας τάξης της εποχής αλλά και της αναδυόμενης θρησκείας του χριστιανισμού, η οποία γρήγορα βρήκε τα πατήματα της πάνω στον Αριστοτέλη, τον Πλάτωνα και στους Στωικούς. Την γήινη όμως προσέγγιση του Επίκουρου δεν μπορούσαν να την δεχθούν διότι χωρίς να έχει κάποια πολεμική αποδομούσε όχι την ύπαρξη του Θεού αλλά την εμπλοκή του στα ανθρώπινα πράγματα και δρώμενα. Αποδομούσε την συνεισφορά του θείου στην ύπαρξη και στην λειτουργία της φύσης, την φύση της ψυχής αλλά το πιο σπουδαίο από όλα, αποδομούσε την μεγάλη απειλή του θανάτου με την γνωστή και επαναλαμβανόμενη σε αυτό το γραπτό ρήση του ότι *ο θάνατος δεν μας αφορά*. Η τυχαιότητα ήταν η πραγματικότητα για τους επικούρειους. Σε ένα κόσμο που προσπαθούσε να καλύψει την αγωνία του για το άδηλο και το άγνωστο, ερχόταν ο Επίκουρος να τους πει ότι δεν ισχύει τίποτα από αυτά που νομίζουν ότι φοβούνται. Απλά έπρεπε να δουν διαφορετικά τα πράγματα όπως τα στοχάστηκε αργότερα ο Καντ και άλλαξε ολόκληρο τον τρόπο σκέψης μας και θεώρησης του κόσμου. Πιστεύω ότι έχουμε ανάγκη, αν όχι να πιστεύουμε αλλά τουλάχιστον να δίνουμε μια ευκαιρία στο να ακούσουμε διαφορετικές φωνές που δεν είναι σύμφωνες πάντα με τους φόβους, τις απόψεις και τις ελπίδες μας. Πρέπει να αμφιβάλουμε. Ό,τι βγαίνει από την σωστή

επεξεργασία της αμφιβολίας είναι καθαρό και έχει περάσει την βάσανο του ελέγχου. Κάτι τέτοιο αξίζει να πιστέψει κανείς.

Γιατί Κυνηγήθηκε;

Ας μην γελιόμαστε ούτε και να εξαπατούμε τον εαυτό μας. Ο Επίκουρος και οι ιδέες του δεν ήταν ποτέ δημοφιλείς στο σύστημα τόσο της εποχής του όσο και μετέπειτα. Ο χριστιανισμός πήρε ελάχιστα από τον επικουρισμό και βασικά τον κυνήγησε. Τον κυνήγησε διότι πίστευε τα άκρως αντίθετα πράγματα από αυτά που πρέσβευε η νέα θρησκεία. Και ας μην γελιόμαστε, από ένα σημείο και μετά δεν υπήρχε ούτε συμπόρευση, ούτε ανοχή, υπήρξε κυνήγι. Όταν ο χριστιανισμός αισθάνθηκε ασφαλής προσπάθησε να στρογγυλοποιήσει τα πράγματα. Και ίσως έτσι έπρεπε να γίνει! Η εποχή και οι κοινωνίες είχαν περιέλθει σε περίεργα άσχημους καιρούς και κρίσεις. Μια τάξη πραγμάτων κατέρρεε· αλλού γρήγορα και βίαια, αλλού πιο αργά. Δεν μπορούσες να λες σε ανθρώπους που έβλεπαν τα πάντα γύρω τους να ανατρέπονται ότι είναι βασικά μόνοι, χωρίς μια θεϊκή πρόνοια και καθοδήγηση. Ότι ο θεός ή οι θεοί ζουν ατάραχοι μέσα στην μακαριότητά τους χωρίς να επεμβαίνουν. Ακουγόταν σκληρό, απάνθρωπο και

μοναχικό. Δεν μπορούσες να τους λες ότι ήταν προϊόν τύχης και φυσικής διεργασίας. Ότι δεν ήταν κάτι το ιδιαίτερο ή το μοναδικό σε σχέση με την υπόλοιπη φύση και ότι απλά ήταν μέρος της και υπόκειται στις ίδιες διαδικασίες και νόμους όπως όλα στην φύση. Δεν μπορούσες να λες ότι με τον θάνατο τελειώνουν όλα και ότι δεν υπάρχει αύριο και αυτό να έπρεπε να το αποδεχθούν και να συμφιλιωθούν μαζί του. Αν και εδώ που τα λέμε, το να φτάσεις να συμφιλιωθείς με την ιδέα του θανάτου θα έλυνε πολλά προβλήματα, αν όχι όλα, αλλά είναι κάτι που ο άνθρωπος αδυνατεί να το κάνει. Δεν μπορούμε να ξεπεράσουμε την φύση μας όπου όπως όλα τα έμψυχα και έμβια πλάσματα μπροστά στον κίνδυνο του τέλους τρέχουμε όλοι υποσυνείδητα ή συνειδητά άλλοι δε ενστικτωδώς στα ασφαλή μονοπάτια της πίστης και των θεών. Όλοι τρέχουμε προς το τέλος, όλη η φύση τρέχει προς το τέλος της αλλά αρνούμαστε να το δεχθούμε. Μας ξεγελάει το εφήμερο και η ζωή που κάνουμε και μέσα στην αλαζονεία μας και στην παιδική μας αφέλεια έχουμε την άποψη ότι μπορούμε να ζήσουμε για πάντα. Στην επιστολή του στον Μενοικέα ο Επίκουρος έγραψε ότι υποφέρουμε στην ιδέα και στην αγωνία του θανάτου όχι γιατί θα έχουμε έναν αγωνιώδη θάνατο και ότι θα πονάμε, αλλά υποφέρουμε στην σκέψη ότι θα έρθει.[12] Θα έρθει το τέλος της ύπαρξης μας, της δραστηριότητας μας ακόμα και μιας ζωής

---

[12] *Επίκουρος Ηθική*, Το Βήμα, σ.129.

που δεν είναι ικανοποιητική ή δύσκολης. Υπάρχει μέσα μας αυτή η πρωτόγονη ιδέα ή ματαιοδοξία ότι μπορούμε να ζήσουμε για πάντα. Οι αρχαίοι Έλληνες, οι Ρωμαίοι, οι Πέρσες, οι Ινδοί όλοι οι αρχαίοι πολιτισμοί και ακολούθως όλες οι θρησκείες μονοθεϊστικές και πολυθεϊστικές έδιναν πολλές και διαφορετικές λύσεις ή μάλλον προτάσεις, διότι λύσεις δεν έδωσαν ποτέ σε αυτό το πρόβλημα. Η μετάβαση της ζωής σε μια άλλη κατάσταση, σε έναν άλλο τόπο ή η επιστροφή της πάλι εδώ στην γη είναι χαρακτηριστικά ενός κύκλου που υπάρχει σε όλο τον πλανήτη. Σε όλο αυτό το χάος της εποχής εκείνης, ο χριστιανισμός έδωσε τις απαντήσεις του οι οποίες έπεισαν και όσοι ήταν δύσπιστοι αναγκάστηκαν να τις δεχθούν. Ούτως ή άλλως ο κόσμος και η κοινωνία που ακολούθησε ήταν τέτοια που δεν επιδεχόταν αντιρρήσεις ή εναλλακτικές. Οι Πατέρες της Εκκλησίας πολέμησαν τον επικουρισμό ως φιλοσοφικό ρεύμα κυρίως από τον 4^{ο} αιώνα και μετά.

Υπάρχει όμως και κάτι άλλο. Όπως έχω ήδη αναφέρει το φιλοσοφικό σύστημα του Επίκουρου στόχο του είχε να βοηθήσει τους ανθρώπους να απαλλαγούν από τους φόβους τους, τις αγωνίες τους και να ζήσουν ενάρετα και με ηδονή. Αυτό ήταν τελείως αντίθετο με την εποχή που είχε ανατείλει. Την εποχή που ο άνθρωπος έπρεπε να είναι ταπεινωμένος και γονυπετής και να εκλιπαρεί έλεος από τον Δημιουργό του, δεν ήταν εποχή για ηδονές

και απολαύσεις. Θεωρώ ότι το φιλοσοφικό ρεύμα των επικούρειων έπεσε θύμα των fake news ή του επιλεκτισμού της εποχής του. Ως σύστημα ήταν καλά δομημένο και οι ακόλουθοι του Επίκουρου δεν έκαναν ποτέ ιδιαίτερες αλλαγές στις Δόξες του. Οι χριστιανοί Πατέρες όμως επιλεκτικά κάποιοι, ιδιαίτερα αυτοί που είχαν καλή γνώση χρησιμοποίησαν τις αρχές του επικουρισμού για να τις εφαρμόσουν στις δικές τους θέσεις χωρίς όμως να αναφερθούν καθόλου στο φιλοσοφικό ρεύμα. Αυτοί ήταν μεταξύ άλλων ο Τερτυλλιανός, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς και ο Νεμέσιος.[13] Σε κάθε περίπτωση η Εκκλησία ήταν επιφυλακτική αν όχι εχθρική απέναντι στην ελληνική φιλοσοφία και όπου χρησιμοποιήθηκε ήταν προς όφελος των χριστιανικών θέσεων ή για να δείξει οικειότητα σε ακροατήριο το οποίο δεν ήταν χριστιανικό. Πολλοί από τους Πατέρες της Εκκλησίας και τους Απολογητές των πρώτων αιώνων ήταν άτομα με εκπαίδευση στην ελληνική παιδεία και φιλοσοφία και δεν ήταν τυχαίο αλλά ούτε και άκυρο το να χρησιμοποιήσουν την αρχαία γνώση στην θεμελίωση της νέας θρησκείας. Ούτως ή άλλως όλα θα άλλαζαν με τον χρόνο και η νέα θρησκεία είχε ανάγκη από δυνατές θέσεις για να αντέξει στον χρόνο αλλά και στις καταστάσεις που θα έρχονταν. Νομίζω ότι ο κόσμος αλλά και η Εκκλησιά προετοιμάστηκαν, κατά κάποιον τρόπο για αυτές τις μεγάλες αλλαγές που

[13] Jones 1989, σ. 104-105.

σάρωσαν τις κοινωνίες της Ευρώπης. Ίσως η φιλοσοφία είχε κλείσει τον κύκλο της για την εποχή εκείνη και θα περίμενε νέες συνθήκες για να αναβιώσει με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικό χώρο.

Η Άνθηση της Δύσης

Είναι γνωστό ότι ο Δυτικός πολιτισμός άνθησε πριν και μέσα στην Χριστιανοσύνη έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε από την διαίρεση και τελικά την πτώση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κατά τον 3ο – 4ο αιώνα μ. Χ. Η χριστιανική θρησκεία έχοντας νομιμοποιηθεί και αναγνωριστεί από την κρατική μηχανή και πολιτεία διαμόρφωσε έναν κόσμο διαφορετικό απο ότι ήταν ο ελληνικός και ο ρωμαϊκός. Η ιστορία του χριστιανισμού είναι πολύπλοκη, πολύπλευρη και πολυεπίπεδη. Διαμορφώθηκε και άλλαξε μέσα στους αιώνες που ακολούθησαν ετοιμάζοντάς τον για έναν ρόλο που ίσως δεν ήταν έτοιμος ή δεν ήθελε να αναλάβει. Μπροστά στην κατάρρευση της αυτοκρατορίας και στην εισβολή ξένων λαών μέσα στα εδάφη της αυτοκρατορίας, η Εκκλησία ήταν ο μόνος θεσμός που στάθηκε όρθιος και παρών στην διαχείριση των πολλών προβλημάτων που ανέκυψαν. Εκεί όπου οι

κρατικοί θεσμοί κατέρρεαν η Εκκλησία στάθηκε αρωγός και βοηθός στον κόσμο που είχε ανάγκη και ως εκ τούτου ανάλαβε και πολιτικά καθήκοντα. Αυτό ήταν κάτι νέο διότι η αποστολή της Εκκλησίας δεν ήταν να ασχοληθεί με τα κοσμικά και τα εγκόσμια αλλά να δώσει ανακούφιση και ελπίδα στις ψυχές των ανθρώπων. Να δώσει ελπίδα για μια καλύτερη μελλοντική ζωή και να προωθήσει έναν τρόπο ζωής με αυταπάρνηση και αγάπη. Η συνέχεια της ιστορίας ήταν να αναλάβει η Εκκλησία ηγετικό ρόλο στα πολιτικά και κοινωνικά πράγματα και να διαμορφώσει έναν τρόπο σκέψης και ζωής που ήταν κατάλληλος για *τα δικά της* πρότυπα και αξίες.

Η σχέση της με τους νέους λαούς, οι οποίοι γρήγορα ασπάστηκαν τον χριστιανισμό, τις πλούσιες οικογένειες και τους ηγέτες τής έδωσαν τα κατάλληλα εφόδια για να εγκαθιδρύσει μια χριστιανική θεοκρατία στην Ευρώπη. Εδώ πρέπει να επισημάνω κάτι. Η κοινή πορεία της χριστιανικής πίστης δεν ήταν ίδια για όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας. Από την αρχή που η χριστιανική Εκκλησία άρχισε να αποκτά δύναμη, διαμάχες ανάμεσα στα Πατριαρχεία άρχισαν να εκδηλώνονται. Σε λίγο καιρό ήταν φανερό ότι η Δύση διαφοροποιούταν από την Ανατολή. Αυτή η διαφοροποίηση ήταν τόσο σημαντική που καθόρισε την διαμόρφωση και πορεία των ευρωπαϊκών κρατών μέχρι τις μέρες μας. Η Δυτική Ρωμαιοκαθολική

Εκκλησία πήρε ενεργό μέρος στα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα και διαμόρφωσε θεμελιακά την κουλτούρα, την σκέψη και την συμπεριφορά των κατοίκων της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης. Ανάλογα συμπεριφέρθηκε και η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία μέσα από την έμμεση αλλά και άμεση σχέση της με τους αυτοκράτορες της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ή όπως αργότερα έγινε γνωστή ως Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Και τα δύο χριστιανικά σώματα επηρέασαν βαθιά τις ανθρώπινες κοινωνίες και τους χαρακτήρες. Διείσδυσαν στις ανθρώπινες ψυχές και διαμόρφωσαν χαρακτήρες και συμπεριφορές. Μέσα από τις απίστευτα έντονες και σκληρές δυσκολίες που βίωσαν οι κοινωνίες του $6^{ου}$ και $8^{ου}$ αιώνα η χριστιανική ηθική και ο τρόπος σκέψης κυριάρχησαν. Λίγα πράγματα είχαν μείνει από τον παλαιό κόσμο της Ελλάδας και της Ρώμης· βασικά τα ερείπια και οι εγκαταλειμμένοι ναοί είχαν απομείνει για να θυμίζουν κάτι από μια προηγούμενη πρόταση ζωής, οι οποίες τώρα είχαν γίνει μέρος του χριστιανικού κόσμου, ενός κόσμου με νέα αντίληψη για τον κόσμο, την ιστορία και τον άνθρωπο. Βέβαια δεν ήταν όλα τόσο νέα και πρωτόγνωρα.

Τίποτα δεν υπάρχει στην ανθρώπινη ιστορία που να μην έχει την συνέχεια του από κάτι προηγούμενο, είτε με το να ακολουθεί τις ιδέες και τις προσλήψεις του ή να χρησιμοποιεί έστω μέρος των ιδεών και των

αξιών διαμορφώνοντάς το σε κάτι διαφορετικό. Όχι όμως και σε κάτι εντελώς διαφορετικό και αποκομμένο από την προηγουμένη φύση του. Έτσι έγινε και με τον χριστιανισμό. Από νωρίς οι άνθρωποι που ηγούνταν κατάλαβαν την αξία της ελληνικής και ρωμαϊκής φιλοσοφίας και προσπάθησαν να διαμορφώσουν τις ιδέες και τις αρχές των έτσι ώστε να μπορούν να τις ταιριάξουν στο νέο φορέα, στο νέο φορέα διαχείρισης της ανθρώπινης κατάστασης με όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης που είχαν ανάγκη να καλυφθούν και να εξηγηθούν. Η ελληνική και ρωμαϊκή φιλοσοφία ήταν φυσικά γνωστή, τουλάχιστον εν μέρει και αποσπασματικά, στην μορφωμένη τάξη των πλουσίων, των πολιτικών, των κληρικών, αλλά δεν ήταν όμως καθόλου γνωστή στον απλό λαό. Ήταν απομακρυσμένη, καταχωνιασμένη και ξεχασμένη στα μοναστήρια της Ευρώπης και της Ανατολής. Οι φωνές που ακούγονταν στον Κήπο και στην Στοά και οι αμφισβητήσεις των Σκεπτικών ήταν πια αχνοί ψίθυροι. Φευγαλέες ιδέες στον αέρα ο οποίος τα είχε σαρώσει όλα. Όμως υπήρχαν, ήταν εκεί και προς πείσμα του χρόνου και της λήθης διατηρήθηκαν. Υπάρχουν όμως κάποια ερωτήματα, τα οποία τα κάνουμε πλέον εκ των υστέρων και αφού έχουν επανέλθει πλέον στην γνωστική σφαίρα του κόσμου μας και έχουν κερδίσει και πάλι την θέση τους στην φιλοσοφική και ζωτική αξία της ανθρώπινης διανόησης, τα οποία αξίζει να τα δούμε. Διότι αν τα φιλοσοφικά συστήματα του Στωικισμού

και του Επικουρισμού έχουν να μας δώσουν κάτι, αυτό πρέπει να το εξετάσουμε και να το δούμε και πάλι.

Θα έδιναν τελικά αυτές οι ιδέες κάτι νέο, κάτι αξιόλογο αν ερχόντουσαν και πάλι στην επιφάνεια; Θα είχαν κάποια αξία σε έναν κόσμο ο οποίος είχε αλλάξει; Θα μπορούσαν να βοηθήσουν ώστε να μας ικανόσουν να διαχειριστούμε και πάλι τα προβλήματα μας, να βλέπουμε τον κόσμο μας με άλλη οπτική και την ζωή μας με άλλη αξία; Αυτό το κείμενο, αυτή η εργασία δεν είναι ένα βιβλίο αυτοβελτίωσης ή μια προσπάθεια αυτογνωσίας ή κάποια μορφή ψυχολογικής θεραπείας. Είμαι ιστορικός και προσπαθώ μέσα από την ιστορία και από ό,τι αυτή μας έχει δώσει και συνεχίζει να μας δίνει, να αντλήσω μερικά διδάγματα που μπορεί να μας ωφελήσουν σήμερα. Είναι η προσπάθειά μου δω την αρχαία φιλοσοφία με μια σύγχρονη οπτική και μέσα από το κατάλληλο φίλτρο να δώσει κάτι χρήσιμο.

Η Ανάγκη για μια Διαχείριση

Νομίζω ότι αυτό που έχουμε ανάγκη είναι μια διαχείριση τής ζωή μας. Σίγουρα ο καθένας έχει τα πιστεύω του, τις αξίες του, αγωνίζεται με τα

υπαρξιακά του και μεταφυσικά του προβλήματα, αν έχει, αγωνίζεται με την καθημερινότητα και όλες τις δυσκολίες που η ανθρώπινη φύση και ζωή μας επιφυλάσσει, αγωνιά για πράγματα που δεν είναι στο χέρι του να ορίσει, και συνήθως είναι τα περισσότερα και τα δυσκολότερα, και τέλος έχει να αντιμετωπίσει την πιο σκληρή αλήθεια, το τέλος, τον Θάνατο. Σε όλα αυτά χρειάζεται μια διαχείριση. Μεταξύ των πολλών συστημάτων που ο άνθρωπος επινόησε για να μπορέσει να διαχειριστεί τον κόσμο του ήταν και η φιλοσοφία, κομμάτι της οποίας ήταν τα δύο αυτά συστήματα της Στοάς και του Κήπου. Σκοπός μου είναι να δω και εγώ αλλά και να δείξω ότι ακόμα και σήμερα η οπτική μας και η στάση μας απέναντι στην ζωή και τον κόσμο μπορεί να είναι χρήσιμα ωφέλιμη μέσα από τις ιδέες που ο Λουκρήτιος έκλεισε μέσα σε αυτό το υπέροχο ποίημα του και το οποίο αποτελεί μία σύνοψη των αρχών του Επίκουρου. Έχουμε ανάγκη μιας σωστής διαχείρισης της ζωής μας, και για να μπορέσουμε να είμαστε σε θέση να διαχειριστούμε την ζωή μας σωστά πρέπει να υπάρχουν κάποιες προϋποθέσεις. Μία προϋπόθεση είναι να είναι το μυαλό μας ελεύθερο από πλάνες, η σκέψη μας να είναι καθαρή και να πορευόμαστε κατά της επιταγές της φύσης μας.[14] Θέλω μέσα από αυτό το δοκίμιο να εκθέσω όσο μπορώ τις προϋποθέσεις για

[14] Περί Φύσεως, 5. 15-18, 43, 58.

μια ζωή ελεύθερη και ατάραχη, κατά τον Λουκρήτιο.

Οι λέξεις έχουν δύναμη. Από την στιγμή που καταφέραμε να αποτυπώνουμε τις ιδέες μας και τις σκέψεις μας στον πηλό, στον πάπυρο, στο χαρτί ή οπουδήποτε αλλού, άλλαξαν τα πάντα. Οι λέξεις είναι φορείς δύναμης, αλλαγής, έκφρασης και όλων των πραγμάτων που μπορούμε να πούμε και να αισθανθούμε, ακόμα και των ανείπωτων σκέψεων. Από την στιγμή που κάποιος κάθεται και κάνει σχήματα πάνω σε ένα κομμάτι χαρτιού αυτά τα σχήματα παίρνουν ουσία, σάρκα και μορφή. Γίνονται κατά μία έννοια ζωή, γίνονται μια πραγματικότητα. Αυτό με την σειρά του μεταμορφώνεται σε δύναμη έκφρασης, σε εκτόνωση συναισθημάτων σε προσωπική λύτρωση. Πόσο μπορεί κάποιος να εξαντλήσει τον ορισμό των λέξεων; Πόσο μπορεί να φέρει στα όρια τους τις έννοιες των λέξεων; Και τελικά πώς μπορούμε να ορίσουμε την λογική μέσα από την σκέψη μας σε συνάρτηση με τα γεγονότα; Μπορούμε; Αντέχουμε; Θέλουμε; Ο Λούντβιχ Βιτγκενστάιν έγραψε *ότι κάθε σκέψη είναι λογική εικόνα των γεγονότων…η ολότητα των αληθών σκέψεων είναι μια εικόνα του κόσμου… ο κόσμος είναι όλα όσα συμβαίνουν.*[15] Αυτή ακριβώς την εικόνα αποτύπωσε ο Λουκρήτιος στο ποίημά του με ένα διαυγή, καθαρό και τολμηρό τρόπο. Τόσο απλά

[15] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico*, σ. 45, 53.

και τόσο όμορφα ρέουν οι σκέψεις και οι δηλώσεις του μην αφήνοντας χώρο σε μεταφυσικές λεπτομέρειες, προβληματίζοντας μας παράλληλα για την θέση μας, την σκέψη μας και την στάση μας απέναντι στην ζωή. Όλο το ζητούμενο είναι η στάση μας απέναντι στην ζωή και στην φύση. Η ατυχία του ήταν ότι βρέθηκε σε έναν κόσμο που είχε άλλες προτεραιότητες και αξίες. Ο πλατωνισμός είχε δώσει την βοήθειά του στην ύπαρξη της ψυχής, ο αριστοτελισμός την αρχή κίνησης των πάντων στον Θεό και ο στωικισμός στην έννοια της πρόνοιας. Δεν υπήρχε χώρος για τον Λουκρήτιο και τις αιρετικές του ιδέες. Ιδέες που θεωρήθηκαν ανίερες, παγανιστικές και επικίνδυνες για τον χριστιανικό κόσμο της εποχής. Ο Επίκουρος και κατ' επέκταση οι επικούρειοι κατηγορήθηκαν ως ηδονιστές, κυνηγοί των απολαύσεων και των υπερβολών, των ακολασιών και ό,τι άλλο μπορούσε να φανταστεί το συντηρητικό κλίμα της εποχής των και φυσικά οι χριστιανοί αργότερα. Δεν ήταν όμως πάντα έτσι τα πράγματα. Στο ΠΦ μπορούμε να το δούμε καθαρά αυτό. Για τον Λουκρήτιο είναι διαταραγμένος αυτός που είναι υποτελής στα πάθη του, αυτός που δεν έχει νου και σωφροσύνη. Αυτός που απολαμβάνει την *ανόθευτη ηδονή είναι αυτός που έχει νου και γνώση…δεν είναι καθαρή του παθιασμένου έρωτα η τέρψη.*[16]

[16] Περί Φύσεως, 4. 1075-1080.

Η Φύση

Ο Λουκρήτιος, όπως και ο Επίκουρος άλλωστε, ήρθε σε ρήξη με την πραγματικότητα της εποχής του και αμφισβήτησε τους διανοητικούς πυλώνες της εποχής του. Σε μια εποχή όπου ο κόσμος όλος γυρνούσε γύρω από την γη και τις ιδέες του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα, ο Επίκουρος και ο Λουκρήτιος αργότερα, είδαν πιο μακριά. Ξέφυγαν από τον γεωκεντρισμό ή τον ανθρωποκεντρισμό, ο οποίος διέτρεχε όλες τις εποχές και τις περιόδους μέχρι τον Διαφωτισμό και είδαν το ατέρμονο και το αιώνιο, *το αβυσσαλέο σύμπαν…και δεν σου αφήνει επιλογή παρά να παραδεχθείς το αχανές και άπειρο του χώρου.*[17] Θα έπρεπε να γράψω κάτι πιο αναλυτικό για την φυσική και ατομική θεωρία που ο Λουκρήτιος παρουσιάζει αλλά προτιμώ να σταθώ μόνο στο φιλοσοφικό, στο γήινο και στο τυχαίο. Ναι στο τυχαίο. Η τυχαιότητα ήταν αυτή που έκανε αιρετικούς τους επικούρειους φιλοσόφους. Η έλλειψη σχεδίου και σκοπού από μέρους του Θεού και η ανησυχία μαζί με το αίσθημα του κενού που προκάλεσε αυτό στον άνθρωπο ήταν ανυπόφορο. Είμαστε τυχαία εδώ; Έχουμε σκοπό και αν ναι ποιος είναι αυτός; Όλα όσα συμβαίνουν είναι προϊόν τυχαιότητας ή μιας διαδικασίας κατευθυνόμενης από

[17] Περί Φύσεως, 1. 1055, 975.

μια Πρόνοια μια ανώτερη Αρχή οπότε υπάρχει και σχέδιο; Όλα είναι τυχαιότητα θα μας πει ο Λουκρήτιος. *Βλέπουμε διότι έχουμε μάτια, δεν αποκτήσαμε μάτια για να βλέπουμε*.[18] Η Φύση είναι βίαιη και απρόβλεπτη. Σε μια αποστροφή του λόγου του ο Λουκρήτιος μάς δείχνει μια εικόνα της Φύσης η οποία είναι άγρια και βίαιη που δεν αγαπάει ούτε φροντίζει τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος είναι αυτός που με βία και κόπο προσπαθεί να βγάλει τον καρπό της για να ζήσει αν αυτή δεν ρίξει κάποιον καύσωνα ή κάποια νεροποντή και τα καταστρέψει όλα και το πιο ενδιαφέρον θα έλεγα ερώτημα *γιατί των εποχών το γύρισμα να φέρνει αρρώστιες και να σέρνεται στην γη η πρόωρη φοβέρα του θανάτου;*[19] Ποια είναι λοιπόν η ατέλεια της Φύσης και λειτουργεί έτσι; Ποια η δυσρυθμία της ή μήπως δεν ισχύει κάτι τέτοιο διότι έτσι ακριβώς είναι η Φύση; Σκληρή, απάνθρωπη, χωρίς έλεος, με τους δικούς της μηχανισμούς και νόμους οι οποίοι δεν είναι καθόλου φιλικοί στον άνθρωπο και σε ότι είναι αδύναμο. Γιατί όλο αυτό που αποτελεί την Φύση είναι ύλη και όλα τελικά *είναι φθαρτά και υπόκεινται στον νόμο του θανάτου.*[20] Ποιοι είμαστε εμείς λοιπόν που αναζητούμε την αθανασία και την αιωνιότητα όταν όλα γύρω μας είναι νομοτελειακά προορισμένα να πεθάνουν; Ποιοι

[18] Στο ίδιο, 4. 823.
[19] Στο ίδιο, 5. 210-220.
[20] Στο ίδιο, 5. 235-238.

είμαστε εμείς που ζητάμε να ζήσουμε για πάντα λες και είμαστε πάνω από το περιβάλλον στο οποίο βρεθήκαμε; Γιατί αυτή η αλαζονεία;

Το αιώνιο δεν είναι αθάνατο, το αιώνιο εμπίπτει και αυτό στον χρόνο και στην φθορά του απλά έχει μεγαλύτερη διάρκεια από ότι εμείς μπορούμε να καθορίσουμε ή να απαιτήσουμε. Πείσαμε τους εαυτού μας ότι μπορούμε να ζήσουμε για πάντα. Ματαιοδοξία μέγιστη, ίσως όμως και όχι τώρα που το σκέφτομαι. Όλοι οι μεγάλοι καλλιτέχνες ήθελαν να έχουν ένα αποτύπωμα στον χρόνο και πράγματι κατάφεραν να έχουν. Ακόμα βλέπουμε τους καρπούς του ανθρώπινου πολιτισμού χιλιάδων χρόνων πίσω. Ακόμα και σήμερα θαυμάζουμε τα όμορφα αγάλματα και τους πίνακες διάσημων καλλιτεχνών. Έμειναν στον χρόνο και θεωρούμε ότι κάπως έτσι έγιναν αθάνατοι, πέρασαν στην αιωνιότητα, μέχρι εκεί όμως. Εδώ έρχεται η πρόταση του Επίκουρου η οποία μέσα στο ποίημα του Λουκρήτιου είναι πολύ έντονη. Τον θάνατο δεν πρέπει να τον φοβόμαστε, γιατί δεν μας αφορά. Μήπως είναι αυτό μια ακόμη προσπάθεια του ανθρώπου ως είδος να δει και ξεφύγει από τον μεγάλο φόβο του; Ίσως. Μας είναι τελικά τόσο δύσκολο να διαχειριστούμε το τέλος του κύκλου της ζωής και στρεφόμαστε παντού για να βρούμε δικαιολογίες, αιτιάσεις και τρόπους διαχείρισης; Μπορούμε να ξεγελάσουμε τελικά τον θάνατο; Για να είμαι ειλικρινής όχι δεν μπορούμε.

Ό,τι και να πιστεύουμε, όσο δυνατά και να πιστεύουμε σε φιλοσοφίες, θρησκευτικά δόγματα, κοινωνικά και πολιτικά ιδεολογήματα, δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από το αμείλικτο άγγιγμα του θανάτου. Αν το δούμε γυμνά χωρίς καμία νοητική ένδυση αυτό, τότε κάλλιστα μπορεί να γίνουμε κυνικοί, απαθείς και σκληροί και έτσι κινδυνεύουμε να χάσουμε κάθε αισθητήριο το οποίο μπορεί να μας κρατήσει σε μια συλλογική τάξη. Θα συμφωνήσω λοιπόν με την ρήση στο ποίημα του Λουκρήτιου, *ό,τι έχει γεννηθεί με σώμα στη φθορά προορισμένο είναι*[21], η οποία μού έχει εντυπώσει αυτή την αλήθεια μέσα μου ή για να είμαι πιο ακριβής, επιβεβαίωσε αυτό που είχα παραδεχθεί κρυφά μέσα μου πολλά χρόνια πριν αλλά δεν ήθελα ή δεν μπορούσα να το βγάλω (διότι όλοι είμαστε άτομα σύμφωνα με τις προσλήψεις που λαμβάνουμε όταν μεγαλώνουμε, και πολλές φορές κάνουμε διανοητικά τρικ για να ξεγελάσουμε την πραγματικότητα που βιώνουμε), και είναι δύσκολο να συνειδητοποίησεις ότι αυτό είναι μια πραγματικότητα απόλυτα ρεαλιστική και σκληρή. Έτσι είναι ζωή, έτσι είναι η Φύση, έτσι είμαστε και εμείς.

[21] Ό.π. 5. 320.

Ο Θάνατος

Ο θάνατος δεν μας αφορά. *Ο θάνατος αδιάφορος και άνευ σημασίας* αναφέρει στο ΙΙΙ βιβλίο του ο Λουκρήτιος στον στίχο 830. Γιατί τόση αδιαφορία για τον μεγαλύτερο εχθρό του ανθρώπου; Τι το ανώτερο μπορεί να προτείνει ένας φιλόσοφος ώστε να ξεπεραστεί νοητικά, διότι φυσικά δεν ξεπερνιέται, το αξεπέραστο εμπόδιο του θανάτου; Η χριστιανική Δύση και Ανατολή έχουν μεταθέσει αυτό το πρόβλημα στο μέλλον, μετά το τελευταίο και τελειωτικό συμβάν. Στον ουρανό ή σε έναν μελλοντικό παράδεισο, κοντά στον Δημιουργό είναι το ασφαλέστερο μέλλον του ανθρώπου ή σε μια κόλαση όπου οι λάθος επιλογές του ανθρώπου τιμωρούνται αιώνια με βάσανα ανείπωτα. Ο άνθρωπος πάντα έκανε μεταφυσικά σενάρια για τον θάνατο. Πάντα έλπιζε σε κάτι μετά, σε κάτι καλύτερο και δικαιότερο. Δημιούργησε μια νοητική και ψυχολογική πραγματικότητα για το αν μπορεί να ξεγελά τον ανείπωτο πόνο της στέρησης, του τέλους των ελπίδων και των σχεδίων και της πρόωρης απώλειας. Και είναι λογικό, δεν αντέχεται αυτός ο πόνος, ούτε διαχειρίζεται εύκολα. Ο Λουκρήτιος όμως με μια περίεργη τολμηρότητα έρχεται να μας πει ότι όλα αυτά είναι *μύθοι για του Αχέροντα τα βάθη, τίποτα δεν μας λένε για το εκεί,* έτσι απλά και

τολμηρά. Αλλά προχωράει ακόμα πιο δυναμικά για να πει ότι ο άνθρωπος στέκεται παράλυτος από τον κούφιο αναίτιο φόβο των θεών, ένας βραχνάς όπου ο άνθρωπος τον τρέμει. Τρέμει όμως και κάτι άλλο. Τρέμει την αιώνια καταδίκη και τιμωρία, τρέμει την τελική Κρίση, το Καθαρτήριο, και την Κόλαση. Τρέμει για ένα άδηλο αβέβαιο μυθικό αύριο για το οποίο δεν έχει καμία εγγύηση ότι υπάρχει παρά μόνο στην φαντασία και στους φόβους του μυαλού του. Όλο αυτό ο Λουκρήτιος το κατέρριψε, το ακύρωσε και έτσι έφερε μια λύτρωση. Ο *αναίτιος φόβος και βραχνάς του ανθρώπου* είναι κάτι που ακολουθεί τον άνθρωπο σε όλη σχεδόν την πορεία του. Σε ένα ευφυές γύρισμα ο Λουκρήτιος ερμηνεύει με απλό όμορφο και καθαρό τρόπο ότι η μυθολογία για τον Άδη, για τον τόπο απέναντι της ζωής όπου όλοι μας θα πάμε δεν είναι τίποτα πραγματικό και εδώ σε αυτή την ζωή βρίσκονται όλα. Το ερωτικό πάθος του μυθικού γίγαντα Τιτυό έδειχνε το άγχος και την αγωνία που τρώει κάποιον επιθυμώντας και ποθώντας κάτι που δεν μπορεί να είναι δικό του και ενεργώντας αυτοκαταστροφικά διαλύεται ο ίδιος. Ή ο Κέρβερος και οι Ερινύες οι οποίοι βρίσκονται εκεί κάτω για να συνεχίζουν τα βασανιστήρια και στην άλλη ζωή τιμωρώντας τον άνθρωπο για αυτά που έκανε δεν είναι τίποτα άλλο από τις ίδιες τις ενοχές του, τις αγωνίες του και τις τύψεις του, τα οποία δεν ακολουθούν μετά αλλά βρίσκονται εδώ τώρα σε αυτή την ζωή. *Κόλαση η ζωή μας επι γης από αμάθεια και*

ανοησία. Για αυτό είναι καλό να αφήνουμε τους μύθους στην άκρη και να ζήσουμε αυτό που μας αναλογεί. Αυτό όμως δεν είναι εύκολο. Ο Παπαγγελής αναφέρει ότι ο άνθρωπος είναι άνθρωπος όταν καταφέρει να αποβάλει τον φόβο του θανάτου και να μπορέσει να προσπεράσει αγέρωχος την μυθολογία του για χάρη της ζωής που του δόθηκε.[22] Και εδώ, για να συνεχίσω την σκέψη του, θα προσθέσω ότι θα πρέπει να κοιτάξουμε κάποια στιγμή ειλικρινά τον εαυτό μας, κάτι που δεν είναι πάντα τόσο εύκολο έστω και αν οι συνθήκες κάποια στιγμή στην ζωή μας μάς αναγκάσουν να το κάνουμε αυτό, καθώς είναι αναγκαίο, και να τον ρωτήσουμε *τελικά τι ζωή θέλουμε να έχουμε*. Αν καταλάβουμε, αν συνειδητοποιήσουμε και νοιώσουμε το δώρο που μας έχει δοθεί, τότε οι επιλογές μας θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικές, σοφά ζυγισμένες και ιδιαίτερα αξιολογημένες. Αν μας αναλογεί κάτι στον χρόνο που μας έχει δοθεί ας είναι να το βιώσουμε λες και οι κόκκοι της άμμου από την κλεψύδρα του χρόνου είναι από χρυσό το οποίο καθημερινά χάνεται λίγο λίγο από τα χέρια μας, για πάντα.

Μετά τον θάνατο δεν υπάρχει τίποτα. Ούτε ψυχή, ούτε λογισμός, ούτε μνήμη, ούτε μνημοσύνη. Όλα τελειώνουν εδώ, μας λέει ο Λουκρήτιος. *Τέλος για σένα. Δεν θα σε δεχτεί χαρούμενο πια το σπιτικό*

---

[22] Περί Φύσεως, σ. 131.

σου.[23] Όλα έχουν μέρα που γεννιούνται και μέρα που πεθαίνουν. Έτσι τόσο απλά και κυνικά. Το ίδιο κυνικό και πεσιμιστικό είναι και αυτό που γράφεται ίσως στο πιο απαισιόδοξο, σκληρό αλλά και πραγματικό βιβλίο των εβραϊκών Γραφών, τον Εκκλησιαστή. *Δεν υπάρχει ούτε λογισμός ούτε γνώση ούτε σοφία στον Άδη όπου πηγαίνεις.*[24] Παρόλο που το τελικό μήνυμα της Αγίας Γραφής φέρεται να είναι μια όμορφη ελπίδα, ένα μέλλον σιγουριάς και αιώνιας ζωής για τους εκλεκτούς του Θεού, στον ουρανό ή σε μια αποκαταστημένη γη για κάποιους άλλους, αναλόγως από πια μεριά την διαβάζεις και την ερμηνεύεις, εδώ σε αυτό το χωρίο του Εκκλησιαστή βλέπουμε μια αλήθεια, ίσως την μόνη αλήθεια η οποία είναι αποδεδειγμένα επαληθεύσιμη άρα και έγκυρη. Ο θάνατος μάς αγκαλιάζει όλους και η ίδια κατάληξη είναι για όλους. Έτσι αυτό που μένει είναι κάτι μικρό και απλό αλλά σημαντικό. Τι κάνουμε με τον χρόνο που μας αναλογεί; Πώς επιλέγουμε να ζούμε την ζωή μας; Πώς επιλέγουμε να διαχειριζόμαστε τους φόβους μας; Πόσο τους αφήνουμε να καθορίζουν την ζωή μας ή ακόμα και να την ελέγχουν και ίσως το πιο σημαντικό, πόσο χώρο αφήνουμε στους άλλους να παίρνουν αποφάσεις για εμάς, να μας λένε πώς θα ζήσουμε ή τι είναι το καλύτερο για εμάς; Αυτά τα ερωτήματα κάποια

[23] Στο ίδιο, 3. 894.
[24] Εκκλησιαστής 9: 10.

στιγμή όλοι οι σκεπτόμενοι άνθρωποι τα αντιμετωπίζουν και αναζητούν λύσεις. Εδώ όμως έρχεται να προστεθεί η αξία του να ζούμε σωστά. Πως αποτιμάται αυτό; Στο πέμπτο βιβλίο του ο Λουκρήτιος έγραψε κάτι απλό και βαθύ. *Σωστή δε γίνεται ζωή χωρίς μυαλό ελεύθερο από πλάνες,* ή *καθάριο νου,* όπως αποδίδεται από κάποιον άλλον.[25] Για τις πλάνες θα αναφερθώ πιο κάτω.

Αλήθεια τελικά πόσο άνθρωποι μπορούμε να είμαστε; Μπορούμε να αντέξουμε και να προσπεράσουμε τον φόβο του θανάτου; Με τι θράσος ο Λουκρήτιος μας ωθεί σε αυτό; Ο Λουκρήτιος είχε συμφιλιωθεί με την ιδέα του θανάτου. Την είχε αποδεχθεί ως μια απολύτως φυσική, αναγκαία και ανώδυνη διαδικασία. *Ουδέν εν τω θανάτω φοβερόν…δεν γίνεται να είναι δυστυχής ο μη υπάρχων*. Το πρόβλημα τελικά δεν είναι η κατάσταση ή η πορεία προς τον θάνατο αλλά είναι κάτι πιο μύχιο και σκοτεινό. Το περιέγραψε ο Σενέκας με απλό τρόπο. *Δεν φοβίζει τους ανθρώπους ότι ενδέχεται να βρεθούν στον κάτω κόσμο τους φοβίζει το ενδεχόμενο να μην βρεθούν πουθενά*.[26] Αυτό είναι μια μεγάλη αλήθεια. Το κενό, το πουθενά, το τίποτα και εμένα με φοβίζει και ομολογώ ότι δεν είναι εύκολο να το διαχειριστώ. Η αίσθηση, η νοητική αντίληψη ότι δεν θα υπάρχω, ό,τι αντιπροσωπεύει

---

[25] Περί Φύσεως. 5. 15-18 & Αβραμίδης, σ. 169.

[26] Sharples, σ. 161.

εμένα, τον χαρακτήρα μου και τις εμπειρίες μου θα χαθούν για πάντα, δεν είναι εύκολο να γίνει κατανοητό ή αποδεκτό. Αρνούμαι την σκέψη αυτή γιατί με παραλύει και με δεσμεύει. Δεν μου δίνει σκοπό και ροή στην ύπαρξή μου. Θέλω να έχω συνέχεια, θέλω να έχω διάρκεια, θέλω να είμαι μέρος σε αυτή την αιώνια και σκληρή διαδικασία που λέγεται ζωή, μόνο που όλα τα μέλη της τελικά πεθαίνουν και δίνουν χώρο στους επόμενους για να αποτελέσουν αυτοί την δύναμή της, μέχρι να της δώσουν ό,τι έχουν μέσα τους, τα νιάτα τους, την δύναμη του κορμιού και του μυαλού τους κάνοντας έναν αέναο κύκλο ανατροφοδοτούμενο με τα ίδια τα κομμάτια του εαυτού μας που τα περνάμε στους επόμενους. Η Ζωή θριαμβεύει με το τέλος μας και συνεχίζει να υπάρχει με τον πόνο και την αγωνία μας.

Κατά αυτή την έννοια, ναι ζούμε αιώνια στο DNA και στις συλλογικές πολλές φορές ασυναίσθητες μνήμες όλων όσων πέρασαν αλλά και όσων θα έρθουν. Πολλοί άνθρωποι στο παρελθόν αλλά και στο παρόν θέλουν να αφήσουν το δικό τους αποτύπωμα στην ομορφιά ή στην ασχήμια αυτού που λέγεται ζωή. Αποκαλέσαμε τέχνη ό,τι δημιούργησε ο ανώνυμος ή επώνυμος άνθρωπος. Ο τελευταίος ίσως ήταν πιο ματαιόδοξος. Πόσοι καλλιτέχνες, λογοτέχνες, επιστήμονες, πολιτικοί και φιλόσοφοι άφησαν το στίγμα τους και το όνομα τους ώστε εμείς σήμερα να μνημονεύουμε άτομα και

προσωπικότητες πριν από χιλιάδες χρόνια. Άφησαν πίσω τους την φθορά και την λήθη και ζουν ακόμα κατά μία έννοια αν και οι περισσότεροι θα ήθελαν να είναι ακόμα στην ζωή. Έτσι έχουμε μέσα μας αυτή την δύναμη για ζωή, έτσι είναι φύση μας. Είναι όμως ή εμείς έχουμε πείσει τον εαυτό μας για αυτή την ίσως μάταιη ιδέα; Ίσως όμως να είναι αναγκαία αυτή η ματαιότητα της αιωνιότητας μόνο και μόνο για να μπορέσουμε να κάνουμε κάτι αξιόλογο στον λίγο χρόνο που μας αναλογεί στο πέρασμά μας από αυτό τον κόσμο, στην χρονική στιγμή που ζούμε. Αν το αντιληφθούμε αυτό νωρίς ίσως έχουμε την ευκαιρία να κάνουμε κάτι το οποίο θα μείνει πίσω, μετά από εμάς και ίσως κάποιοι ή κάποιος να ωφεληθεί από κάτι που αφήσαμε. Πιστεύω ότι είναι περιττό να πιστεύουμε στην αιωνιότητα των πραγμάτων από την στιγμή που τίποτα στον υλικό κόσμο δεν είναι αιώνιο. Ασχέτως υπολογισμού του χρόνου, δηλαδή το τί θεωρούμε αιώνιο ανάλογα με την διάρκεια του, όλα κάνουν τον κύκλο της γέννησης, της ανάπτυξης και του τέλους. Το βλέπουμε από την ζωή στην οργανική και ανόργανη φύσης της εδώ στην γη μέχρι στους γαλαξίες και στα αστρικά συστήματα στο σύμπαν. Όλα απλά κάνουν τον κύκλο τους.

Γεγονός είναι ότι οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν μια ζωή με αδικίες, με χαμένες ή άνισες ευκαιρίες, κακές ή μέτριες επιλογές και πολλές φορές καταλήγει να είναι καταστροφική. Υπάρχουν πολλοί που ζουν

μια μετριότητα, μια προστατευμένη, άτολμη και μέτρια ζωή. Άλλοι πάλι ακολουθούν έναν δρόμο μοναχικό, περίεργο και αντισυμβατικό. Είναι αυτοί που πολλοί τους παρακολουθούν με έναν κρυφό θαυμασμό για τις επιλογές που κάνουν στην ζωή τους και για την θέληση που έχουν. Όπως και να έχει όμως, οποιαδήποτε ζωή και αν επιλέξουμε να ζήσουμε, στο τέλος όλα μπαίνουν στο αιώνιο ανθρώπινο αρχείο. Ο φάκελος κλείνει και δεν θα έχει και πολύ σημασία. Το μόνο που θα κουβαλάμε μέχρι το τέλος θα είναι η ανησυχία του τέλους μας, του θανάτου και αυτό δυστυχώς επηρεάζει την ζωή μας από την αρχή της γέννησής μας. Μας επηρεάζει στο πώς θα μας μεγαλώσουν, με ποιες σκέψεις, με ποιες ελπίδες και φοβίες, με ποιες δυνατότητες θα μπορέσουμε να διαχειριστούμε εμείς οι ίδιοι τις ζωές μας αργότερα. Σε όλα τα φιλοσοφικά, θρησκευτικά, πολιτικά και κοινωνικά θέματα η ανησυχία της περατότητας και του θανάτου κατέχει την κυρίαρχη θέση. Η ιδέα του θανάτου βασιλεύει στην ζωή και πολλές φορές την καθορίζει. Πάνω σε αυτό πάλεψε ο Λουκρήτιος και με την σκέψη του αντέστρεψε την σειρά των πραγμάτων. Δεν έχεις ανάγκη την αιωνιότητα για να ζήσεις μια πλήρη ζωή με νόημα και σκοπό. Αν μπορούσε η λογική να βοηθούσε κάποιον να σκεφτεί και να κατανοήσει τα όρια του και τον σκοπό του, το αποτέλεσμα θα ήταν μια ζωή πλήρης χωρίς κενά και

με έναν άριστο βίο.[27] Από την άλλη πλευρά όμως σήμερα στον 21ο αιώνα και μετά από μια διαδρομή στην ιστορία του ανθρώπου τι μπορούμε να πούμε; Τι μπορούμε να πούμε σε έναν κόσμο που αλλάζει τόσο γρήγορα πριν καλά καλά ωριμάσει; Ποια είναι η αξία και το νόημα της ζωής;

Σε κάθε εποχή σε κάθε περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας, η ζωή αποτιμόταν με διαφορετικό τρόπο. Υπήρχαν εποχές όπου η ζωή δεν είχε καμία αξία και η βία ήταν ο κανόνας σε όλα. Υπήρχαν εποχές όπου ο άνθρωπος αναζητούσε την αξία και το νόημα της ύπαρξής του και μάλιστα έφτασε σε σημείο που να ανακηρύξει τα θεμελιώδη δικαιώματα της ανθρώπινης ύπαρξης ως ύψιστα και αδιαπραγμάτευτα αγαθά. Σε όλα τα χρόνια της ύπαρξής του ο άνθρωπος προσπαθεί να διαφυλάξει αυτό το αγαθό και να του προσδώσει αξία. Ποια είναι όμως τελικά αυτή η αξία; Μπορεί να υπάρχει; Μου έκανε εντύπωση η διατύπωση του δικηγόρου σε ένα από τα επεισόδια της σειράς Alice in the Borderland. *«Δεν μπορώ να προσδιορίσω την αξία ή το νόημα της ζωής, μπορώ όμως να ζήσω με τα ιδανικά και τις ιδέες μου»*. Ίσως τελικά να μην είμαστε ικανοί να αποτιμήσουμε την αξία ή το νόημα της ζωής, αλλά αν θέλουμε να ζήσουμε μια ζωή όπως την εννοούμε με νόημα και αξία πρέπει να έχουμε ιδανικά. Πρέπει να

---

[27] Περί Φύσεως, 3.1081.

κατευθυνόμαστε από αρχές και αξίες. Αυτές είναι διαχρονικές. Είναι η ουσία και το νόημα όλων των φιλοσοφικών, θρησκευτικών και πολιτικών ιδεολογιών. Και εδώ με έναν μαγικό θα έλεγα τρόπο, έρχονται όλα αυτά τα συστήματα να διαχειριστούν όσο γίνεται μια δύσκολη και απρόβλεπτη φύση, την ανθρώπινη. Ο άνθρωπος στο διάβα του πειραματίστηκε και συνεχίζει να πειραματίζεται με ιδέες. Αυτές είναι που του δίνουν το καύσιμο να συνεχίσει να κινείται και να ευημερεί ή να υποφέρει. Αν η διαφορά μας με τα ζώα είναι στην ικανότητα της σκέψης έναντι του ενστίκτου ή οποιουδήποτε τρόπου που τα ζώα λειτουργούν, το ίδιο θα τολμούσα να πω ότι είναι η διαφορά του να ζει ο άνθρωπος με ιδανικά και αξίες από το να ζει χωρίς αυτές, όποιες και να είναι. Οι ιδέες και τα ιδανικά θα μας ορίσουν και θα καθορίσουν τα όρια μας, τα θέλω μας, το πώς ζούμε και το πώς σκεφτόμαστε. Μας κάνουν να αγαπάμε τον εαυτό μας και τον διπλανό μας.

Ίσως για αυτό ο Λουκρήτιος εστιάζει στον θάνατο ως αφορμή προκειμένου να τονίσει και να αναδείξει άλλα πράγματα. Εστιάζει πιο πολύ σε αυτό που έχουμε τώρα, στον χρόνο που έχουμε στην διάθεσή μας, λίγος ή πολύς δεν έχει σημασία. Τι είναι αυτό όμως που κάνει αυτόν τον χρόνο πολύτιμο; Η περατότητά του, το πρόδηλο τέλος του. Είναι η άμμος στην κλεψύδρα που ελαττώνεται, που χύνεται τόσο αναίσθητα και απλά στο κάτω μέρος παίρνοντας μαζί

της τον κάθε πολύτιμο κόκκο άμμου, την κάθε στιγμή μας καλή ή κακή και χάνεται για πάντα. Και εδώ έρχεται αυτό που κάνει αυτή την απώλεια ακόμα πιο συνειδητοποιημένη και σκληρή. Είναι η άποψη μήπως τελικά η ζωή χάθηκε από τα χέρια μας. Μήπως δεν ζήσαμε αυτό που θέλαμε να ζήσουμε, μήπως δεν προλάβαμε να κάνουμε αυτό που θέλαμε να κάνουμε; Μήπως ζήσαμε ζωές και θέλω άλλων και τελικά δεν μάθαμε ποτέ πώς θα θέλαμε να ζήσουμε; Όλα αυτά θα έρθουν μπροστά μας καθώς οδεύουμε προς το τέλος και όπως είπε και ο ποιητής *ο εαυτός μας μια μέρα ολόρθος θα σταθεί και σαν δικαστής τον λόγο θα ζητήσει.* Τι θα απαντήσουμε τότε; Τι θα είχαμε να προτείνουμε; Ο Λουκρήτιος πάντως είχε να προτείνει. Με θράσος κοιτάει την ζωή αλλα και τον θάνατο κατάματα, πλήρης των θέσεων και των αποφάσεων του, πλήρης γνώστης του τέλους του.

Η Ζωή

Ξεμωραμένε πάψε πια να κλαις…το άπιαστο ποθούσες μια ζωή…σου γλίστρησε απ΄ τα χέρια η ζωή. Είναι κάποιες στιγμές που πρέπει να καθίσουμε και να δούμε την ζωή μας απ’ έξω σαν να είμαστε εμείς οι ίδιοι θεατές του εαυτού μας. Να δούμε και να αξιολογήσουμε τι κάναμε, τι χάσαμε, τι θα

μπορούσαμε να κάνουμε αλλά πάνω από όλα να εκτιμήσουμε το τι κάνουμε τώρα. Ο Λουκρήτιος με έναν στυγνό, έντονο και χωρίς ευαισθησία τόνο και ύφος μάς κάνει μια πολύ σκληρή επίθεση. Μια επίθεση που πιο πολύ έχει την ανάγκη της συμβουλής και της παραίνεσης παρά της προσβολής. Είναι κρίμα να ξοδεύει κάποιος την ζωή του, τα νιάτα του, την μέση ή αλλιώς την καλύτερη παραγωγική του ηλικία, σε επιθυμίες, κατευθύνσεις και δρόμους που του έχουν χαράξει άλλοι. Η ζωή είναι ένα δώρο, δώρο για αυτούς που μπορούν να την απολαύσουν έστω και σε ένα βαθμό, το οποίο μας δίνεται δυστυχώς με ημερομηνία λήξης. Είναι τόσο πολύπλοκες οι συνθήκες στον κόσμο, στις κοινωνίες, στους ανθρώπους που δεν μπορείς να εκτιμήσεις ή να δώσεις μια και μόνο απάντηση στο αν τελικά η ζωή είναι ένα δώρο. Υπάρχει όμως ένα αξίωμα το οποίο δίνει στην ζωή την μέγιστη αξία ακόμα και όταν η ίδια είναι σκληρή και άτεγκτη. Είναι όμως πολύτιμη για να σπαταλούμε τον χρόνο της.

Ο Λουκρήτιος όμως ήταν πολύ πιο απλός και κυνικός. Μας προτρέπει να συμβιβαστούμε, να παραδεχθούμε την κατάσταση και να πορευτούμε με αυτήν. Με ποιον τρόπο; *Εγέρασες και δεν σου πάνε αυτά…συμβιβάσου με τα γηρατειά είναι η μόνη επιλογή σου.* Ηττοπάθεια; Όχι. Αξιοπρέπεια θα το έλεγα. Υπάρχει πάντα μια αξιοπρέπεια όταν η πορεία κάποιου είναι μέσα στα πλαίσια της σωφροσύνης,

της λογικής και της αλτρουιστικής προσφοράς, μιας πορείας όπου ο καθένας έκανε αυτό που του αναλογούσε. Είμαστε όλοι μια συνέχεια σε μια αλυσίδα ζωής και θανάτου όπου στην φυσική μας κατάσταση τίποτα δεν πάει χαμένο, εκεί όπου όταν έρθει η στιγμή οφείλουμε να δώσουμε την σκυτάλη στους επόμενους μέχρι και εμείς να μπούμε στον χρόνο. Είμαστε μέρος μιας συνέχειας *όπου γενιές πριν από σένα χάθηκαν και άλλες θα χαθούν μετά από σένα, αδιάκοπη υπάρχει διαδοχή…το ζην δεν είναι κτήμα ες αεί σαν δάνειο μας δίνεται ο χρόνος.* Και κάθε δάνειο πρέπει να πληρώνεται, και αυτού του είδους τα δάνεια πάντα πληρώνονται.

Αυτό που μου άφησε ως συναίσθημα αυτό το μέρος από το τρίτο βιβλίο του ποιήματος του Λουκρήτιου είναι ότι ο χρόνος μου έφυγε κατά κάποιο τρόπο. Ίσως γιατί πάντα θα μας λείπει ο χρόνος, έτσι και σε μένα μου λείπει ο χρόνος. Αυτό το κομμάτι όμως δεν μπορεί να γυρίσει πίσω, η κλεψύδρα αδειάζει και δεν μπορεί να γεμίσει, για αυτό θεωρώ πολύτιμο το νόημα και την ιδέα που προσπαθεί να μεταδώσει ο Λουκρήτιος. Δεν χρειάζεται να κυνηγάμε τα άπιαστα πράγματα, αυτά που πολλές φορές ο εαυτός μας μάς παρασύρει να κυνηγήσουμε ή που οι άλλοι μας πείθουν ότι μπορεί να αξίζει να ασχοληθούμε. Δεν χρειάζεται και δεν πρέπει να νιώσουμε ότι η ζωή μας γλίστρησε από τα

χέρια, αυτό θα ήταν η απόλυτη ήττα.[28] Ακόμα και αργά να το κατανοήσουμε αυτό επιτυχία μας θα είναι. Ακόμα και στο τέλος να φτάσουμε και η διανοητική μας στάση και νοοτροπία το καταλάβει και το υιοθετήσει επιτυχία μας θα είναι, αρκεί να γίνει.

Οι ιδέες αυτές σίγουρα κλόνισαν τον κόσμο του Επίκουρου και του Λουκρήτιου. Φαντάζομαι κάποιον να διαβάζει σε μια παρέα το ποίημα του Λουκρήτιου μέσα στο πέρασμα των αιώνων. Τόσο στη εποχή που το έγραψε ο Λουκρήτιος όσο και στην εποχή που ανακαλύφθηκε ξανά τον 15ο αιώνα και μετά, στις αυλές των αριστοκρατών, στα πανεπιστήμια και οπουδήποτε αλλού που μπορούσε να αναγνωσθεί. Τι σοκ θα ήταν για αυτούς που άκουγαν μια φωνή από το μακρινό παρελθόν να τους μιλάει τόσο σκληρά, τόσο πραγματικά για την ζωή και τον θάνατο! Πόσο βλάσφημο θα ήταν για την εκκλησιαστική και συντηρητική κοινωνία της Ευρώπης να ακούν λόγια τα οποία μηδένιζαν και υποβάθμιζαν πράγματα και ιδέες που τις θεωρούσαν αυθεντικές ρήσεις, δόγματα και παραδοχές και τα οποία διαμόρφωναν τρόπους σκέψης και ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων. Πόση αγωνία και ανασφάλεια θα ένιωσαν πολλοί άνθρωποι και μόνο στην υποψία να υπήρχε μια αλήθεια σε αυτά που έγραφε ο Λουκρήτιος. Πόσο

[28] Περί Φύσεως, 3.930-975.

προβληματισμό και ίσως ένα ρίγος θα ένιωθαν τέλος, αυτοί οι οποίοι θα καταλάβαιναν την τραγική αλήθεια που έκρυβαν τα λόγια του Λουκρήτιου. Βασικά ο Λουκρήτιος είπε και έγραψε φανερά και δυνατά αυτά που όλοι μας λίγο πολύ έχουμε μέσα μας αλλά τα αφήνουμε εκεί στην γωνιά τους ήσυχα και μόνα. Δεν θέλουμε να έχουμε διαλεκτική μαζί τους, άσχετα αν στο τέλος θα πρέπει να πάμε να επισκεφθούμε αυτή την γωνιά του εαυτού μας και να κάτσουμε να συζητήσουμε, γιατί αυτό θα γίνει κάποια στιγμή και αυτά θα είναι πάντα εκεί και θα μας περιμένουν.

Σκεπτόμενος τα λόγια του Λουκρήτιου και αποδεχόμενος την αλήθεια τους, *γενιές πριν από μένα χάθηκαν πολλές θα έρθουν μετά από μένα*, μου δίνει ένα περίεργα όμορφο συναίσθημα στοργής και αποδοχής όλων αυτών των ανθρώπων που πέρασαν πριν από μένα. Κατά μια έννοια όλοι αυτοί, τα πολλά εκατομμύρια είναι ένα μέρος μου και είμαι ένα μέρος τους. Τους βλέπω όλους μαζί να με κοιτούν και κάποιοι να μου χαμογελούν και άλλοι με το σοβαρό τους ύφος, όλοι όμως μέρος ενός όλου που ήρθε και έφυγε, μιας αλυσίδας η οποία θα συνεχίζεται και μετά από μένα. Όλοι είμαστε δεμένοι σε αυτή την αλυσίδα. Ο καθένας με τους φόβους του, τα θέλω του, τα καλά και τα κακά του, τα λογικά και τα παράλογά του. Τώρα που το σκέφτομαι ακόμα και το κακό που γίνεται μεταξύ μας, οι πόλεμοι, η βία όλο

αυτό ως σύνολο είναι μέρος μιας αλυσίδας ρόλων που από τύχη ο καθένας παίζει. Δεν είναι μόνο οι επιλογές μας που παίζουν ρόλο στο ποιοι θα γίνουμε αλλά και η τυχαιότητα των καταστάσεων. Όλοι όμως είμαστε μέρος ενός όλου και αυτό μου γεννά μια συμπάθεια, ας είναι και παράλογη.

Την ζωή την βλέπω σαν ένα δάνειο που μου έχει δοθεί. Μεγάλωσα με την ιδέα ότι η ζωή είναι ένα πολύτιμο δώρο το οποίο πρέπει να διαφυλάξω πάση θυσία. Θα έπρεπε να την ζήσω με τέτοιο τρόπο που να δίνει δόξα και τιμή μόνο στον Δημιουργό και σε κανέναν άλλον με απώτερο σκοπό να ανταμειφθώ στο μέλλον. Ήταν μια λίγο πολύ εγωιστική, αυτάρεσκη και λίγο ιδιοτελής στάση, συγκεκαλυμμένη με έναν θεϊκό σκοπό και σχέδιο. Τώρα πια θεωρώ ότι η ζωή μου είναι ένα δάνειο το οποίο μου έχει δοθεί. Έχει ημερομηνία έναρξης και ημερομηνία λήξης. Και όπως κάθε δάνειο, πρέπει να αξιοποιηθεί κατάλληλα και σοφά αλλά μπορεί και όχι. Το ιδανικό θα ήταν να επενδυθεί σωστά και να αποδώσει. Δεν μας ανήκει η ζωή, μας παραχωρήθηκε, μας δόθηκε άπαξ η ευκαιρία να έρθουμε σε αυτόν τον κόσμο, σε αυτή την εποχή, σε οποιαδήποτε εποχή δεν έχει σημασία. *Αβέβαιο το αύριο, κανείς τα μέλλοντα δεν ξέρει…να κλέψουμε στιγμές του αφανισμού μας*[29] από τον θάνατο

[29] Περί Φύσεως, 3. 1085-1089.

προσπαθούμε αλλά κα πάλι η απεραντοσύνη του θα μας περιμένει μας λέει με έναν απαισιόδοξο, σκληρό αλλά γεμάτο ειλικρίνεια τρόπο ο Λουκρήτιος. Τι πρέπει να κάνουμε;

Στην μέση ηλικία που διανύω έχοντας πλέον κάποιες εμπειρίες στην ζωή μου, κρίνω ότι αυτό το πολύτιμο δάνειο πρέπει να επενδυθεί με σοφία για χάρη των πολλών. Ζω σε μια ευνοούμενη κοινωνία με σχετικά καλό βιοτικό επίπεδο, έχοντας ευκαιρίες να σπουδάσω και να εργαστώ και να ζήσω μια ζωή αρκετά καλή. Φτάνει αυτό; Όχι, δεν φτάνει. Πιστεύω πια ότι πρέπει να κάνουμε κάτι για τους διπλανούς μας, την οικογένεια μας, τους φίλους μας τους ανθρώπους που δεν μπορούν ή που δεν έχουν τις ίδιες δυνατότητες με εμάς. Αλλά και αυτό είναι σχετικό, διότι όλοι ανεξαιρέτως καταστάσεων θα μπορούσαμε να κάνουμε κάτι αν βλέπαμε την ζωή μας ως δάνειο, ως κάτι το οποίο θα πρέπει να επιστρέψουμε κάποια μέρα, και θα το επιστρέψουμε μια μέρα. Φυσικά δεν θα έρθει ο δανειστής να μας ζητήσει λογαριασμό. Απλά θα έρθει εκείνη η στιγμή που για κάποιους μπορεί να είναι ένας ήσυχος ύπνος στο κρεβάτι τους ή σε κάποιους άλλους ένα βίαιος, άκαιρος και πολύ πρώιμος χρόνος αποπληρωμής. Το πρόβλημα με αυτό το δάνειο είναι ότι δεν ξέρουμε πότε θα τελειώσει ακριβώς. Εικασίες μπορούμε να κάνουμε με το προσδόκιμο της ζωής μας αλλά το πρόβλημα είναι ότι δεν μπορούμε να καθορίσουμε

την στιγμή που θα γίνει. Όταν έρθει η στιγμή εκείνη ή καταλαβαίνουμε ότι έρχεται, ποιος θα είναι ο απολογισμός της χρήσης του δανείου; Θα μπορέσουμε να πούμε ότι άξιζε ο κόπος ή ότι χάσαμε τον χρόνο; Διότι η αξία αυτού του κεφαλαίου δεν είναι η ζωή, η όμορφη, η ανιαρή, η αδιάφορη ή η δύσκολη περίοδος βίου που μπορεί να έχει κάποιος, η αξία του είναι ο χρόνος. Θα ήθελα πολύ όταν τελειώσει ο δικός μου χρόνος να μπορώ να έχω το θάρρος να κοιτάξω πίσω και να δω τα πράγματα που θα μπορούσα να έχω κάνει τελικά να τα έχω πραγματοποιήσει. Να δω ότι υπήρξα ένας ενάρετος και καλός άνθρωπος για τους γύρω μου, γνωστούς και άγνωστους. Να μπορώ να κοιτάξω τον εαυτό μου κατάματα και να του χαμογελάσω και όχι να τον αποφύγω. Για να γίνει όμως αυτό πρέπει πρώτα να γίνει μια εσωτερική προσπάθεια, μια εσωτερική επίπονη εργασία αυτογνωσίας, αποδοχής και παραδοχής μιας πραγματικότητας η οποία είναι σκληρή και σχεδόν πάντα καθόλου ευχάριστη. Είναι μια προσπάθεια πολυμέτωπη που έχει να κάνει με την διαμόρφωση της ποιότητάς του χαρακτήρα μας. Την σημασία και την ικανότητα να διακρίνουμε την αλήθεια από το ψέμα, το τι έχει αξία και τι όχι, το πώς να στεκόμαστε σταθεροί και όχι *να τρέχουμε σαν τα πρόβατα πίσω από το βλαστάρι που θα μας κουνάνε.*[30]

[30] Επίκουρος, σ. 63.

Μπορώ να Ονειρεύομαι;

Όλοι επιθυμούμε, ονειρευόμαστε και ποθούμε να είμαστε κύριοι της ζωής μας. Να την ορίζουμε εμείς και όχι άλλοι ή οι καταστάσεις. Το αν μπορεί ο άνθρωπος να ορίσει την ζωή του είναι μεγάλο και πολυεπίπεδο ζήτημα και δεν υπάρχει χώρος για δογματισμούς. Βλέπω πια με πολύ συμπάθεια και κατανόηση τα πιστεύω και τους τρόπους ζωής των άλλων γνωρίζοντας ότι ο καθένας έχει τις περιστάσεις που τον καθορίζουν και τις καταβολές που τον ακολουθούν. Προσωπικά λοιπόν θα ακολουθήσω την σκέψη μου σε αυτό το κομμάτι. Η αυτάρκεια για μένα έχει την μεγαλύτερη αξία από οτιδήποτε άλλο. Η αυτάρκεια ή το μέτρο στην ζωή είναι τόσο καθοριστικά που η έλλειψή τους οδηγεί σε πόνο και βάσανο. Κοντά σε αυτό είναι και μια άλλη ιδιότητα, η προσαρμοστικότητα. Ο Λουκρήτιος κατάφερε και μου το μετέδωσε αυτό αποτυπώνοντάς το πολύ καθαρά στο πέμπτο βιβλίο του γράφοντας ότι αν *θες να ορίσεις την ζωή σου…μάθε πως πραγματικός πλούτος είναι το να αρκείσαι στα λίγα. Το λίγο δεν λείπει ποτέ…αξίζει να προσαρμόζεται κάποιος ήσυχα παρά να θέλει να υποτάξει τον κόσμο στο θέλημά του.*[31] Αυτά τα λόγια, θα έλεγε κάποιος ότι προσδίδουν μια ηττοπάθεια, μια υποχωρητικότητα,

[31] Περί φύσεως, 5. 1117.

μια προσωπική έκπτωση. Δεν είναι όμως έτσι. Είναι ένας τρόπος διαχείρισης καταστάσεων, μια αξιολόγηση της ζωής και των προτεραιοτήτων. Το να αρκείται κάποιος στα λίγα είναι μια ολόκληρη ψυχολογική και συναισθηματική σύνθεση. Είναι στάση ζωής και δεν είναι αυτό ένα απλό ευχολόγιο προς αυτούς που δεν μπορούν να έχουν το μέγεθος ή την ποσότητα των υλικών αγαθών που αυτοί νομίζουν ότι πρέπει να έχουν. Όχι, κάθε άλλο. Υπάρχουν στον κόσμο δισεκατομμυριούχοι οι οποίοι έχουν επιλέξει να ζουν λιτά και με αυτάρκεια. Για παράδειγμα ο κινέζος ηθοποιός Τσόου Γιουν Φατ, ο δισεκατομμυριούχος Γουόρεν Μπάφετ και άλλοι έχουν αποφασίσει να ζουν λιτά και με αυτάρκεια όχι από τσιγκουνιά ή μιζέρια αλλά από έναν φιλοσοφημένο τρόπο ζωής τον οποίο έχουν επιλέξει. Είναι αυτό μια πρόταση ζωής για όλους εμάς τους υπόλοιπους; Ίσως και να είναι, σε κάθε περίπτωση ο καθένας όμως διαλέγει αυτό που του ταιριάζει και θέλει ή τουλάχιστον προσπαθεί να δει τα πράγματα στην ζωή του λίγο διαφορετικά, αν φυσικά έχει αυτή την δυνατότητα.

Το να επιλέξει κάποιος έναν τρόπο ζωής εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Σε ποιο μέρος γεννήθηκε, σε τι περιβάλλον μεγάλωσε, τι είδους εικόνες και προσλήψεις έχει λάβει, τι ερεθίσματα έχει, τι δυνατότητες και ευκαιρίες μπορεί να έχει. Υπάρχει όμως μια μεγάλη σοφία και αλήθεια στα

λόγια του Λουκρήτιου που ανέφερα λίγο πιο πάνω τα οποία παρόμοια συναντάμε σε πολλά φιλοσοφικά και θρησκευτικά συγγράμματα. Ο λιτός βίος είναι σύμφωνος με την ανθρώπινη λογική, είναι πλούτος, είναι μια στάση ζωής μια επιλογή που έχει οφέλη. Γιατί; Διότι αποφεύγει κάποιος μια πολύ δυσάρεστη ιδιότητα, τον φθόνο. Ο φθόνος είναι μια ιδιότητα που φωλιάζει βαθιά μέσα μας. Πάντα έβλεπα τον αγώνα του ανθρώπου σαν το μαρτύριο του Σίσυφου να ανέβει το βουνό σπρώχνοντας τον βράχο, μόνο που στην κορυφή δεν τον περίμενε η λύτρωση αλλά το παραπάτημα και η πτώση για αρχίσει και πάλι τον ανήφορο. Έτσι είναι και ο φθόνος στον άνθρωπο. Φτάνουμε σε ένα σημείο στην ζωή μας και αντί να αρκεστούμε και να απολαύσουμε αυτά που έχουμε λίγα ή πολλά δεν έχει σημασία, μπαίνουμε σε ένα αγώνα αντοχής και φθοράς, μπαίνουμε σε μια διαδικασία ανταγωνισμού φθονώντας τους γύρω μας για αυτά που έχουν και θέλουμε να τα αποκτήσουμε, και δεν μας φτάνει ποτέ αυτό που έχει ο γείτονας μας ή ο φίλος μας θέλουμε να το αποκτήσουμε σε μεγαλύτερο βαθμό και σε μεγαλύτερη ένταση.

Ο κόσμος του 21^{ου} αιώνα είναι ένας κόσμος ρευστός, με ένταση. Οι εμπειρίες είναι το ζητούμενο. Όσες πιο πολλές εμπειρίες αποκτήσεις, όσα πιο πολλά ταξίδια κάνεις, όσα περισσότερα likes ή clicks έχεις στα προφίλ σου στα κοινωνικά δίκτυα και όλα αυτά αποτυπωμένα σε έναν μεγάλο τραπεζικό

λογαριασμό τόσο πιο πολύ νόημα έχει η ζωή. Δεν είναι όμως έτσι, δεν μπορεί να είναι έτσι. Οι εμπειρίες μας είναι ωφέλιμες όταν μπορούμε να τις αναλογιστούμε, να τις αναστοχαστούμε και να μας αφήσουν ένα συναίσθημα, μια εικόνα. Αυτό είναι το κέρδος μας το όφελός μας. Η έντονη και η άκρατη συλλογή εμπειριών και η λογικά επέκεινα κατασπατάλησή τους δεν προσφέρουν τίποτα. Η μία πρέπει να διαδέχεται την άλλη χωρίς μια ενδοσκόπηση, χωρίς ένα αποτύπωμα. Έτσι είναι ο κόσμος μας, έτσι κινείται και σε αυτή την κίνηση ο φθόνος έχει τον δικό του ρόλο. Θα τολμούσα να πω ότι έχει αναβαθμίσει τον ρόλο του και τον χαρακτήρα του. Ο φθόνος κλείνει μέσα του ένα μεγάλο εσωτερικό κενό, ένα έλλειμα γνώσης και κατανόησης, είναι ένας πόνος περιττός που συνεχώς ανεβάζει την ένταση και δεν υποχωρεί ποτέ μέχρι να μας καταπιεί ολοκληρωτικά. Ο φθόνος βλέπει τα πράγματα μονολιθικά μόνο προς μια κατεύθυνση, προς την κατεύθυνση που αυτός νομίζει καλύτερη όπως την συσσώρευση πλούτου, εξουσίας, ύλης, εμπειρίας άνευ ουσίας και με αυτό νομίζουμε ότι μπορούμε να καλύψουμε τα κενά. Ο Λουκρήτιος διέκρινε αυτό το αδιέξοδο και αυτό που αποτύπωσε ήταν ότι τελικά αξίζει να προσαρμόζεται κάποιος με τις καταστάσεις γύρω του, να αφουγκράζεται τις συνθήκες και να μην τρέχει πίσω από την ανάγκη συσσώρευσης πραγμάτων ή εξουσίας.

Η Πίστη

Έχουμε ανάγκη την πίστη; Μπορούμε να έχουμε πίστη; Τι είναι πίστη; Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να διαχωρίσω κάποια πράγματα. Όταν μιλάω για πίστη δεν μιλάω για πίστη στην επιστήμη ή στα μαθηματικά κλπ. Όχι, σε αυτούς τους κλάδους δεν υπάρχει ανάγκη πίστης. Υπάρχει αποδοχή και εμπιστοσύνη λόγω της φύσης του αντικειμένου, των μεθόδων απόδειξης και της πρακτικής εφαρμογής. Ούτε εννοώ την πίστη σε άτομα. Δεν πιστεύουμε σε άτομα, εμπιστευόμαστε άτομα. Το να πούμε ότι πιστεύουμε σε άτομα είναι σαν να τους δίνουμε υπερφυσικές διαστάσεις. Όταν όμως λέμε σε κάποιον «έχω πίστη σε εσένα» εννοούμε ότι τον εμπιστευόμαστε και βασιζόμαστε πάνω του. Η πίστη για την οποία κάνω λόγο εδώ είναι μια ιδιότητα, μια κατάσταση που αγγίζει το σύνολο των ανθρώπων. Είναι η νοητική ανάγκη να ακουμπήσουμε σε κάποιον ή σε κάτι στις μεγάλες αγωνίες και ανασφάλειες μας, στα μεγάλα αδιέξοδά μας, στις μεγάλες τραγωδίες μας. Συνήθως μιλάμε για την πίστη στον Θεό ή σε άλλες οντότητες οι οποίες είναι υπερφυσικές και για των οποίων την ύπαρξη με τον έναν ή τον άλλο τρόπο έχουμε πειστεί ότι υπάρχουν και παίρνουν μέρος στην ζωή μας. Ο απόστολος Παύλος ανέφερε ότι πίστη είναι *να ελπίζεις με βεβαιότητα* σε πράγματα που *δεν μπορεί*

να δεις[32]. Να *πιστέψεις ως αλήθεια*, ως πραγματικότητα, ως κάτι το οποίο το βλέπεις μπροστά σου, κάτι που το είπε ή το έγραψε κάποιος ή για λογαριασμό κάποιου άλλου και *το οποίο δεν έχει καμία πραγματική υπόσταση, αλλά είναι μια ιδέα υποσχόμενη εκπλήρωσης*. Κάλλιστα θα μπορούσαμε να πούμε εδώ το να πιστέψεις ως αλήθεια μια Ιδέα. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι φαίνεται να το έχουμε μεγάλη ανάγκη αυτό. Ο Burckhardt έγραψε ότι *η πίστη δεν είναι στράτευση είναι μια συντριπτική δύναμη που πρέπει κανείς να την βιώνει.*[33]

Είναι καλό να πιστεύει κάποιος σε κάτι, πρέπει να πιστεύει σε κάτι. Η πίστη είναι κάτι σαν το σωσίβιο. Το έχουμε ανάγκη για να πιαστούμε για να μείνουμε στην επιφάνεια. Η πίστη, αυτή η συναισθηματική στάση, είναι το ηρεμιστικό ενάντια στους φόβους, τις ανησυχίες και τα αδιέξοδά μας. Είναι κάτι σαν βαλβίδα ασφαλείας η οποία μπορεί να εκτονώσει την πίεση, την απόγνωση και το δύσκολο της αντιμετώπισης μιας πραγματικότητας σκληρής και άχαρης. Είναι η τάση και η στάση να δούμε τον κόσμο από μια άλλη πλευρά λιγότερο επώδυνη και σκληρή. Να ερμηνεύσουμε τον κόσμο διαφορετικά και δούμε μια άλλη πραγματικότητα πιο πιστευτή, πιο οικεία, πιο γαλήνια. Η πίστη η οποία συνήθως ακολουθείται από μια ελπίδα δίνουν την ασφάλεια

---

[32] Προς Εβραίους 11:1.

[33] Lewith, *Το Νόημα της Ιστορίας*, σ. 55.

που χρειάζεται ο άνθρωπος για να συνεχίσει τον δύσκολο αγώνα του στη ζωή. Από που όμως μπορούμε να αρχίσουμε; Σίγουρα πρέπει να θέσουμε ένα είδος ισχυρής εμπιστοσύνης- πίστης στον εαυτό μας, να πιστέψουμε σε αυτόν έστω και με μια υπερτιμημένη, ας την πούμε έννοια. Δεν είναι κακό αυτό. Μετά μπορούμε να πιστέψουμε στον Θεό ή σε θεούς σε συστήματα πολιτικά, ιδεολογικά, θρησκευτικά, ακτιβιστικά, και τόσα άλλα. Φυσικά εδώ υπάρχει πάντα ο κίνδυνος της βαθιάς απογοήτευσης. Συνήθως ο άνθρωπος επενδύει πόρους, χρήμα, ενέργεια και την ίδια του την ζωή στην υπεράσπιση της πίστης του, της όποιας πίστης μόνο και μόνο για δοκιμάσει απογοήτευση και πολύ συχνά την συντριβή· υπάρχει βέβαια και το ανάποδο, η ικανοποίηση και η επίτευξη σκοπού στην ζωή κάποιου. Είναι γεγονός ότι χτίζουμε την ζωή μας γύρω από πεποιθήσεις, αξίες, συνθήκες και συστήματα πίστεων τα οποία μας χαρακτηρίζουν και τελικά μας διαμορφώνουν. Αφήνουμε ιδεατά πράγματα να διαμορφώσουν αυτό που τελικά είμαστε και αυτό το κάνουμε κατ’ επιλογήν μας και επιθυμία μας. Αισθάνομαι ότι κάπου δεν έχουμε την ικανότητα, την θέληση, την επιθυμία να δούμε αυτό που είμαστε κατά πρόσωπο, το φοβόμαστε αυτό μάλλον, έτσι χτίζουμε και διαμορφώνουμε τον εαυτό μας μέσα σε πλαίσια, ιδέες, πεποιθήσεις, τρόπους και στάσεις ζωής χωρίς πρώτα να έχουμε την ιδέα του ποιοι είμαστε. Γεννιόμαστε και μεγαλώνουμε σε ένα

περιβάλλον στο οποίο η οικογένεια και ο κοινωνικός περίγυρος μάς διαμορφώνουν ακολουθώντας πεποιθήσεις και ιδέες άλλων και οι οποίες είναι συμβατές με τις εκάστοτε κοινωνικές επιταγές. Αφήνουμε έτσι ιδέες παλαιές ή νεότερες, προϊόντα ανθρώπινης ζύμωσης και επεξεργασίας να μας δίνουν κατεύθυνση και να μας καθορίζουν την συνέχεια.

Τελικά όμως ίσως πρέπει να το κάνουμε αυτό. Πρέπει να πιστέψουμε σε κάτι και αυτό γιατί αν δεν το κάνουμε θα μας ρουφήξει η δίνη της λήθης στα τάρταρα και στο χάος. Στο τίποτα δεν μπορεί να υπάρχει κάτι, υπάρχει μόνο τίποτα. Και αυτό το τίποτα δεν αντέχεται. Για να υπάρχει σκοπός και νόημα στην ύπαρξη πρέπει να υπάρχει η πίστη σε κάτι, σε μια πορεία, σε ένα όραμα, σε έναν προορισμό και ας μην έχει πάντα τόσο ορθολογικά αποδεδειγμένο στοιχείο υποστήριξης. Πρέπει να υπάρχει ένα νοητικό υπόβαθρο σκέψης, πεποιθήσεων, ιδεών και ερωτημάτων. Να υπάρχει μια διαλεκτική, να υπάρχει κάτι, αλλιώς η δίνη της λήθης θα ελλοχεύει πάντα να μας ρουφήξει και να μας σβήσει. Όσο ορθολογικός είναι πια ο κόσμος μας και πολλά πράγματα έχουν αλλάξει σε παραδοχές, όπως η πίστη στον Θεό ή στο υπερφυσικό, υπάρχει η ανάγκη να πιστέψει ο άνθρωπος κάπου. Αν δεν τον ικανοποιεί το θρησκευτικό κομμάτι θα πιστέψει το εξελικτικό ή το εξελικτικά δημιουργικό ή κάποιο

φιλοσοφικό, πολιτικό και πάει λέγοντας. Θα ακουμπήσει σε κάτι όμως για να συνεχίσει να πορεύεται. Η πίστη φυσικά έχει να κάνει με το συναίσθημα. Πιστεύω κάτι διότι υπάρχουν οι συνθήκες, οι ψυχικές προετοιμασίες και κλήσεις οι οποίες μου δίνουν τα ερεθίσματα αυτά ώστε να γίνω πιστός σε κάποιον ή σε κάτι. Η παράδοση, η αυθεντία και η αποκάλυψη είναι τέτοια ερεθίσματα που μπορούν να οδηγήσουν και να δώσουν πίστη. Από την άλλη μεριά υπάρχει και μια άλλη διαδικασία η οποία και αυτή αναπτύχθηκε αργά, σταδιακά και έδωσε ένα άλλο στήριγμα και οδηγό πορείας. Ο φιλοσοφικός τρόπος σκέψης ο οποίος βασίζεται στην λογική, στην αμφισβήτηση, στην διαλεκτική, στην επιχειρηματολογία, στην αλλαγή και στην εξέλιξη της σκέψης και των ιδεών με τελικό σκοπό την ικανότητα του ανθρώπου να μπορεί να διαχειριστεί την ζωή του και να είναι ευτυχισμένος. Και αυτό είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο. Θα το έβαζα κάλλιστα απέναντι από την πίστη. Εδώ έχουμε να κάνουμε με πιο ορθολογιστικά χαρακτηριστικά, έχουμε να κάνουμε με την φύση του ανθρώπου, την λειτουργία της κοινωνίας και την διαχείριση κοινωνικών και προσωπικών καταστάσεων. Έχουμε να κάνουμε με πραγματικότητες όπου οι ιδέες, οι έννοιες και οι ιδιότητες δεν φιλτράρονται μέσα από ένα υπερβατικό στοιχείο, όπως είναι ο Θεός ή οι όποιες αυθεντίες. Ο Σωκράτης, ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης είχαν έναν αναλυτικό τρόπο καθαρά

ανθρωποκεντρικής εννοιολόγησης. Ο Πλάτωνας μπορεί να ανήγαγε τις Ιδέες σε ένα ανεξάρτητο, υπερβατικό χώρο αλλά πιο πολύ ως αδράνειες παρά ως δρώσες καταστάσεις. Ήταν ο άνθρωπος που έπρεπε να κάνει όλη την δουλειά και να γίνει επιστήμων για τον εαυτό του και την κοινωνίας και όχι να στηριχτεί κάπου εξωτερικά. Αυτό το κομμάτι οδήγησε στην γέννηση και στην οργάνωση της Επιστήμης, αλλά αυτό είναι ένα άλλο μεγάλο κεφάλαιο.

Ο Επίκουρος σε τι πίστευε; Δεν ήταν άθεος αλλά δεν έβαζε το θεϊκό στοιχείο στην εξίσωση. Μάλιστα είχε γράψει ότι *ασεβής δεν είναι αυτός που αρνείται τους θεούς των πολλών αλλά αυτός που αποδίδει στους θεούς τις δοξασίες των πολλών.*[34] Νομίζω ότι εδώ ο Επίκουρος σχημάτισε μια εικόνα τόσο πραγματική και ζωντανή η οποία είναι πεντακάθαρη ακόμα και σήμερα. Ο Επίκουρος πίστευε σε ό,τι έβλεπε και σε αυτά τα οποία δεν τα έβλεπε, τα βάσιζε ως ύπαρξη στα φαινόμενα, σε αυτά που έβλεπε. Ο Επίκουρος πίστευε ή μάλλον για να είμαι πιο ακριβής στην διατύπωση της σκέψη μου, είχε ένα φιλοσοφικό τρόπο σκέψης, όπως και πολλοί άλλοι φιλόσοφοι πριν και μετά από αυτόν, για την Φύση και για όλες τις λειτουργίες της καθώς και για τον άνθρωπο ο οποίος είναι και ο κύριος πρωταγωνιστής σε αυτό τον

[34] Το Βήμα, σ.127.

στίβο. Το συναίσθημα ερχόταν ως εργαλείο και όχι ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό στον άνθρωπο. Σκοπός ήταν η Αταραξία του ατόμου και όχι η κατάχρηση των συναισθημάτων ούτε η κυριαρχία τους πάνω στον άνθρωπο. Ήταν αυτή η κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος ήταν ευτυχισμένος. Και αυτό ήταν μια θεϊκή κατάσταση, διότι για τον Επίκουρο οι θεοί βρίσκονταν σε ένα τέτοιο μέρος, στην Αταραξία τους και στην Μακαριότητά τους μακριά από γήινους εξισωτισμούς και παρομοιώσεις.

Ο Λόγος

Ο Λουκρήτιος μας άφησε πίσω του ιδέες οι οποίες περιτρέχουν τις απαρχές της ανθρώπινης κοινωνίας δίνοντας αξία και σημαία στον πυρήνα της, την οικογένεια. Στα λόγια του βρήκα, ίσως για πρώτη φορά, μια διαφορετική εναλλακτική από αυτή που μας είχε προσφέρει ο Χομπς. Μπορεί ο Χομπς να έθεσε τις απαρχές της ανθρώπινης κοινωνίας στην αποφυγή μιας σύγκρουσης όλοι εναντίων όλων με προφανή αποτελέσματα και ως εκ τούτου σε μια ανακωχή και στην εκχώρηση της δύναμης μας σε έναν τρίτο ο οποίος θα μεριμνούσε για την ασφάλεια μας προκειμένου εμεις να ζήσουμε, αλλά ο Λουκρήτιος ήταν πιο κοινωνικός ας μου επιτραπεί η

έκφραση. Οι γείτονες έβαλαν σκοπό να μην βλάψουν ο ένας τον άλλο και να γίνουν φίλοι, αισθανόμενοι λύπη για τους ασθενέστερους και ένα προστατευτικό αίσθημα απέναντι στα παιδιά και στις γυναίκες.[35] Μάλλον ο Διαφωτισμός έκανε μια μικρή αναλαμπή την εποχή του Λουκρήτιου. Μια μικρή σπίθα που έλαμψε και χάθηκε. Χρειάστηκε να φτάσουμε τον 17ο αιώνα όπου ο Λόγος είχε διαποτίσει όλη την σκέψη στην Ευρώπη και προσπαθούσε να βρει νέους δρόμους σε ιδέες και φιλοσοφικές προσεγγίσεις. Εκεί νομίζω ο Λουκρήτιος και το ΠΦ απελευθερώθηκαν. Όλοι οι φιλόσοφοι στην ευρωπαϊκή ήπειρο τον είχαν φιλοξενήσει και σίγουρα θα τους έκανε εντύπωση το πως ο Λόγος του Λουκρήτιου μπορούσε να είναι λειτουργικός. Και δεν ήταν μόνο ο Λόγος, ήταν η αλήθεια που έδινε αυτός ο Λόγος. Αυτό ακριβώς ήταν που φοβήθηκε η Εκκλησία, η νέα έννοια της Αλήθειας η οποία τώρα πια δεν βρισκόταν στην εξ αποκαλύψεως αλήθεια και στον Γραπτό λόγο αλλά βρισκόταν εκεί έξω μπροστά στα μάτια όλων, στην Φύση. Αυτό υπερασπίστηκε ο Γαλιλαίος και όλοι οι σύγχρονοί και οι επόμενοι από αυτόν. Αυτή ήταν η αρχή η οποία κρυβόταν μέσα στα λόγια του ποιήματος του Λουκρήτιου. Ο ορθολογικός τρόπος σκέψης και συλλογισμού που έδωσε την δυνατότητα να *φωτιστεί η φύση των πραγμάτων και να φύγει από*

[35] Περί Φύσεως, 5. 1020.

τον νου κάθε ταραχή.[36] Να φτάσει στο συμπέρασμα που αργότερα διατύπωσε και ο Νεύτωνας ότι η Φύση είναι πάντα σύμφωνη με τον εαυτό της και ότι όλα εξηγούνται μέσα από το φάσμα της απόδειξης, των μαθηματικών και του Λόγου. Αυτή ήταν η αλλαγή που στον διανοητικό κόσμο του Λουκρήτιου ο φόβος των θεών και του θανάτου δεν είχαν θέση ακριβώς γιατί είχε καταλάβει αυτή την αναλαμπή η οποία του είχε γίνει πεποίθηση. Ο Λόγος αντλεί δύναμη από την απόκτηση της αλήθειας και αυτή η αλήθεια κατακτάται μόνο με την διαδικασία, με την αλυσίδα της προηγούμενης γνώσης η οποία χτίζει στην επόμενη. Έτσι *οδηγημένος συστηματικά από το ένα στο άλλο, θα μπορέσεις γωνιές να βρεις της γνώσης μυστικές*[37] και κάπως έτσι θα μπορέσει το άτομο να ξεφύγει από παγίδες, πλάνες και φοβίες. Αυτός ο αναστοχασμός όπως έχει χαρακτηριστεί, ήταν και είναι μια διαισθαντική διαδικασία μέσα από την οποία καταφέρνουμε να δίνουμε ερμηνείες. Αυτές δε οι ερμηνείες μάς δίνουν την ικανότητα να ξεπερνάμε τους φόβους οι οποίοι εγκλωβίζουν τον άνθρωπο σε σκέψεις σκοτεινές και φοβικές. Για αυτό τον λόγο ο Λουκρήτιος, ο Βολταίρος και πολλοί άλλοι κατηγόρησαν την θρησκεία και όχι την πίστη, ότι μέσω του φόβου δηλητηριάζει τους ανθρώπους και τους παραλύει. Και εδώ είναι το τραγικό στον

[36] Στο ίδιο, 3.15.
[37] Στο ίδιο, σ. 215.

άνθρωπο. Να αφήνεται σε πράγματα που θα του αδρανοποιήσουν την πιο δυνατή του ικανότητα, να σκέφτεται και να δρα. Να απεμπολήσει το πιο ζωτικό και κρίσιμο στοιχείο της ύπαρξης του, να ορίσει το ποιος θέλει να είναι και το τι θέλει να κάνει στην ζωή του. Δυστυχώς αυτό το σκοτάδι υπάρχει ακόμα στην ζωή μας και το βλέπουμε γύρω μας. Λυπηρό αλλά πραγματικό.

Μπροστά στο Αδιέξοδο

Είμαστε μικροί και ανήμποροι μπροστά στην φύση και στο σύμπαν. Προσπαθούμε εναγωνίως να βρούμε στήριγμα και αποκούμπι σε ιδέες, πεποιθήσεις και σε κάθε υπερβατικό ή μεταφυσικό σύστημα διότι δεν μπορούμε να διαχειριστούμε τους φόβους μας. Φοβόμαστε από την στιγμή που γεννιόμαστε μέχρι την στιγμή που θα κλείσουμε τα μάτια μας. Προσπαθούμε να αντλήσουμε μαθήματα από την φύση γύρω μας ώστε να διαχειριστούμε και να αντιμετωπίσουμε την ζωή μας όπως μπορούμε καλύτερα, πιο ήρεμα, πιο γαλήνια και λειτουργικά, αλλά τελικά είμαστε δέσμιοι των νοητικών κατασκευών μας, των μορφωμάτων που φτιάχνουμε για να ενταχθούμε μέσα τους για να οριζόμαστε και να καθοριζόμαστε. Δημιουργούμε ταυτότητες,

ιστορίες και ακολουθίες προκειμένου να δώσουμε υπόσταση και ταυτότητα σε μια φύση περίεργη, ανεξάρτητη και μερικές φορές επικίνδυνη. Και κάποιες φορές τολμάμε να σηκώνουμε το κεφάλι μας και με αυθάδεια να πούμε ότι είμαστε θεοί. Μπορεί και να είμαστε, στο φαντασιακό μας. Τα επιτεύγματά μας μάς έχουν δώσει αυτή την αυτοπεποίθηση, είναι γεγονός αυτό. Αλλά τελικά είμαστε μικροί και ανίσχυροι μπροστά στο άγνωστο και στο άδηλο. Τολμάμε όμως να το κοιτάξουμε στα μάτια και να το αμφισβητήσουμε, να το προκαλέσουμε και δεν τα πάμε άσχημα σε αυτό. Τελικά τι είμαστε;

Ο Λουκρήτιος προσπαθεί για μια φορά ακόμα να μας τονώσει το ηθικό και το αίσθημα της αξίας του παρόντος. *Αν στον καιρό σου έζησες ζωή ευχάριστη…γιατί δεν φεύγεις από το τραπέζι της ζωής χορτασμένος;*[38] Ο άνθρωπος δεν θα φύγει από το τραπέζι της ζωής ποτέ χορτασμένος διότι πάντα θα θέλει πιο πολλά. Η πείνα του λέγεται ζωή αλλά ποια είναι αυτή η ζωή; Ξέρει τι θέλει; Ξέρει πώς να ζήσει; Μπορεί να χορτάσει; Η πρόταση του Λουκρήτιου είναι να δούμε τα πράγματα με άλλη οπτική. Από υλικής άποψης ό,τι υπάρχει τώρα, θα υπάρχει και μετά από εμάς, τα ίδια πράγματα που υπήρχαν και πριν από εμάς. Η κάθε εποχή είχε φυσικά τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Πάντα όμως υπήρχαν οι

[38] Περί Φύσεως, 3. 935.

ανέσεις και οι πολυτέλειες, οι κοινωνικές συναναστροφές και σχέσεις, τα αναγκαία και απαραίτητα της ζωής, η τροφή, το ποτό, το σεξ. Όλα υπήρχαν σε κάθε εποχή αλλά με τις δικές τους ιδιαίτερες καταστάσεις. Από την στιγμή που κάποιος είναι σε θέση να καταλάβει την θέση του στον κόσμο και στην φύση, από την στιγμή που θα καταλάβει το εφήμερο και το σύντομο, από την στιγμή που μπορεί να αποφασίσει πώς θέλει να ζήσει και ακολουθήσει μια ζωή στα μέτρα του και όπως τον οδηγεί το Λογικό του, τότε μπορεί να είναι σε θέση να φύγει από την ζωή πλήρης και αυτάρκης. Ό,τι του έδωσε η ζωή ήταν σε θέση να το χαρεί και να το απολαύσει. Πήρε αυτό που του έδωσε λίγα ή πολλά δεν έχει σημασία. Σημασία έχει να συνειδητοποιήσει την θέση του και να απολαύσει τον χρόνο που έχει. Ό,τι καλό ή κακό του έρθει μπορεί να ειναι σε θέση να το διαχειριστεί και να το αντιμετωπίσει με ήρεμό, νηφάλιο και γαλήνιο τρόπο χωρίς να χάσει την εσωτερική του ηρεμία. Θα μπορέσει να είναι Ατάραχος.

Σε όλα τα παραπάνω που έχω γράψει υπάρχει το αίσθημα του αυτοπροσδιορισμού. Πρέπει ο καθένας κάποια στιγμή στην ζωή του να προσδιορίσει ποιος ακριβώς είναι, τι θέλει από την ζωή και τους γύρω του, ποιες είναι οι θέσεις του και η θέση του στον κόσμο, ποιοι είναι οι φόβοι του και η στάση του απέναντι στην ζωή και στον θάνατο. Μπορεί αυτό να μην γίνει ποτέ για κάποιους. Μπορεί να ζήσουν μια

ζωή απλή, άβουλη, βασισμένοι στην τυχαιότητα και στα όσα η ζωή τους προσφέρει γενναιόδωρα ή όχι. Φυσικά δεν μπορώ να αναφέρω σε αυτή την κατηγορία τους ανθρώπους που από την στιγμή που γεννιόνται αγωνίζονται για να επιβιώσουν όχι να ζήσουν, αν και πολλοί από αυτούς τελικά κάνουν κάποια στιγμή ερωτήματα. Πιστεύω ότι οι περισσότεροι άνθρωποι κάποια στιγμή στην ζωή τους κάνουν έναν αυτοπροσδιορισμό ακόμα και αν αυτός είναι στο τέλος της ζωής τους. Ο Λουκρήτιος πιστεύω μέσα από το ποίημα του αυτό ήθελε να μας δώσει. Να μας δώσει την δυνατότητα να αυτοπροσδιορίσουμε τον εαυτό μας και να βάλουμε σωστές προτεραιότητες. Να ζήσουμε τη ζωή που μας αναλογεί και που θέλουμε, χωρίς φόβους και ενοχές. Μια ζωή όπου ο χρόνος που έχουμε και μας αναλογεί θα μπορούσε να είναι γόνιμος και ωφέλιμος. Μια ζωή απλή, φυσική, αποδεχόμενη τους ορούς της φύσης και της πραγματικότητας και όχι της φαντασίας μας. Μια ζωή όπου ο άνθρωπος θα είναι πραγματικός. *Αν θες να δεις τον άνθρωπο τι έχει βαθιά στην καρδιά του*, έγραψε ο Λουκρήτιος, το πότε είναι αληθινός, *πρέπει να τον δεις την ώρα του κινδύνου*, όταν βρεθεί μπροστά στην αναποδιά και το κακό, εκεί θα δεις πραγματικά ποιος είναι, εκεί στέκεται ο καθένας γυμνός χωρίς προσωπεία και μάσκες.[39] Είναι αυτές οι στιγμές που μας δίνουν την ευκαιρία να

[39] Περί Φύσεως, 3. 55-58.

αυτοπροσδιοριστούμε. Σε μια ακραία δύσκολη κατάσταση, μπροστά στο αδιέξοδο, είναι η ευκαιρία να δούμε τον εαυτό μας γυμνό και να αξιολογήσουμε το ποιοι είμαστε, που πορευόμαστε και να θέλουμε να πορευτούμε προς τα εκεί. Μια τέτοια κατάσταση βίωσα κάποτε και αναστοχαζόμενος τα γεγονότα νομίζω ότι κατάλαβα την αλήθεια των λόγων του Λουκρήτιου. Να σταθείς γυμνός μπροστά σε καταστάσεις και να αξιολογήσεις τον εαυτό σου αν είσαι τελικά αυτό που λες ή είσαι κάτι άλλο, πιο δυνατό ή πιο αδύναμο, ποιο όμορφο ή ποιο άσχημο, να δεις τελικά αν είσαι αυτό λες ότι είσαι ή είσαι κάτι ξένο και διαφορετικό. Μόνο τότε μπορεί κάποιος να ξεπεράσει το αδιέξοδο.

Ο Άνθρωπος στην Ιστορία

Πιστεύω ή θέλω να πιστεύω ότι αν καταφέρουμε να βγάλουμε τον εαυτό μας έξω από τα πλαίσια, τους ρόλους και τις ιδιότητες που μας έχουν φορέσει χιλιετίες τώρα τα πολιτικά, τα κοινωνικά και τα θρησκευτικά συστήματα, θα δούμε κάτι διαφορετικό. Θέλω να πιστεύω ότι θα είναι όμορφο μπορεί όμως να είναι και άσχημο, ίσως. Βλέποντας όμως τον άνθρωπο στο διάβα της ιστορίας βλέπω πάντα αυτά τα δύο πρόσωπα του, το όμορφο και το άσχημο, το

αγαθό και το σκληρό, το αλληλέγγυο και το απάνθρωπο. Γιατί είμαστε έτσι; Γίναμε έτσι ή οι καταστάσεις μας έκαναν έτσι; Μπορούμε να γίνουμε μόνο καλοί; Όχι δεν μπορούμε. Είμαστε καταδικασμένοι να παλεύουμε με αυτή την φύση μας. Έτσι είμαστε, αυτοί είμαστε και έτσι θα πορευτούμε. Η βία σε όλες της τις μορφές είναι σίγουρα κάτι το αποκρουστικό, κανείς δεν θέλει να την υποστεί ή να εμπλακεί, εκτός αν έχει μεγαλώσει με αυτή την ιδέα, αλλά τελικά είναι αναγκαία. Θέλουμε δε θέλουμε η βία και ο πόλεμος είναι καταστάσεις που δρομολογούν αλλαγές συνήθως προς το καλύτερο για το σύνολο διότι για τους άμεσα εμπλεκομένους υπάρχει μόνο δυστυχία, πόνος και θάνατος. *Πατήρ πάντων πόλεμος* είχε γράψει ο Ηράκλειτος. Οπότε πρέπει να διαχειριστούμε μια κατάσταση της διπλής αυτής φύσης μας. Ίσως να είμαστε απλά πιο έξυπνοι από τα ζώα, λόγω του λογικού μας, αλλά κατά βάση είμαστε ανταγωνιστικά ζώα τα οποία κάνουμε τα πάντα για την επιβίωση. Ίσως να μην υπάρχει ο όμορφος ιδεατός άνθρωπος, ο καλοσυνάτος και συμπονετικός ο οποίος θα μπορέσει να ζήσει κάποια στιγμή αδελφωμένος και αγαπημένος με τον εαυτό του και την φύση. Είμαστε η ίδια η φθορά του εαυτού μας και μέσα στην μοναξιά της ύπαρξής μας στρεφόμαστε εναντίον του εαυτού μας, γι’ αυτό πολεμάμε. Βασικά πολεμάμε τον ίδιο μας τον εαυτό. Φοράμε μάσκες ρόλους πίσω από εθνικές ή πολιτισμικές οντότητες και ταυτότητες,

φτιάχνουμε ρόλους και αμφίσημους χαρακτήρες και προσπαθούμε να βρούμε αντιπάλους. Μια ανάγνωση στην διαδοχή των παγκόσμιων αυτοκρατοριών θα μας δείξει την εικόνα αυτή. Ίσως δεν αντέχουμε μια ειρηνική ουτοπία ή πρέπει να υπάρχει η σύγκρουση για να επιβεβαιώνουμε την αξία της και την ανάγκη της. Άρα η πρώτη πρόταση της παραγράφου που έγραψα μπορεί να έχει κάποια αξία; Μάλλον όχι, φοβάμαι πως όχι. Τι θα μείνει αν αφήσουμε τους ρόλους μας, τις ιδιότητές μας, τις ταυτότητές μας, φαντασιακές ή πραγματικές και μείνουμε γυμνοί; Μάλλον τίποτα. Για να είμαι πιο ακριβής δεν ξέρω. Από την εποχή του Διαφωτισμού και αργότερα εντυπώθηκε η ιδέα ότι οι άνθρωποι θα έπρεπε σε κάποια στιγμή να μπορέσουν να είναι ίσοι, αδελφωμένοι και να συνυπάρχουν ειρηνικά. Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός, Κουμμουνισμός, Δημοκρατία, Κοινοβουλευτισμός, όλα ήρθαν να υπηρετήσουν αυτά τα ιδεώδη το καθένα με τον δικό του τρόπο. Φυσικά αρκετά πιο νωρίς η Γαλλική Επανάσταση η οποία ήταν ορμώμενη από αυτές τις αρχές έδειξε ένα πρόσωπο πολύ πιο βίαιο και καθόλου ειρηνικό. Όσο για το θρησκευτικό σκέλος, για να μην μακρηγορώ ανάθεσε αυτή την ύπαρξη σε έναν μελλοντικό χρόνο άλλες φορές προσδιορίζοντας ημερομηνίες μιας ερχόμενης βασιλείας με ιδανικές συνθήκες ζωής, άλλες φορές μετατήθονταν στις ουράνιες αυλές ή σε αέναους κύκλους μετενσάρκωσης. Και εδώ το κλείνουμε. Ο Λουκρήτιος

είχε δίκιο, *ο κάθε άνθρωπος απόδραση ζητά από τον εαυτό του, πλην ματαίως, τον εαυτόν αδύνατον φυγείν.*[40] Με τον εαυτό μας πρέπει να έρθουμε ενώπιος ενωπίω αλλά αυτό δεν γίνεται.

Οι Λέξεις

Οι λέξεις είναι έκφραση, είναι αντίληψη και σύλληψη. Είναι ένα κατασκεύασμα για να εκφράσουμε αυτό που έχουμε μέσα μας. Είναι οι ήχοι που βγαίνουν χρωματισμένοι για να δείξουν την διάθεση μας και τα αισθήματα μας είναι οι γραμμές και τα σχήματα αυτά που δίνουν ζωή σε εικόνες που δεν βλέπονται, σε σκέψεις που δεν ακούγονται, σε φωνές που δεν μπορούν να εκφραστούν. Με τις λέξεις μορφοποιούμε τις νοητικές μας κατασκευές. Χτίζουμε τον κόσμο που θέλουμε, βάζουμε τα πλαίσια των κινήσεων μας και τον ορίζοντα των ονείρων μας. Αυτοί οι φθόγγοι και οι ήχοι που βγαίνουν από μέσα μας και που καταφέραμε να τους αποτυπώσουμε στο κεραμικό, στον πάπυρο, στην περγαμηνή, στο χαρτί και στον υπολογιστή είναι το μέσο που έχουμε για επικοινωνήσουμε δημιουργώντας δεσμούς και αναγκαιότητες. Ναι

[40] Περί Φύσεως, 3. 1066-1068.

αναγκαιότητες. Με τις λέξεις δώσαμε οντότητα σε έννοιες που έχουμε και οι οποίες κυκλοφορούσαν χωρίς τάξη και σειρά μέσα μας. Ονοματίσαμε την ελπίδα, την πίστη, την αγάπη, την δύναμη, το έλεος, την δικαιοσύνη και τόσες άλλες ιδέες και αξίες. Τους δώσαμε την μορφή τους και πάνω σε αυτές χτίσαμε την ζωή μας και τους πολιτισμούς μας. Στην πίστη για παράδειγμα ακουμπήσαμε μια μεγάλη αναγκαιότητα, την ανάγκη να ρίξουμε το ασήκωτο φορτίο μιας σκληρής πραγματικότητας. Πιστέψαμε σε ανθρώπους και στις ιδέες τους μόνο και μόνο για να καταλάβουν και οι ίδιοι αυτοί το πόσο μεγάλο φορτίο είναι να πιστεύει κάποιος σε σένα, να ακουμπάει ή να ακουμπάνε πάνω σου. Οι περισσότεροι συντρίφτηκαν από το βάρος της ευθύνης. Πιστέψαμε στον Θεό ή σε θεούς, για να απομακρύνουμε την αγωνία του άδηλου, της σκληρής ύπαρξης και του πόνου. Ακουμπήσαμε εκεί γιατί η εξωφρενικότητα είναι πιο μεγάλη για να μπορέσουμε να την αντέξουμε. Ονοματίσαμε το αίσθημα της στοργής του νοιαξήματος, της τρυφερότητας, της θαλπωρής και της αγάπης. Λέξεις που θέλουν να έχουν την ιδιαίτερη σημασία τους και θέση στην ζωή μας και στην κοινωνία. Νοητικές κατασκευές εκφρασμένες και διατυπωμένες με τρόπους που να μπορούν να λειτουργούν και το κυριότερο να εκφράζουν τις διαθέσεις μας, τα θέλω μας και την άποψή μας. Οι λέξεις μπορούν να μας λυτρώσουν, να μας δώσουν διέξοδο και ερμηνεία σε

αδιέξοδα. Είναι τα νοητικά μας κόλπα με τα οποία μπορούμε να αιτιολογήσουμε αυτό που καταλαβαίνουμε και να κλείσουμε κενά τα οποία δεν μπορούμε να καταλάβουμε.

Καθώς διάβαζα την επιστολή του Επίκουρου προς τον Μενοικέα πρόσεξα ένα σημείο το οποίο μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση. Σοφός είναι αυτός που τον χαρακτηρίζουν τρία πράγματα. Έχει ευσεβείς γνώμες για τον Θεό ή τους θεούς, που σημαίνει ότι αναγνωρίζει και σέβεται την ύπαρξη του θείου, είναι απαλλαγμένος από τον φόβο του θανάτου και αυτός που έχει κατανοήσει τον σκοπό που του καθόρισε η φύση.[41] Είναι προφανώς ένα άτομο που έχει καταλάβει, έχει κατανοήσει, έχει αποδεχθεί το περιβάλλον του και ζει σύμφωνα με αυτό. Αυτό ενέχει και ένα είδος βαθιάς αυτογνωσίας. Ένα τέτοιο άτομο έχει συμφιλιωθεί με τον εαυτό του, ξέρει ποιος είναι και που θέλει να πάει. Έχει σεβασμό και ζει αρμονικά με την Φύση, την φύση του και το θείο. Ως εκ τούτου πορεύεται με ηρεμία και νηφαλιότητα. Είναι ήρεμος, συγκροτημένος και ό,τι προκύψει στην πορεία της ζωής του μπορεί να το διαχειριστεί και να καταλάβει ότι *η ανάγκη είναι ανεύθυνη και η τύχη άστατη.* Αυτό το άτομο μπορούμε να το αποκαλέσουμε σοφό και ατάραχο.

[41] Το Βήμα, σ. 139.

Ένα ερώτημα που πάντα έκανα στον εαυτό μου ήταν το αν ήμουν ευτυχισμένος στις διάφορες φάσεις της ζωής μου. Κάποιες φορές δεν είχε καμία σημασία να το απαντήσω γιατί δεν ήθελα να είμαι ευτυχισμένος αλλά γενικά αυτό το ερώτημα έπαιρνε διαφορετικές μορφές. Ήταν με την μορφή ικανοποίησης, πλήρωσης, όμορφης διάθεσης ή ένα όμορφο συναίσθημα το οποίο πολλές φορές κράταγε λίγο αλλά μου άφηνε την γεύση μιας μακρόπνοης ευχάριστης διάθεσης. Για μένα αυτό ήταν ευτυχία. Στο περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσα οι αξίες ήταν σημαντικές. Ήταν κριτήριο ευτυχίας. Πολλές φορές αν όχι πάντα, η επιδίωξη ανώτερων αξιών και τα συμφέροντα άλλων ήταν πάνω από τα προσωπικά μου. Δεν είχα πρόβλημα με αυτό διότι ήταν ένα κοινωνικό σύστημα το οποίο έδινε αξία σε πράγματα που έφευγαν μακριά από τον ατομικισμό και αυτό δεν ήταν κακό, αντιθέτως είχε την αξία του και είναι κάτι που σε κάποιο βαθμό ακόμη και σήμερα το δέχομαι. Όμως η ευτυχία δεν είναι πάντα κριτήριο το οποίο ικανοποιεί άλλους και αφήνει το άτομο απέξω. Αν δεν πληρώνεται το άτομο με αυτό το όμορφο κύμα το οποίο του δίνει μια ωραία αίσθηση γαλήνης, ηρεμίας, ένα αίσθημα αγάπης για όλο το περιβάλλον γύρω του αλλά το οποίο είναι καθαρά προσωπικά βαθύ και μακριά από το περιβάλλον τότε υπάρχει δυσαρμονία σε όλο αυτό τον χορό των συναισθημάτων που οδηγούν στην ευτυχία, δεν υπάρχει ευτυχία. Το να νιώθω ευτυχισμένος και το

βάζω σε προσωπικό επίπεδο διότι δεν μπορώ να μιλάω εκ μέρους άλλων παρά μόνο για τον εαυτό μου, είναι η αίσθηση ότι πέρα από τον υπόλοιπο κόσμο γύρω σου, τα πράγματα και τις καταστάσεις που ρέουν και διαδραματίζονται γύρω σου εσύ νιώθεις καλά, αισθάνεσαι ήρεμος και κρυστάλλινα συνειδητοποιημένος. Αυτό είναι μια εσωτερική κατάσταση την οποία δουλεύει κανείς συνειδητά, με σπουδή και επιμονή. Η ευτυχία όμως έρχεται αβίαστα διότι η ευτυχία δεν εξαναγκάζει ούτε εξαναγκάζεται, είναι απλά το αποτέλεσμα των πραγμάτων και των κινήσεων κάποιου που δημιουργούν όλες αυτές τις προϋποθέσεις για να δημιουργηθεί μέσα μας αυτό το συναίσθημα που μας κάνει να αισθανόμαστε όμορφα. Όταν αισθάνεσαι όμορφα είσαι ευτυχισμένος, όταν είσαι ευτυχισμένος απολαμβάνεις την ομορφιά, την βλέπεις παντού γύρω σου και μέσα σου ακόμα και όταν μελαγχολείς ή κλαις. Είναι το να αισθάνεσαι καλά σε όποια κατάσταση και να βρίσκεσαι. *Η ηδονή είναι η αρχή και σκοπός του μακαρίως ζην* γράφει στην επιστολή προς τον Μενοικέα.[42] Και εδώ βρίσκεται η επιτομή και η ουσία της ιδέας του Επίκουρου και του συστήματος σκέψης του. Μια ζωή προσανατολισμένη στο παρόν, βαθιά και συγκροτημένα σκεπτόμενη, χωρίς σύγχυση και ταραχή, ατάραχη. *Μια γλυκιά ζωή που δεν την*

[42] Επίκουρος σ. 175.

προσφέρουν τα φαγοπότια και οι σαρκικές απολαύσεις αλλά ο νηφάλιος στοχασμός ο οποίος διώχνει καθετί που προκαλεί σύγχυση και ταραχή στην ψυχή μας. Είναι ο τρόπος σκέψης και η στάση της ζωής μας που μας κάνει να σταθούμε όρθιοι και *άφοβοι εμπρός στα παιχνίδια της τύχης.* Αυτή λοιπόν η στάση ζωής είναι που δίνει την αταραξία, την ευτυχία όπως την λέμε σήμερα. Αν και η έννοια της ευτυχίας μέσα στον χρόνο άλλαξε εξαιτίας των αλλαγών που έλαβαν χώρα στις ανθρώπινες κοινωνίες και έλαβε άλλο νόημα, οφείλουμε να παραδεχθούμε ότι στις βασικές παραδοχές της είναι ίδια, δηλαδή ευτυχισμένος είναι κάποιος όταν εκεί που ζει και δραστηριοποιείται αισθάνεται όμορφα, γαλήνια, ήρεμα, νιώθει ότι έχει περιεχόμενο και νόημα. Όπως το ανέφερε και ο ίδιος ο Επίκουρος είναι αδύνατο να ζήσει κάποιος χαρούμενα αν η ζωή του δεν έχει φρόνηση, ομορφιά και δικαιοσύνη και είναι αδύνατον να τα έχει αυτά αν δεν έχει και ηδονή.[43]

Καθώς μεγάλωνα όμως καταλάβαινα ότι ο χρόνος είναι πια πολύτιμος και λίγος. Έψαχνα να βρω ένα πιο σταθερό μέτρο για την ευτυχία στην ζωή μου. Δεν έχω πια την πολυτέλεια να πειραματίζομαι αλλά και ούτε να μένω βαλτωμένος σε αισθήματα και σε υποδείξεις συναισθημάτων και τρόπων ζωής που

[43] Επίκουρος σ. 183.

οδηγούν σε κάποια ευτυχία. Όλες οι συμβουλές είναι καλές και καλοπροαίρετες, ας το πάρουμε ως δεδομένο αυτό. Δεν μπορούν όμως να ταιριάξουν ως μοντέλο, ως το ίδιο κουστούμι που πρέπει να φορεθεί από όλους. Όχι, δεν υπάρχει μια και μόνο πρακτική, μία και μόνο οδό για να είναι κάποιος ευτυχισμένος. Φτάνεις σε ένα σημείο και λες: «τι θέλω πια από την ζωή μου; Πως θέλω να ζήσω; Τι θέλει η ζωή από μένα»; Όλα αυτά τα θέλω μπορούν να κάνουν την συνταγή, το μείγμα της ευτυχίας ή τα θέλω μου δεν μπορούν να έχουν πάντα θέση στην εξίσωση; Νομίζω ότι στο σημείο που θα μπορέσω να έχω απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα θα μπορώ να εκτιμήσω, να αγγίξω το συναίσθημα της ευτυχίας. Μέσα σε όλη αυτή την διαδικασία ίσως θα έπρεπε να ρωτήσω αν τα θέλω, τελικά όσο και εγωιστικά και αν είναι έχουν κάποια θέση;

Βαδίζω σε ένα χαοτικό μέρος εκτεθειμένος σε γνώση γνωστή αλλά τρομακτική την οποία δεν μπορούσα ποτέ να αγγίξω. Λες και καθόταν και με περίμενε. Ήξερε την ώρα και υπομονετικά με περίμενε. Ήξερε ότι όλα εκεί θα με οδηγούσαν τελικά, μοιρολατρικά σχεδόν νομοτελειακά. Να χάσω τελείως την ηρεμία μου και την ησυχία μου. Η ένταση και η αναζήτηση να με κάνουν να τρώω για ακόμα μια φορά τα νύχια μου μέσα στην αγωνία και στην προσμονή της γνώσης αυτής που θα με έφερνε τελικά αντιμέτωπο με τους φόβους μου, τις υποψίες μου και τις ιδέες αυτές που κάθε φορά τις έβλεπα μπροστά

μου απλά άλλαζα θέμα και ιστορία. Ποιος είναι τελικά ο Θεός και τι κάνει, αν κάνει κάτι τελικά. Ποιος είναι ο σωστός, ο ιδανικός τρόπος του να ζει κάποιος; Γιατί όλα γύρω μου είναι έτσι όπως είναι και θα αλλάξουν και αν ναι γιατί, αν όχι και πάλι γιατί; Πρέπει να αλλάξουν ή απλώς πρέπει να πηγαίνουν όπως πηγαίνουν; Κομμάτι κομμάτι ξεριζώνονται από μέσα μου ό,τι νόμιζα ό,τι πίστευα και νέα πράγματα ζητούν να βρουν την θέση τους. Θες είναι η ηλικία, τα ερωτήματα, η αγωνία, η λαχτάρα να μάθω κάτι νέο, όχι απλά κάτι νέο. Το νιώθω σαν ένα είδος, μια αίσθηση αναγκαιότητας. Ένα ραντεβού που δεν χωρούσε άλλη αναβολή.

Νιώθω ότι πλησιάζω σε κάτι, σε μια ιδέα σε ένα συμπέρασμα το οποίο είναι σαφώς διατυπωμένο και εκεί που είμαι έτοιμος να το αγγίξω, όχι να το πιάσω, το χάνω, φεύγει μακριά μου και μένω με την μελαγχολία και την αδημονία για την επόμενη στιγμή η οποία όταν ξαναέρθει να με βρει λίγο πιο πολύ έτοιμο, λίγο πιο ικανό να αφήσω το μυαλό μου να προχωρήσει πιο πολύ, λίγα βήματα ακόμα πιο μπροστά. Νομίζω ότι αυτή είναι τελικά η φύση μας ως άνθρωποι. Να προχωρούμε αναζητώντας κάτι νέο κάτι ιδιαίτερο κάτι που θα μας εμπνεύσει να δούμε την ζωή διαφορετικά, να ανακαλύψουμε κάτι νέο. Δεν έχει σημασία αν είναι σημαντικό ή όχι, αλλά να είναι νέο. Δεν μπορείς να στέκεσαι κολλημένος στα ίδια και στα ίδια και να περιμένεις να έρθει ο χρόνος και η τύχη σε σένα. Ο χρόνος θα έρθει με άλλο τρόπο, δύσκολο και όχι τόσο ευχάριστο και η τύχη, είναι τύχη, μπορεί να μην έρθει ποτέ.

Μέχρι τώρα μου έχει εντυπωθεί η ιδέα ότι ο άνθρωπος από την εποχή της συνειδητοποίησης του τα είχε πει όλα. Άνθρωποι από όλες τις εποχές, από όλες τις διαφορετικές πολυπολιτισμικές κοινωνίες έχουν μιλήσει και γράψει για τα ίδια πράγματα τα οποία περιτρέχουν όλη την ανθρώπινη ιστορία. Την αγωνία για το άγνωστο, την περιέργεια στην γνώση, τον αγώνα και το μάταιο ή μη της ζωής και της επιβίωσης, την προσπάθεια ανάλυσης των πραγμάτων στον φυσικό κόσμο, τον φόβο του θανάτου και πόσα ακόμα! Όλοι τους στο διάβα των αιώνων μιλούσαν και έγραφαν πάνω στις ίδιες βάσεις με τους προηγούμενους με σκοπό να καταλάβουμε, να γνωρίσουμε, να αποδεχθούμε τις έννοιες και τις αρχές που διέπουν τον κόσμο μας, μόνο που η κάθε εποχή είχε τις δικές της ανάγκες και συνθήκες και όλο αυτό έπρεπε να εναρμονιστεί, να ερμηνευθεί και να αφομοιωθεί στους σύγχρονους ανθρώπους της κάθε εποχής. Στον Δυτικό κόσμο οι ιδέες του Πλάτωνα πέρασαν μέσα από όλους τους αιώνες και ακόμα φαίνονται να υπάρχουν σε φιλοσοφικά και θρησκευτικά συστήματα σκέψης. Η Λογική ή ο Ρασιοναλισμός του Αριστοτέλη πέρασε μέσα από όλους τους αιώνες διαρκώς εξελισσόμενη μέχρι σήμερα, για να μπορούμε εμείς να ορίσουμε τον λόγο μας και την σκέψη μας με «λογικούς» όρους, ο Εμπειρισμός ακολούθησε τα ίδια μονοπάτια. Όλη η ανθρώπινη σκέψη φαίνεται να έχει μια διαρκή εξέλιξη αλλά μου φαίνεται ότι είμαστε συνεχώς στο ίδιο σημείο, εκεί από όπου αρχίσαμε. Απαντάμε στα ίδια περίπου ερωτήματα βασιζόμενοι στην ίδια βάση

εκκίνησης δηλαδή το πως βλέπουμε και πως καταλαβαίνουμε τον κόσμο γύρω μας και το ίδιο τον εαυτό μας.

Πως Θέλω να Ζήσω

Διαβάζοντας τον Λουκρήτιο κατάλαβα ότι είναι επιτακτικό να έχω καθαρά στο μυαλό μου την ανάγκη του να ξέρω το πώς θέλω να ζήσω. Το τι θα διαλέξω είναι σίγουρα προσωπικό ζήτημα και όχι οικογενειακό ή συλλογικό. Το αν η ζωή μας έχει νόημα πρέπει να είναι προϊόν προσωπικής επιλογής και αξιολόγησης και όχι αποδοχής μιας a priori αξίας. Αλλιώς κινδυνεύει να χάσει κάποιος ένα πολύ δυνατό πλεονέκτημα, το δικαίωμα της ατομικότητας του. Ο Λουκρήτιος αλλά και κάθε φιλόσοφος έχτισαν πάνω σε αυτή την ιδέα. Όλες οι προτάσεις του να ζήσει κάποιος με τον έναν ή τον άλλο τρόπο είναι προϊόν της δικής του ατομικής επιλογής και όχι της ένταξής του σε μια αναγκαιότητα από πριν χωρίς το δικαίωμα επιλογών.

Σε αυτό το δοκίμιο η ιδέα του φόβου του θανάτου περιτρέχει όλο το κείμενο, άλλες φορές έντονα άλλες φορές την υπονοεί. Προσπαθώ ίσως μάταια να αντιπαραβάλω την ζωή και τον θάνατο και πολλές φορές νομίζω ότι και εγώ ο ίδιος εγκλωβίζομαι σε αυτή την ανησυχία η οποία

διαπερνάει κάθε άνθρωπο κάποια στιγμή στην διάρκεια της ζωής του και που αναγκάζεται να κάνει σοβαρές σκέψεις μόνο όταν έρθει αντιμέτωπος με σοβαρές ασθένειες ή την απώλεια προσφιλών του ανθρώπων. Ο φόβος του θανάτου είναι πανταχού παρών στην ζωή μας. Όμως στα λόγια του Τζώρτζ Σανταγιάνα βρήκα μια εξήγηση απλή κατανοητή και ουσιαστική. *Δεν φοβόμαστε την διαδικασία του θνήσκειν*, αυτό το οποίο μας οδηγεί στο τέλος, αλλά *η ήττα της βούλησής μας που είναι προσανατολισμένη προς την ζωή και τα διάφορα εγχειρήματά της*.[44] Είναι το ότι χάνουμε την ευκαιρία να κάνουμε πιο πολλά στην ζωή μας ή ότι αισθανόμαστε την έλλειψη ότι δεν κάναμε αυτά που θέλαμε να κάνουμε στον βαθμό που επιθυμούσαμε και στον χρόνο που είχαμε στην διάθεση μας. Είναι ο αυτοέλεγχος, η αυτοκριτική που οι πιο γενναίοι από εμάς τολμάμε να κάνουμε κάποια στιγμή στην ζωή μας και που φοβόμαστε να δούμε και να παραδεχθούμε ότι “χάσαμε” χρόνια από την ζωή μας και από τις επιλογές μας. Μας έφυγε ο χρόνος.

Έχω εδώ και χρόνια την πεποίθηση ότι ο άνθρωπος είναι ένα πολυδύναμο, πολυαισθητικό και πολυεφυέστατο όν. Οι ψυχικές και οι συναισθηματικές διακυμάνσεις μας είναι κάτι το φοβερό. Είμαστε ικανοί για τα πάντα, από τα χειρότερα εγκλήματα μέχρι τα ομορφότερα αριστοτεχνήματα θαυμασμού για το κάλος και την αισθητική τους. Είμαστε οι δημιουργοί και οι

[44] Περί Φύσεως, σ. 137.

καταστροφείς των πολιτισμών και των κόσμων μας. Προσαρμοζόμαστε και καταφέρνουμε να ανθίζουμε μετά από μεγάλες καταστροφές. Γεννιόμαστε και πάλι από τις στάχτες μας σαν τον Φοίνικα, και προχωράμε. Πλέξαμε με αριστοτεχνικό τρόπο τον μύθο με την πραγματικότητα και δώσαμε ζωή και ύπαρξη στις φαντασίες μας. Όλη αυτή η δυναμική όλη αυτή η ένταση όλο αυτό το πάθος ίσως μας φόβισε κατά διαστήματα και συγχρόνως φόβισε αυτούς που δεν καταλάβαιναν το τι είναι τελικά ο άνθρωπος.

Βλέπω τον άνθρωπο να τρέχει στην πορεία του στον χρόνο με το βλέμμα πάντα μπροστά, έντονα και επίμονα. Ήταν πάντα αυτοί οι άνθρωποι που έβλεπαν μακριά αυτοί που σχεδίαζαν πράγματα για το μέλλον. Ήταν το άτομο το οποίο έδειχνε τι μπορούσε και τι ήθελε να κάνει. Ήταν και είναι η ζωή ένα με τον άνθρωπο. Με την φαντασία μου βλέπω από τα βάθη της αρχαιότητας τους ανθρώπους να προσπαθούν να εξηγήσουν τον κόσμο και τα προβλήματά του και τους παρατηρώ σε όλο το χρονικό φάσμα ο ένας να δίνει την σκυτάλη της γνώσης στον άλλον, μέσα από όλες τις κοινωνικές και πολιτιστικές ομάδες. Μέχρι σήμερα ακόμα ακούμε τις φωνές του Δημόκριτου, του Αριστοτέλη, του Βάκωνα, του Χιουμ, του Λοκ, του Γαλιλαίου, του Νεύτωνα και όλοι αυτοί που πέρασαν και αυτοί που είναι πάνω σε αυτό το μέρος που λέγεται γη. Όλοι τρέχουν και μαζί με αυτούς και όλοι εμεις θέλοντας ή μη ακολουθούμε αυτή την αιώνια πνοή της ζωής, αυτή την αναγκαία κίνηση προς τα μπροστά.

Η Θρησκεία

Περάσαμε τόσο δύσκολα στο παρελθόν και ακόμα περνάμε, αυτό είναι μια πραγματικότητα, αλλά έχουμε αλλάξει και συνεχίζουμε να αλλάζουμε προς το καλύτερο σε αυτή την διαδικασία. Υπήρχαν όμως και εμπόδια, πολλά εμπόδια τα οποία μόνοι μας τα βάλαμε. Τις εποχές που οι φόβοι μας ήταν πιο ισχυροί από εμάς τους δώσαμε χώρο και μας κατέλαβαν ζωτικό χώρο, κατέλαβαν το μυαλό μας. Άγγιξαν και εγκαταστάθηκαν εκεί και μέχρι σήμερα ακόμα τώρα που γράφω αυτές τις λέξεις μάς βασανίζουν και μας ταλαιπωρούν. Φυσικά δεν είμαι εγώ αυτός που το ανακαλύπτω και το γράφω. Το είχαν επισημάνει και άλλοι πολύ πιο παλιά από εμένα και μάλιστα σε εποχές που δεν μπορούσες να ορθώσεις το ανάστημά σου έστω και να τολμήσεις να αναφερθείς σε αυτό. Το είπε κάποτε και ο ίδιος ο Λουκρήτιος. Ήταν αυτή η μορφή, αυτή η συνήθεια η οποία έγινε πρακτική και αργότερα έγινε θεσμός και από θεσμός, καθεστώς. Ήταν αυτή *η στυγερή μορφή που τους θνητούς δυνάστευε με την φριχτή ειδή της.*[45] Ήταν η θρησκεία. Η θρησκεία μεταξύ άλλων δίδαξε τον φόβο, την αμαρτία και την τιμωρία. Η σωτηρία θα ερχόταν μόνο από την συντριβή και την απάρνηση της ύπαρξης και την φύσης του ανθρώπου. Ο φόβος θα ερχόταν να καταλάβει το μυαλό και θα πλημμύριζε σιγά σιγά όλο τον τρόπο σκέψης του

[45] Περί Φύσεως, 1. 65.

ανθρώπου. Όλες οι θρησκείες των ανθρώπινων πολιτισμών βασίστηκαν πάνω σε ένα καθαρά συναισθηματικό στοιχείο, στον φόβο και κατάφεραν να πάρουν τον έλεγχο του πιο σημαντικού στοιχείου του ανθρώπου, του μυαλού του και σε πολλές περιπτώσεις της ίδιας του της ζωής. *Ο φόβος είναι πάντα κακός*, είπε ο Μπέρναρντ Ράσελ, *διότι υποθάλπει εκδοχές δουλικότητας και ενδοτικότητας απέναντι στις τυραννικές δυνάμεις είτε της θρησκείας είτε της πολιτικής.*[46]

Τίποτα καλό δεν έχει προκύψει από τον φόβο. Κανένα υγειές συναίσθημα καμία πραγματική λύση. Όλα όσα βρίσκονται υπό το καθεστώς του φόβου είναι καταδικασμένα να μείνουν μικρά και ελλειμματικά. Γι’ αυτό τον λόγο συμφωνώ με την άποψη ότι η θρησκεία είναι κάτι κακό για τον άνθρωπο. Η θρησκεία την εποχή της παντοδυναμίας της έφερε μόνο πόνο, δυστυχία και φόβο στον άνθρωπο.[iii] Γι’ αυτό τον λόγο θα τολμήσω να κάνω μια αντιπαραβολή και μια αναλογία από την αρχαιότητα. Η θρησκεία πρέπει να πεθάνει, όπως ο Αίας στην αρχαία τραγωδία, έπρεπε να πεθάνει. Γιατί; Διότι στέκεται μόνη της απέναντι σε έναν κόσμο που τρέχει με αγωνία και πείσμα προς τα εμπρός, προς ποια κατεύθυνση δεν έχει σημασία, η θρησκεία όμως τον κρατάει πίσω τραβώντας τον από τα ρούχα μην αφήνοντας τον να ξεδιπλώσει όλη του την δύναμη και την ένταση. Ίσως να είναι για καλό, για προστασία θα πει κάποιος, ίσως να ισχύει κάτι τέτοιο

---

[46] Στο ίδιο, σ. 161.

αλλά δεν χωράει πια στον κόσμο. Ο κόσμος πια δεν θέλει την προστασία της. Οι φόβοι της με τους οποίους τρομοκρατούσε τον άνθρωπο έσβησαν ένας προς ένας και τώρα πια μόνο αν κάποιος θέλει να διαλέξει τον φόβο και την ανασφάλεια ως επιλογή του θα στραφεί προς αυτήν. Ο Αίας έπρεπε να πεθάνει γιατί έμεινε ο μοναδικός μιας εποχής που τελείωνε. Η εποχή του, η εποχή των μοναχικών ηρώων τελείωνε και δεν υπήρχε χώρος για αυτόν πια. Το ίδιο και η θρησκεία. Η εποχή της religio έχει τελειώσει και ο Λουκρήτιος ίσως να το είχε προείδει αυτό. Ακόμη και ο Μπέρναρντ Ράσελ καθώς και πολλοί άλλοι της επιτέθηκαν κατά μέτωπο. Δεν έχουμε ανάγκη την θρησκεία ούτε την ανάγκη απαντήσεων σε πράγματα τα οποία δεν μπορούμε να καταλάβουμε. Έχουμε ανάγκη να δούμε τους φόβους και τα προβλήματά μας με ρεαλιστικό και καθαρό τρόπο. Χωρίς εξαρτήσεις και τελολογικές ερμηνείες. Η φύση είναι αυτή που είναι, ο κόσμος είναι αυτός που είναι και εμείς είμαστε αυτό που είμαστε. Αυτό πρέπει να διαχειριστούμε. Και αυτό δεν είναι πάντα ωραίο.

Μου άρεσε το πέρασμα που έκανε ο Λουκρήτιος αποτυπώνοντας μια διαχρονική πραγματικότητα η οποία φτάνει μέχρι και σήμερα. Προσπαθήσαμε μέσα από την ανάπτυξη και την εξέλιξη της πολιτικής, της φιλοσοφίας, της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας να εξελίξουμε και να βελτιώσουμε τη φύση μας. Σε πολλά πράγματα όμως μείναμε ίδιοι και η αιτία είναι ότι ο άνθρωπος δεν μπόρεσε να μάθει το μέτρο και το όριο. Ενεπλάκη σε έναν μάταιο και

ανώφελο αγώνα στο να κερδίζει υλικά πράγματα πέραν των αναγκών του αλλά και αυτές του οι ανάγκες αξιολογήθηκαν με λάθος τρόπους και πέρασαν στην υπερβολή. Τρόποι και νοοτροπίες ζωής διαμορφώθηκαν με έναν εγωιστικό, σπάταλο, άνισο και αυτοκαταστροφικό μοντέλο. Αυτό έγινε σε όλους τους ανθρώπους σε κάθε κοινωνική κλίμακα και διαστρωμάτωση. Έφθασε μέχρι και στα ίδια τα κράτη με αποτέλεσμα να υπάρχουν σφοδροί πόλεμοι και καταστροφές.[47] Το είδαμε στο παρελθόν το οποίο είναι πια ιστορία, το βλέπουμε και στο παρόν μας, στην Συρία, στην Ουκρανία, στο Σουδάν και σε άλλα μέρη και προφανώς θα συνεχίσουμε να το βλέπουμε. Όλα όμως έχουν την λογική τους εξήγηση διότι εμπίπτουν στον φυσικό κύκλο της ζωής και της φύσης του ανθρώπου. Ξέρω ότι είναι βίαιο και απαράδεκτο αυτό που λέω. Γνωρίζω επίσης ότι ο άνθρωπος προσπαθεί απεγνωσμένα να μάθει να λύνει τις διαφορές του με ειρηνικά μέσα και έχει κάνει προόδους σε αυτό τον τομέα με κώδικες νόμων, δικαστήρια σε εθνικά και διεθνή επίπεδα. Αδιαμφησβήτητα αυτές οι προσπάθειες είναι αξιέπαινες αλλά, όπως είχε πει κάποτε ένα αρχαίος Έλληνας ιστορικός *εφόσον η φύση του ανθρώπου μένει ίδια* αυτά τα πράγματα θα συνεχίσουν να γίνονται.[48] Και μέχρι σήμερα που γράφω αυτές τις σειρές η φύση του ανθρώπου τον ξεπερνάει και τον ρίχνει στα χαρακώματα του Μπαχμούτ στην

[47] Περί Φύσεως, 5. 1430-1455.

[48] Θουκυδίδης, *Ιστορία*, σ. 198.

Ουκρανία, στους δρόμους του Χαρτούμ στο Σουδάν και σε πολλά μέρη που δεν χρειάζεται να αρχίσω να τα παραθέτω.

Την θρησκεία θα συνεχίσουν να την έχουν ανάγκη άτομα που θέλουν σίγουρες απαντήσεις για τον κόσμο και το άγνωστο. Που θέλουν την ζωή τους σε ασφαλή πλαίσια με προστατευμένες περιοχές. Η Φύση όμως δεν είναι έτσι. Ποτέ και πουθενά δεν υπήρχαν σίγουρες και μόνιμες απαντήσεις. Νόμοι που θεωρούνταν θεμέλια και βάσεις για τον κόσμο μας από την αρχαιότητα ανατράπηκαν, τα δόγματα κάθε είδους χρωματισμού δεν έχουν πια θέση στον κόσμο του 21ου αιώνα ως απόλυτες αλήθειες. Δεν υπάρχουν απόλυτες αλήθειες. Οι επιστήμες άλλαξαν την άποψη μας σχεδόν στα πάντα και συνεχίζουν να αλλάζουν και θα αλλάζουν τα πάντα. Όλα ρέουν όσο η γνώση ρέει και εδώ πλέον δεν χωράνε μόνιμες απαντήσεις. Θα έρθω λοιπόν να προσθέσω στα λόγια του Λουκρήτιου μια στάλα σκέψης μου και προβληματισμού. *Η αλήθεια είναι αλλού: περί θεών προλήψεις κι αυταπάτες είναι αυτές που γεννάνε το ανόσιο και το κρίμα,*[49] έγραψε προσπαθώντας να εξηγήσει το προφανές.

Ο άνθρωπος ερμηνεύει και παρερμηνεύει τα πράγματα γύρω του διαρκώς. Πέφτει θύμα της άγνοιας του, του φόβου του και της αγωνίας του μπροστά στο άγνωστο. Όπως η τραγική θυσία της Ιφιγένειας η οποία θα έφερνε ούριους ανέμους για

[49] Περί Φύσεως, 1. 84.

τα πλοία των Αχαιών ήταν επιταγή της θρησκείας των ημερών και των ιερέων της, έτσι τραγικοί είναι και οι τρόποι που οι θρησκείες απαιτούν σχεδόν τα πάντα από τους πιστούς τους και όταν εννοώ τα πάντα μπορεί να μην είναι κυριολεκτικά ό,τι έχουν από υλική άποψη αλλά κάτι πολύ πιο πολύτιμο, το μυαλό και την καρδιά τους. Όταν αυτό το είδος πίστης και σκέψης ριζώσει βαθιά, μένει εκεί για πάντα. Είναι όπως κάποια είδη μύκητα τα οποία καταλαμβάνουν τον εγκέφαλο των εντόμων και τα κατευθύνουν πλέον προς την κατεύθυνση που ο μύκητας θέλει, ελέγχοντας το σώμα του εντόμου. Έτσι είναι και η θρησκεία. Άπαξ και πάρει τον έλεγχο του μυαλού του ανθρώπου ελέγχει τα πάντα μέσω του πιο δυνατού και αποτελεσματικού εργαλείου, του φόβου. Και κάπως έτσι γίνεται *αυτουργός ο δαίμονας μιας πίστης λαθεμένης.*[50] Ο θεός παρουσιάζεται πότε ως ένας σκληρός, αιμοσταγής τιμωρός απαιτώντας τα πάντα από τους ανθρώπους και άλλοτε ως ένας φιλεύσπλαχνος και γεμάτος στοργή και αγάπη θεός. Στο ενδιάμεσο υπάρχει ένα πλήθος ερμηνειών για να δικαιολογηθούν φρικτές ιστορίες που βρίσκονται καταγεγραμμένες στα ιερά βιβλία υποστηρίζοντας την ομοψυχία και την αρμονία.

Δεν μπορείς να υπερασπιστείς έναν Θεό ο οποίος το τελευταίο πράγμα που προτάσσει είναι ο αφανισμός και η καταστροφή αν δεν τον υπακούσεις και επειδή αυτός δεν είναι ορατός, όλο το βάρος πέφτει στους διορισμένους Του, οι οποίοι

[50] Στο ίδιο, 1. 101.

μεσολαβούν για λογαριασμό του. Ο Λουκρήτιος από την εποχή του στηλίτευε αυτές τις πρακτικές ίσως για αυτό δεν βρήκε χώρο και έδαφος στην νέα πραγματικότητα μετά την πτώση του κλασικού κόσμου. Δεν ήταν αποδεκτό και εύκολο να λες ότι *ανάγκη είναι να νικηθούν τα φόβητρα του νου και το σκοτάδι…μόνο μέσω της γνώσης της φύσης.*[51] Να υποστηρίζεις δηλαδή ότι τίποτα δεν γεννήθηκε από το μηδέν και οι θεοί καμιά ανάμιξη δεν είχαν. Έπρεπε να περιμένει λοιπόν πάνω από χίλια χρόνια για να ξαναβρεί την φωνή του και να μας πει αυτά που είχε κάποτε γράψει και τα οποία διαβάζονταν στις επαύλεις των Ρωμαίων, φωνές ενός μακρινού παρελθόντος έχοντας όμως μια αλήθεια η οποία σε πολλές περιπτώσεις αποδείχθηκε έγκυρη, για αυτό και λέω ότι εμείς πλέον κάνουμε διαπιστώσεις που οι αρχαίοι αυτοί άνθρωποι είχαν την διαίσθηση, την γνώση, την θεωρία, δεν ξέρω πως να το πω, να πουν και να αποτυπώσουν αυτό που έβλεπαν μελετώντας την φύση και τους νόμους όπως τους καταλάβαιναν τότε. Σε καμία περίπτωση δεν υποβαθμίζω την πρόοδο στην γνώση που έκανε και κάνει η επιστήμη σήμερα. Αυτό είναι αδιαπραγμάτευτο. Για αυτό, θέλοντας να κλείσω το θέμα της θρησκείας λέω ότι η θρησκεία οργανικά έχει κλείσει τον κύκλο της όπως τον έκλεισαν και άλλοι αρχαίοι και μεσαιωνικοί θεσμοί. Βλέπουμε ακόμα και σήμερα στέψεις βασιλιάδων και άλλων τελετουργιών από θεσμούς του παρελθόντος σαν μια ηχώ από εκείνες τις μέρες

[51] Στο ίδιο, 1.146-150.

που σήμαιναν κάτι. Και επειδή ακόμα και σήμερα υπάρχουν άνθρωποι που αγαπούν αυτό το παρελθόν έτσι βλέπω και την θρησκεία. Έρχεται με πιστεύω χιλιάδων ετών, με τρόπους ζωής και σκέψης τελείως αναχρονιστικούς και εκτός σημερινής πραγματικότητας. Εξελίσσεται όμως, και όταν κάτι εξελίσσεται και αλλάζει έχει πιθανότητες επιβίωσης. Μπορεί να βρεθεί κάτι χρήσιμο στην θρησκεία όχι στον τρόπο που χειρίζεται και χειραγωγεί τους ανθρώπους, αλλά στις αρχές που μπορεί να υπερασπίζεται και να πρεσβεύει. Εκεί ίσως υπάρχει κάτι να πιαστεί κανείς διότι τις αρχές τις έχουμε ανάγκη. Σε κάθε περίπτωση οι άνθρωποι θα συνεχίζουν να ακολουθούν τις οργανωμένες θρησκείες διότι προσφέρουν ένα καταφύγιο σε καταστάσεις που ο άνθρωπος αδυνατεί να χειριστεί. Εάν κάποια στιγμή καταφέρει ο άνθρωπος να δει τα πράγματα διαφορετικά, πιο ανοικτά και θαρραλέα όπως τα έβλεπε ο Λουκρήτιος ίσως τότε αυτός ο θεσμός της αρχαιότητας να πάψει να παίζει σημαντικό ρόλο στην ζωή του ανθρώπου.

Γιατί τα Γράφω Αυτά;

Έχω πολλές φορές την αίσθηση ότι δεν έχουμε να πούμε επί της ουσίας κάτι νέο διότι όπως έχω ξαναπεί, οι αρχαίοι πρόγονοί μας σε παγκόσμιο επίπεδο, επί της βάσης επί της ουσίας, τα έχουν ήδη

πει όλα. Η ανθρώπινη φύση είναι αποτυπωμένη σε αρχαία κείμενα, σε τραγωδίες, σε φιλοσοφικά και θρησκευτικά κείμενα. Όλα έχουν σχεδόν ειπωθεί αλλά η ταχύτητα με την οποία τρέχουμε είναι φρενήρης. Αγνοούμε την παλαιά σοφία και αν κάποια στιγμή θελήσουμε να ασχοληθούμε με αυτήν θα το κάνουμε μόνο για ιστορικούς ή για ψυχαγωγικούς λόγους. Δεν ταιριάζει με την εποχή μας, με την ζωή μας. Θεωρούμε και πιστεύουμε ότι μπορούμε να ανακαλύψουμε νέους τρόπους και νέους δρόμους στην πορεία μας και είναι σωστό αυτό αλλά αγνοούμε ότι είμαστε δέσμιοι της κοινής μας φύσης. Μπορεί η ζωή μας σήμερα στον 21^{ο} αιώνα να είναι τελείως διαφορετική με αυτή των ανθρώπων του 19^{ου} αλλά ο πυρήνας του ανθρώπου όσον αφορά την συμπεριφορά, την ενσυναίσθηση και αντίληψη για πολλά πράγματα παραμένει ίδια. Συνεχίζουμε να πολεμάμε και να πεθαίνουμε για μέτρα γης, συνεχίζουμε να σκοτωνόμαστε γιατί δεν ανεχόμαστε διαφορετικές γνώμες από τους άλλους, συνεχίζουμε να έχουμε τις εμμονές μας, συνεχίζουμε να αγαπάμε με την ίδια ένταση αλλά με διαφορετικές ερμηνείες και δεσμεύσεις για την αγάπη, συνεχίζουμε να πονάμε το ίδιο μπροστά στον θάνατο. Αυτό που μου άρεσε στο ποίημα του Λουκρήτιου είναι ότι τα συμπεριέλαβε όλα αυτά με έναν καθαρό και απλό τρόπο αφήγησης. Από του *μυαλού μας το δοχείο* έβγαιναν, και βγαίνουν ακόμα και σήμερα, όλα αυτά που μας πονάνε και μας προκαλούν δυστυχία. Τα χαρακτήρισε *ρύπους* οι οποίοι τις περισσότερες φορές μας εγκλωβίζουν στον φόβο και στην άγνοια.

Το μοναδικό αντίδοτο σε όλο αυτό είναι να μάθουμε πώς δουλεύει η φύση. Ο μοναδικός τρόπος να νικηθούν *τα φόβητρα του νου και του σκοταδιού είναι να μάθουμε την όψη της και τους νόμους που την ορίζουν.*[52]

Ίσως ρωτήσει κάποιος γιατί γράφω αυτά που γράφω. Η απάντηση είναι ότι είναι μια λύτρωση, μια θεραπεία. Όταν αφήνεις τις σκέψεις να παίρνουν μορφή στο χαρτί, όταν βλέπεις αυτά τα σύμβολα να δίνουν μορφή στις σκέψεις και τα συναισθήματά σου τότε νοιώθεις μια ολοκλήρωση. Οι λέξεις και οι προτάσεις δεν είναι απλά σύμβολα στο χαρτί, είναι η ζωή μας αποτυπωμένη. Η ζωή που ζούμε, η ζωή που θα θέλαμε να έχουμε και κατά μία έννοια με αυτό τον τρόπο την έχουμε. Από την στιγμή που θα θελήσει κάποιος να εκθέσει τον εαυτό του μπαίνει σε μια διαδικασία κάθαρσης, αυτοεξέτασης, σύγκρουσης, αποδοχής και συμφιλίωσης. Επέρχεται η ηρεμία ή επιτείνεται η ανησυχία. Η επαφή μου με την μελέτη της Ιστορίας είχε και έχει καταλυτική επιρροή πάνω μου. Βέβαια θα αντιπροτείνει κάποιος ότι αυτό εξαρτάται από ποια πλευρά εξετάζεις την Ιστορία κάτι το οποίο είναι σωστό. Το πιο σωστό και κατάλληλο για μένα ήταν και θα είναι να διαβάζω διαφορετικές εκδοχές της Ιστορίας και έτσι να μπορώ να βγάζω τα συμπεράσματά μου τα οποία αφορούν εμένα προσωπικά όπως και τον καθένα μας άλλωστε. Δεν επηρεαζόμαστε το ίδιο όλοι μας όταν

[52] Περί Φύσεως, 6. 35-40.

διαβάζουμε κάτι, πόσο μάλλον όταν δίνουμε και προσωπική ερμηνεία σε αυτό. Η Ιστορία της πορείας του ανθρώπου με έφερε κοντά σε πραγματικότητες που δεν είχα φανταστεί, με πόνεσε, σε κάποια σημεία με διέλυσε αλλα μου έδωσε απαντήσεις σε ερωτήματα στα οποία την απάντηση την είχα μεταθέσει σε άλλους. Μου έδωσε να καταλάβω πόσο πολύ «ανθρώπινη» διαδικασία είναι όλο αυτό που γίνεται σε αυτό τον πλανήτη και πόσο βαθιά θέλοντας ή όχι έχουμε εμπλακεί σε όλο αυτό.

Είμαστε μέρος μιας αλυσίδας πράγματων τα οποία εμείς δημιουργήσαμε αλλά και κατά έναν περίεργο και παράξενο τρόπο αφήσαμε να μας ελέγξουν και να μας ορίζουν και η οποία πορεύεται γραμμικά μπροστά, και ενίοτε επαναλαμβάνει τα ίδια φρικτά λάθη, χωρίς να έχει συγκεκριμένη στόχευση και σκοπό. Κυνηγάμε την αιωνιότητα από πάντα. Όλα τα θρησκευτικά συστήματα πολυθεϊστικά ή μονοθεϊστικά μας ενθάρρυναν, και ακόμα μας ενθαρρύνουν σε αυτό το κυνήγι. Ένα κυνήγι μάταιο, μια χίμαιρα. Νομίζουμε ότι είμαστε θεοί και αυτό γιατί το φαντασιακό μας μάς το έχει εντυπώσει, μας ακολουθεί παντού και μας εγκλωβίζει σε ένα χώρο που τελικά λίγα μπορούμε να κάνουμε. Είναι πολλές φορές ο πόνος, η συντριβή, η απελπισία, χαρακτηριστικά που βιώνουν όλοι οι άνθρωποι, πολλές φορές με τραγικά έντονους τρόπους, που δεν μας αφήνει να σκεφτούμε κάτι πιο μεγάλο πιο «λογικό». Η αιωνιότητα είναι για μας μια λύτρωση, η μόνη απάντηση στα χιλιάδες και δύσκολα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε αλλά τελικά δεν

είναι η λύση. Σκεφτόμαστε και σχεδιάζουμε πράγματα με βραχυπρόθεσμο ορίζοντα και τα αποτελέσματα αυτών των ενεργειών διαρκούν μερικές εκατονταετίες επηρεάζοντας τις επόμενες γενιές. Εγκλωβιζόμαστε έτσι μέσα στις αυταπάτες μας και όταν συντριβόμαστε από τα αποτελέσματα των επιλογών μας ή της ίδιας της ζωής τρέχουμε και πάλι στην ασφάλεια του νοητικού πειραματισμού μας, στο να ερμηνεύσουμε τα πράγματα και τα γεγονότα και να τα αναδείξουμε σε αλήθειες και οδηγούς για την επόμενη πορεία μας λες και φοβόμαστε να αντικρύσουμε την πραγματικότητα. Αυτό είμαστε.

Η Διαδικασία της Αλλαγής

Ο Λουκρήτιος μου έδωσε ένα σημαντικό μάθημα ή καλύτερα μου τόνισε κάτι το οποίο το βλέπω παντού γύρω μου και τώρα πια θα πρέπει να το λάβω πολύ σοβαρά υπόψιν μου. Να μην φοβάμαι την αλλαγή διότι η αλλαγή είναι μέρος της φύσης μας. *Τα σώματα μειώνονται και φθίνουν στου χρόνου τη μακρά προοπτική…αναπαμός και παύση δεν νοείται.*[53] Τα πάντα γύρω μας αλλάζουν και έρχονται οι στιγμές που καταλαβαίνουμε ότι πρέπει να αλλάξουμε, να κάνουμε ένα βήμα μπροστά ή ένα βήμα πίσω, ίσως και πολλά, αλλά προς μια

[53] Περί Φύσεως, 2. 69, 70, 95.

κατεύθυνση αλλαγής. Συνήθως αυτά είναι δύσκολα εγχειρήματα που ενέχουν μεγάλο βαθμό ρίσκου. Θέλουμε, επιζητούμε να είμαστε ασφαλείς, σίγουροι, να έχουμε σταθερότητα και ηρεμία, δεν μπορούν όμως τα πράγματα να μένουν έτσι εσαεί. Τα πάντα γύρω μας αλλάζουν, με διαφορετικούς χρόνους και εντάσεις, όλα αλλάζουν και μεταμορφώνονται. Αν θεωρήσουμε ότι ο άνθρωπος έκανε πρόοδο και άλλαξε προς το καλύτερο την ζωή του και την διαβίωσή του το οφείλει στο ότι κάποιοι ξεβολεύτηκαν, είχαν την περιέργεια και την φαντασία να ξεφύγουν από τα όρια μέσα στα οποία ζούσαν και απαίτησαν να αλλάξουν τα πράγματα. Έτσι νομίζω γεννήθηκαν τα πάντα, από τις τέχνες και τις φιλοσοφίες μέχρι τις επιστήμες και το αίσθημα του ευ ζην.

Κάποτε θεωρούσαμε την γη το κέντρο του κόσμου και η σημασία της ήταν το παν, όπως θεωρούσαμε κάποτε ότι ο άνθρωπος ήταν η κορωνίδα της γης και για αυτόν δημιουργήθηκαν τα πάντα, αυτός ήταν ο κύριος των πραγμάτων, άποψη προερχόμενη βασικά από θρησκευτικές καταβολές. Όλα αυτά όμως άλλαξαν, είδαμε και καταλάβαμε ότι δεν είμαστε κάτι το ξεχωριστό κάτι ο ιδιαίτερο αλλά είμαστε μέρος ενός όλου το οποίο λειτουργεί αρμονικά και αλληλένδετα. Έτσι πρέπει να καταλάβουμε ότι δεν ορίζουμε τον χρόνο, ο χρόνος μάς ορίζει και αυτός είναι που δρομολογεί τις αλλαγές. Ο χρόνος είναι αμείλικτος και είμαστε μέρος μια διαδικασίας η οποία καθορίζεται χρονικά. Η μοναδικότητα μας, αν υπάρχει κάποια, είναι μόνο

μέρος της φαντασίας μας και για αυτό τον λόγο η αλλαγή είναι επιβεβλημένη και δεν πρέπει να την φοβάται κάποιος. Αγκαλιάζοντας την φυσική κατάσταση και επικούρεια ή στωικά αποδεχόμενος το αδιαμφησβήτητο και το αμετάκλητο της αλλαγής έχουμε την πιθανότητα να κάνουμε βήματα μπροστά, να αλλάξουμε όπως εμείς θεωρούμε κατάλληλο γιατί ειδάλλως θα μας αλλάξουν άλλοι.

Έρχεται η στιγμή που η ίδια η ζωή θα σου πει ότι πρέπει να αλλάξεις. Και τι σημαίνει αλλαγή; Σημαίνει να αλλάξεις τον τρόπο σκέψης σου, τον τρόπο που βλέπεις την ζωή, τον τρόπο που καταλαβαίνεις το πώς δουλεύει ο κόσμος, το νέο και το παλιό, να αλλάξεις τρόπο ζωής αν είναι θεμιτό και πρέπει, να δεις μόνος σου αν αυτό που είσαι τώρα είναι αρκετό ή λίγο για σένα. Το ζήτημα είναι όμως ότι η ζωή δεν θα σε πάρει από το χέρι και θα σου πει τι πρέπει να κάνεις, δεν θα επιμείνει απλά θα στο δείξει και αν είσαι αρκετά θαρραλέος και ειλικρινής θα ξεκινήσεις την διαδικασία της αλλαγής. Συνήθως μεγαλώνουμε σε περιβάλλοντα τα οποία μας καθορίζουν το ποιοι είμαστε. Μεγαλώνουμε με συγκεκριμένα πρότυπα, συνήθειες, τάσεις και στάσεις που μας οδηγούν στο να έχουμε μια συγκεκριμένη άποψη για τον κόσμο γύρω μας αλλά διαμορφώνουν επίσης και την άποψή μας για το μέλλον. Θρησκευτικές, πολιτικές ή απολιτικές φιλοσοφίες συνήθως επηρέαζαν και επηρεάζουν τον κόσμο μας. Όλα έχουν την αξία τους και αξιολογούνται ανάλογα αφού εξυπηρετούν σκοπούς συγκεκριμένους και καλύπτουν ανάγκες υπαρκτές ή φαντασιακές. Το ζήτημα είναι τι κάνουμε

εμείς. Διότι σε κάποια στιγμή μέσω της προσωπικής μας εμπειρίας, της έκθεσής μας στον κόσμο και στην κοινωνία στην οποία ζούμε, της εκπαίδευση μας και την διάδρασή μας με ιδέες, έρχεται η στιγμή που καλείται ο καθένας μας να κάνει τις δικές του επιλογές. Κάποια στιγμή, και αυτή η στιγμή μπορεί να εμφανιστεί αρκετά συχνά στην ζωή του ανθρώπου, διότι η αλλαγή είναι μια διαρκής διαδικασία της φύσης και εμείς δεν αποτελούμε εξαίρεση, έρχεται αυτή η φάση στην οποία πρέπει να δράσουμε. *Την φύση δεν την βιάζουμε, την υπακούμε*[54]. Πέρα από το τί πιστεύουμε, ποια είναι η άποψη μας για τον κόσμο και την ζωή ή για το μέλλον έρχεται η στιγμή που οφείλουμε να αδράξουμε αυτή την ευκαιρία και να δούμε τα πράγματα μόνοι μας χωρίς τις παρεμβολές και τις επιβολές άλλων. Προσωπικά το νιώθω σαν μια εσωτερική δύναμη που όσο και να θέλω να την αποφύγω, να την καταπιέσω ή να της ξεφύγω, αδυνατώ. Δύο πράγματα συμβαίνουν σε εκείνη την διαδικασία. Πρώτον, καταλαβαίνουμε την ανάγκη αλλαγής και δεν κάνουμε τίποτα οπότε είμαστε καταδικασμένοι στην μετριότητα, στην αδυναμία και στην αίσθηση ότι βαθιά μέσα μας ηττηθήκαμε ή τολμάμε να αλλάξουμε με το ανάλογο ρίσκο που ενέχει αυτή η προσπάθεια. Κινδυνεύουμε, είναι σχεδόν βέβαιο, να χάσουμε την άνεσή μας, την ησυχία μας την σταθερότητά μας, αλλά θα μπούμε σε μια διαδικασία η οποία, στον χρόνο που έχουμε στην διάθεσή μας θα μας μεταμορφώσει, σε τι; Αυτό θα το

[54] Επίκουρος, σ. 199.

μάθει ο καθένας μας ξεχωριστά. Θα ήθελα όμως να επισημάνω ότι οι αλλαγές στην ζωή μας έρχονται με λογικό τρόπο και όχι με την αυθόρμητη και πολλές φορές επικίνδυνα παρορμητική αίσθηση μιας μικρής και ίσως μη μόνιμης διαδικασίας αλλαγής. Οι αλλαγές στις οποίες αναφέρομαι είναι αλλαγές που είναι αποτέλεσμα του χρόνου, των νοητικών αλλαγών μας και της συναισθηματικής μας ωρίμανσης. Είναι με άλλα λόγια η λελογισμένη απαίτηση του βαθύτερου εγώ μας να αλλάξουμε τον δικό μας κόσμο. Πρέπει να φοβόμαστε αυτή την αλλαγή; Η απάντηση μου πλέον σε αυτό το ερώτημα είναι όχι.

Ο Λουκρήτιος έδειξε πολύ καθαρά ότι το να μπορούμε να κοιτάμε την ζωή ως αυτό που είναι και να έχουμε την αντοχή και το θάρρος να την απολαύσουμε όπως ακριβώς είναι, απαιτεί μια ικανότητα, την ικανότητα να αλλάζουμε, να προσαρμοζόμαστε στα νέα δεδομένα, στις νέες υπάρχουσες συνθήκες και όχι να καταφεύγουμε σε πρακτικές και πεποιθήσεις που μεταθέτουν την ζωή σε ένα μεταγενέστερο καλύτερο μέλλον το οποίο κάποια στιγμή θα έρθει. Την ζωή την έχουμε τώρα αυτή την στιγμή που γράφω αυτές τις γραμμές, την έχουμε όταν περπατάμε στους δρόμους της πόλης, την έχουμε όταν είμαστε με τους φίλους και την οικογένειά μας, δεν θα την έχουμε αύριο ή στο μέλλον. Πολλές φορές μπλέκουμε την ελπίδα μας για ένα καλύτερο μέλλον, το οποίο όλοι οι άνθρωποι το θέλουν και είναι κάτι το πολύ ωραίο και επιθυμητό με το παρόν. Είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Το τι

θα γίνει στο μέλλον ή το τι θα θέλαμε να γίνει στο μέλλον είναι τόσο άδηλο και πολλές φορές ουτοπικό που στην κυριολεξία ρουφάει τους ανθρώπους. Εγκλωβίζονται μέσα σε πεποιθήσεις και προσδοκίες και τελικά χάνουν την ευκαιρία να ζήσουν, να σπουδάσουν, να κάνουν οικογένεια, να κάνουν φιλίες ή να ταξιδέψουν. Δεν υπάρχει τίποτα χειρότερο από το να αφήσει κάποιος την ζωή του στα χέρια άλλων, να αφήσει το δικαίωμα της επιλογής τού πώς θέλει να ζήσει στις ιδεολογίες και ιδεοληψίες άλλων, να απεμπολήσει το δικαίωμα του να αλλάξει, διότι τελικά η αλλαγή είναι δικαίωμα όλων μας το οποίο πρέπει κάποια στιγμή να το ασκήσουμε. Αυτό το πνεύμα της αλλαγής, η ιδέα ότι όλα αλλάζουν και γίνονται κάτι άλλο ή διαμορφώνουν τον χώρο και τον κόσμο γύρω τους διαπερνάει όλο το έργο του Λουκρήτιου. Παντού διακρίνεις ότι όλα αλλάζουν και όλα αποτελούν μέρος μιας διαρκούς αλλαγής η οποία λέγεται ζωή. Αν θέλουμε να έχουμε μια ικανοποιητική ζωή πρέπει να αγκαλιάσουμε αυτή την διαδικασία και να την αφήσουμε να μας πει ποια αλλαγή πρέπει ή μπορούμε να κάνουμε στην δική μας ζωή.

Το Τέλος δεν θα είναι ποτέ αρκετό

Δημιουργούμε πρότυπα και συνήθειες ζωής, τάσεις και προτάσεις διαβίωσης. Σε κάθε εποχή ο άνθρωπος προσπάθησε να δημιουργήσει τρόπους μέσα στους οποίους συμπεριλαμβάνονται ένα σωρό διαδικασίες, σχέσεις, πρακτικές και οι τρόποι αυτοί με την σειρά τους δημιούργησαν αντιλήψεις και στάσεις οι οποίες πέρασαν από την μία γενιά στην άλλη. Απώτερος σκοπός είναι το να ζει κάποιος καλά, σωστά, όμορφα. Αυτό φυσικά εξαρτιόταν από τις συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε χρονική περίοδο και από τα ηθικά και κοινωνικά πρότυπα. Με τον καιρό και με την άνοδο νέων γενεών, νέα πράγματα και νέες προτάσεις ζωής έρχονται να προστεθούν αφήνοντας πίσω τους τις προηγούμενες. Δεν το κάνουν ολοκληρωτικά και απότομα αυτό διότι όλα στην ανθρώπινη ιστορία είναι μια συνέχεια και παρεμβολή του νέου στο προηγούμενο. Έτσι οι νέες ιδέες και πρακτικές εισχωρούν στα παρόντα κοινωνικά συστήματα, διαπλέκονται, διαλέγονται και στο τέλος επιβάλλονται. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα αν δούμε την κοινωνική ιστορία και εξέλιξη του ανθρώπου είναι μια συνεχής αλλαγή και εναλλαγή προτάσεων ζωής. Η φιλοσοφία, η θρησκεία, και η πολιτική, ήταν πολλές φορές οι

βάσεις και τα θεμέλια στο να οικοδομήσουν συγκριμένες προτάσεις και στάσεις ζωής. Από τον ασκητισμό, θρησκευτικό ή φιλοσοφικό μέχρι τον σύγχρονο κοσμοπολιτισμό υπάρχει ένα πλήθος προτάσεων ζωής. Ο κόσμος μας σήμερα είναι ένας κόσμος πλούσιος σε προτάσεις, σε ιδέες και στάσεις στο πώς θέλει να ζει κάποιος. Ο καθένας μας ανάλογα με τις καταβολές του, τις ανάγκες του και τα θέλω του μπορεί να επιλέξει έναν τρόπο ζωής. Υπάρχει φυσικά μια αρχή σε όλη αυτή την διαδικασία.

Ο Λουκρήτιος μέσα από το ποίημα του μας έδωσε μια πρόταση ζωής. Μας έδωσε την εικόνα μιας ζωής σύμφωνα με την Φύση και την φύση μας. Μας προτείνει να κοιτάμε γύρω μας και να καταλαβαίνουμε το τώρα διότι δεν θα είμαστε για πάντα εδώ. Να απολαμβάνουμε αυτό που έχουμε, λίγα ή πολλά δεν έχει σημασία, με μια στάση τέτοια που να μας δίνει πληρότητα, νόημα και ευτυχία στην ζωή μας. Η βάση μας να είναι ο άνθρωπος και το περιβάλλον και όχι οτιδήποτε υπερβατικό ή υλιστικό. Η ζωή μας να είναι πλούσια από γνώση, θετική σκέψη και εμπειρία και όχι από έγνοιες, άγχη και φόβο. Το τέλος είναι βέβαιο όπως οτιδήποτε στον κόσμο για αυτό δεν μας αφορά, μας αφορά το ταξίδι. Να έχουμε ένα όμορφο ταξίδι, με τις όμορφες και άσχημες στιγμές του. Ένα μοναδικό ταξίδι για τον καθένα το οποίο θα κάνει μόνο μια φορά. Και όταν κάνεις κάτι για μια και μοναδική φορά πρέπει να το κάνεις όσο

καλύτερα μπορείς. Έχουμε την ευτυχία να γνωρίζουμε ανθρώπους σαν τον Λουκρήτιο οι οποίοι έρχονται από το μακρινό παρελθόν, και πιθανόν να έχουμε και κάποιον δίπλα μας και να μην το ξέρουμε, οι οποίοι μας δίνουν την εμπειρία τους, τις ιδέες τους και τις προτάσεις τους για να μπορούμε εμείς σήμερα, αλλά και οι αυριανοί άνθρωποι να διαλέξουν αυτό που τους ταιριάζει και ίσως και κάποιοι να είναι αρκετά γενναίοι και τολμηροί να προτείνουν κάτι νέο και όμορφο. Ποιος ξέρει; Σε κάθε περίπτωση η απλότητα με την οποία ο Λουκρήτιος έγραψε τι σκέψεις του μας δείχνει ότι τα πράγματα στην ζωή μπορούν να είναι απλά και καθόλου περίπλοκα, δεν χρειάζεται να είναι περίπλοκα. Φυσικά σε όλα αυτά δεν υπάρχουν κανόνες και νόρμες που πρέπει κάποιος να ακολουθήσει πιστά ή ευλαβικά σαν να βρίσκεται σε κάποιο θρησκευτικό τελετουργικό ή σε μια στρατιωτική ακαδημία.

Σε όλα τα παραπάνω ο Λουκρήτιος μας καλεί να αναλογιστούμε το εφήμερο, το λίγο το οποίο είναι συγχρόνως και αρκετό, να διαλέξουμε και να πάρουμε αυτό που θέλουμε και που μας ταιριάζει και να αισθανθούμε πλήρης σε μια ζωή στην οποία ο χρόνος μας είναι δεδομένος. Φυσικά όμως το μυαλό δεν μας αφήνει έτσι. Διαθέτουμε ένα εργαλείο τόσο προχωρημένο που ίσως ακόμα δεν το έχουμε αναλύσει όπως θα έπρεπε, την φαντασία μας. Ας μου επιτραπεί εδώ να πω ότι δεν αναφέρομαι στην

ονειροπόληση ή στην φαντασιακή περιφορά του μυαλού, αναφέρομαι στην λειτουργία αυτή του εγκεφάλου μας η οποία δημιούργησε νοητικές πραγματικότητες με σκοπό να διαχειριστεί προβλήματα και αδιέξοδα, αγωνίες και τραγωδίες. Με την φαντασία ο άνθρωπος έχει καταφέρει να υπερβεί τεράστια εμπόδια και να διαχειριστεί απίστευτα δύσκολες καταστάσεις. Το μυαλό του ανθρώπου δεν θα μπορούσε να περιοριστεί σε μια πραγματικότητα σκληρή, μικρή και λίγη. Πιστεύω ότι το μυαλό μας στην ιστορική του πορεία και μέσα από την φαντασία του βρήκε τρόπους να ξεγελάσει τον πόνο, τις δυσκολίες και τον θάνατο.

Ό,τι βλέπουμε σήμερα στον κόσμο μας, στα φιλοσοφικά, θρησκευτικά, πολιτικά και ιδεολογικά πεδία, όλα είναι μέρος ενός αφηγήματος, μιας διαχείρισης του πόνου που έχουμε, ο οποίος συνήθως ξεπερνάει τις χαρές μας και τις ευτυχισμένες στιγμές μας. Αυτό που ο Λουκρήτιος και γενικώς όλη η επικούρεια φιλοσοφία υποστήριζε είναι ένα μέρος αυτού του πολυεπίπλευρου, πολυσχιδούς αφηγήματος το οποίο έχει πολλές και διαφορετικές εκδοχές. Επιλέγουμε αυτό που μας ταιριάζει, αυτό που νομίζουμε ότι θέλουμε ή αυτό που άλλοι θεωρούν ότι πρέπει να ακολουθούμε. Μεγαλώνουμε σε κοινωνίες με συγκεκριμένες παραδοχές για την διαχείριση της ζωής και των προβλημάτων μας, ακολουθούμε τις επιταγές της

κοινωνίας, της θρησκείας, όλου του συνόλου των θεσμών και των πραγμάτων μιας τοπικότητας μόνο και μόνο για να είμαστε σε θέση να διαχειριστούμε αυτά τα προβλήματα. Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι αλλιώς αντιλαμβάνονται τον θάνατο, την ζωή και τα προβλήματα στην Ευρώπη, στην Ινδία, στην Αφρική, στην Ασία. Το τέλος, ο θάνατος δεν ήταν τελικά ποτέ αρκετός για να μας σταματήσει. Θα μας βρει όλους, το μόνο σίγουρο, αλλά έχουμε καταφέρει να τον ξεπεράσουμε γιατί ο *θάνατος τελικά δεν μας αφορά*. Είμαστε ένας καμβάς όμορφων απόψεων, πολύχρωμων ιδεών και ιδιαίτερων θέσεων σε ένα λυπητερό θέμα.

Σε ένα σημείο του βιβλίου του ο Greenblatt έγραψε κάτι το οποίο με άγγιξε βαθιά λες και είχε διαβάσει την σκέψη μου, τον φόβο και την ανησυχία μου και με αυτό τον τρόπο με έφερε, κατά κάποιο τρόπο κοντά και στον Πότζο. Έγραψε για τον Πότζο ότι όταν τα πάντα κατέρρεαν γύρω του, αναφερόμενος στα γεγονότα που επακολούθησαν την καθαίρεση του Πάπα Ιωάννη ΚΓ’ ο οποίος ήταν και ο εργοδότης του, αλλά και όλης της έντασης που προκλήθηκε και αργότερα με την καταδίκη και εκτέλεση του Ιερώνυμου της Πράγας, αυτός ως διέξοδο χανόταν, βυθιζόταν μέσα στα βιβλία του, ως αντίδραση στον φόβο αλλά και στην αμφίσημη κατάσταση του. Από την μία πλευρά ήταν ένας γραφειοκράτης στην υπηρεσία του Πάπα με ό,τι συνεπαγόταν αυτό, από

την άλλη ένας ουμανιστής που λαχταρούσε την ελευθερία, τον αέρα και την εικόνα ενός αρχαίου κόσμου που είχε δώσει τόσα πολλά και μετά από τα τελευταία γεγονότα ένας άνεργος χωρίς εξασφάλιση σε ένα επικίνδυνο περιβάλλον.[55] Φυσικά δεν αντιμετώπισα ποτέ τις συνθήκες που αντιμετώπισε ο Πότζο αλλά όλοι στην ζωή μας λίγο πολύ έχουμε βρεθεί σε συνθήκες που θα έπρεπε να αποφασίσουμε τι θα κάνουμε, πώς θα ενεργήσουμε όταν ο βαθύτερος εαυτό μας έρχεται σε σύγκρουση με τον πιο επιφανειακό, κοινωνικό εαυτό μας, σε συνθήκες και καταστάσεις στις οποίες θα έπρεπε να συμπορεύονται ακόμα και αν υπήρχε εσωτερική, διχαστική σύγκρουση. Σε στιγμές όπου το βαθύτερο, πιο ουσιαστικό μέρος του εαυτού βρέθηκε σε καθολική σύγκρουση και ρήξη αμφισβητώντας ένα σύστημα αξιών και τρόπου ζωής. Βρέθηκα σε τέτοιες καταστάσεις και η μόνη μου διέξοδος ήταν να καταφύγω στα βιβλία μου και να χαθώ σε έναν κόσμο αρχαίο, ξεχασμένο, ιδανικά όμορφο και ας μην ήταν πραγματικότητα πια, ο οποίος όμως μου προμήθευε το καταφύγιο που ήθελα, τις ιδέες που είχα ανάγκη αλλά και τον δρόμο που αχνά έβλεπα μπροστά μου. Μέχρι την στιγμή που ο βαθύς εσωτερικός μας εαυτός γίνει ένα με τον επιφανειακό, κοινωνικό μας εαυτό χρειαζόμαστε μια διαχείριση που θα μας βοηθά να αφήνουμε πίσω μας τις ανησυχίες, τα άγχη

---

[55] Παρέγκλισις, σ. 275,277.

και την έννοιες του εφήμερου αλλά και που θα μας βοηθά να βλέπουμε και να καθορίζουμε το ποιοι είμαστε και αυτό που θέλουμε να είμαστε. ***Η ζωή γίνεται γλυκιά όταν λείπει ο φόβος του θανάτου[56]… άφοβον τελικά ο θεός, ανύποπτον ο θάνατος και τα αγαθόν μέν εύκτητον, το δε δεινόν ευεκκαρτέρητον***.[57] Γιατί στο τέλος όλα τα ζητήματα έχουν να κάνουν με την αυτογνωσία μας και την δύναμη που έχουμε για να πραγματώσουμε αυτό που οφείλουμε στον εαυτό μας να είμαστε. Μέχρι τότε, Πότζο Μπρατσολίνι από καρδιάς σε ευχαριστούμε.

---

[56] Διογένης Οινοανδέας στο Επίκουρος σ. 267.

[57] Τετραφάρμακος, Φιλόδημος στο Επίκουρος σ. 267.

Βιβλιογραφία

Λουκρήτιου, *Περί Φύσεως,* Προλ. Μτφ. Θ. Δ. Παπαγγελής, Gutenberg, Αθήνα, 2021.

Stephen Greenblatt, Παρέγκλισις ο Λουκρήτιος και οι Απαρχές της Νεωτερικότητας, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2022.

R. W. Sharples, Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.

Τσέλλερ- Νέστλε, Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας, Εστία, Αθήνα, 2008.

Kalr Lowith, Το Νόημα της Ιστορίας, Γνώση, Αθήνα, 1985.

Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico- Philosophicus,* Παπαζήση, Αθήνα, 1978.

Επίκουρος, Ηθική, Η Θεραπεία της Ψυχής, Ζήτρος, Το ΒΗΜΑ, 2015.

Anthony Kenny, Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας, Νεφέλη, Αθήνα, 2005.

Θουκυδίδης, Ιστορία, μτφ. Ελ. Βενιζέλος, Μεταίχμιο, Αθηνα, 2019.

Επίκουρος, Κείμενα-Πηγές της Επικούρειας Φιλοσοφίας, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη.

[i] Αυτό το παράθεμα το είχε γράψει ο Μαρξ στον πρόλογο της διδακτορικής του διατριβής το 1841 και το παραθέτω από το βιβλίο του Θ. Παπαγγελής «Περί Φύσεως» σελ. 77.

[ii] Οι εκφράσεις και οι αποτυπώσεις της ανθρώπινη ιστορίας έχει γίνει από τους ιστορικούς σε πολλές αναγνώσεις. Υπάρχει η κοινωνική και οικονομική προσέγγιση, οι πολεμικές συγκρούσεις που καθόρισαν την πορεία των ανθρώπων, η ιστορία των ιδεολογικών και θρησκευτικών ρευμάτων και πολλά άλλα. Όλα αυτά αποτυπώνουν το ταξίδι του ανθρώπου στον χρόνο. Την πορεία του μέσα σε ένα αέναο κύκλο αρχής και τέλους αλλά και μιας γραμμικής πορείας πάντα προς τα μπροστά, μέχρι ποιος ξέρει που.

[iii] Δεν θέλω να προσβάλω το αίσθημα του να πιστεύει κάποιος στον Θεό. Πάντα θεωρούσα ότι η ύπαρξη του Θεού και η σχέση του με τον άνθρωπο είναι σε τελείως διαφορετικό επίπεδο από αυτό που έχουμε μάθει στα μονοθεϊστικά ή στα πολυθεϊστικά θρησκευτικά μοντέλα. Βασικά πιστεύω ότι ο Θεός δεν μπορεί να έχει σχέση με οργανωμένα θρησκευτικά μοντέλα.